

VITEŠKA KULTURA, god. I (2012)
CHIVALROUS CULTURE

SADRŽAJ:

UVODNIK	1
Aleksandar M. Petrović, <i>Srpski srednjovekovni vitezovi i `hrišćanski katehon` sa estetskim znamenjem `Sabljonosca` - Filosofija istorije i kulture Srba</i>	5
Nebojša Petrović, <i>Viteštvu i Despot Stefan Lazarević</i>	23
Zoran Jevtović / Zoran Aracki, <i>Srpski mediji između mitova i stvarnosti o Templarima</i> .	37
Darko Gavrilović, <i>Hrist - ratnik i vojskovođa</i>	53
Miomir G. Petrović, <i>Princip viteštvu i viđenje spoja viteza i anđela u hrišćanstvu, judaizmu i islamu na primeru grafičke novele „Besmrtni” (Les Immortels, Glenat, Grenoble 2005)</i>	65
Želimir Kešetović / Srđan Milašinović, <i>Religijska cenzura kao vid netolerancije</i>	81
Nenad Đuretić, <i>Multikulturalizam i nacionalne manjine - vojvodanski kolorit</i>	97

CONTENTS:

EDITORIAL	1
Aleksandar M. Petrović, <i>Serbian middleages knights and a 'Christian cathechon' with the aesthetic signs of 'Sableagent' - Philosophy of the history and a culture of Serbs</i>	5
Nebojša Petrović, <i>Knighthood and Despot Stefan Lazarevic.</i>	23
Zoran Jevtović / Zoran Aracki, <i>Serbian Media Between Myths and Templar Reality</i>	37
Darko Gavrilović, <i>Christ - warrior and general</i>	53
Miomir G. Petrović, <i>Principles of knighthood and perception of the union of a knight and an angel in Christianity, Judaism and Islam in case of a graphic novel „The immortals” (Les Immortels, Glenat, Grenoble 2005)</i> 65	
Želimir Kešetović / Srđan Milašinović, <i>Religious censorship as a form of intolerance</i>	81
Nenad Đuretić, <i>Multiculturalism and National Minorities - Vojvodina's Colorit</i>	97

Uvodnik:

Svako vreme potrebuju svoje Vitezove, a osobito ono koje je iz svog aksiološkog habitusa izbrisalo viteški kodeks , smatrajući ga anahronim. Aktuelni procesi depersonalizacije individua svode ih na nivo serijalnih jedinki kao jedva trpeljivog dodatka tehnicizionoj proizvodnji naših egzistencija. Naše vreme (civilizacija i kultura), pokidalo je gotovo sve važne niti sa epohama koje su iznikle na viteškoj tradiciji, ono je izgubilo potrebu da sebe gradi na vrednosnom sklopu hrišćanskog viteštva i kulture, supstituišući hrabrost racionalnošću, zajedništvo mehaničkom solidarnošću, samožrtvovanje žrtvovanjem drugih, plemenitost sebičnošću, duhovnost ideologijom, kulturu estradom, veru fetišizmom i idolatrijom, skromnost bogatstvom, potrebe potrošnjom, umerenost pohlepom i sl. pa je kao logična konsekvenca svega toga nastalo stanje posvemašne devastacije hrišćanskih vrednosti ili njihovog potiskivanja i cinične relativizacije. Stoga danas na globalnom planu imamo državu bez suvereniteta, naciju bez države, ekonomiju bez blagostanja, slobodnih medija bez slobode, liberalizma bez demokratije, obrazovanja bez znanja, reformi bez promena, elite bez plemenitosti, vere bez duhovnosti, i heroja bez viteškog milosrđa.

Daleko smo i od saznanja o tome da je viteštvo sebe gradilo kao trag večnog u privremenom, kao plemenito sećanje na božanski zapis najviših vrednosti u nama kao bogolikim bićima, kao filozofiju samoublikovanja jedinke putem vrline i znanja. Vitešta kao programa telesnog i duhovnog usavršavanja, koje svoj smisao vidi u služenju dobru, i plemenitom samožrtvovanju za spas drugih ali i cele zajednice. Danas nam je jednak potrebna kosmogonijska dimenzija

viteštva koja obnavlja matricu večne borbe svetlosti i tame, plodnosti i jalovosti, konstrukcije i destrukcije, dobra i zla, kao i ona aksiološka koja afirmiše najviše vrednosti jedne zajednice, kulture ili civilizacije. U krajnjoj istanci neophodna nam je i obnova riterskog lika kao etičkog ali i estetskog fenomena naših egzistencija. Viteštva koje i u novim uslovima neće izgubiti svoje mesto zaštitnika univerzalnih vrednosti i normi koje nas određuju kao civilizovana i kulturna bića. Etika i njeni moralni kodeksi neophodni su svakoj zajednici koja počiva na određenim društvenim vrednostima. Koliko nam je poznato, ne moguće je govoriti o ljudskoj zajednici koja ne počiva na nekoj vrsti vrednosti, otuda i potreba da se one zaštite određenim moralnim i pravnim normama, a u okviru njih viteški kodeksi uvek su bili izraz najviših ali i najstrožijih standarda u njihovom poštovanju i unapređenju. Kao što to ističe i Malcolm Barber u svojoj knjizi „Novo viteštvstvo - istorija Reda Templara”, kada ističe osnovnu vitešku orijentaciju reda koja je umerena zaštiti slobode i pomoći drugima. „Naš red je posvećen očuvanju slobode, koja je esencijalna za očuvanje slobode svesti i veroispovesti i za efikasno dobročinstvo. Glavna misija modernih Templara jeste milosrđe. Red ispunjava tu misiju kroz dela koja pomažu ljudima da pomognu sebi, dajući im nadu. Vrline vere, nade, ljubavi i milosrđa ideje su vodilje Reda, čiji članovi žele da služe baš kao što su to činili i drevni Templari.”

Naše vreme a osobito njegova kultura, svesno svoje viteške obeskorenjenosti, pokušava da proizvede svoje heroje na pogrešnoj matrici negativiteta. Ova mitotvoračka praksa kao deo jedne devijantne idolatrije najviše je zastupljena u filmskoj industriji ali i u sferi masovne kulture, estrade, sporta, mode i politike naročito. Iako sačuvana samo u tragovima, ona povremeno pokušava da obnovi vlastite herojske obrasce kao deo potrebe za novom plemenitošću. Ta potreba je u direktnoj srazmeri sa dubinom krize moralnih i kulturnih vrednosti ali i sa nakaznim načinom dosadašnjih pokušaja da se ona prevlada. Postmoderni obrasci nisu ponudili ništa novo niti suštinsko osim dekonstrukcije i devastacije tradicionalnih sistema. Kao što je to u simboličkom smislu (koji nije ostavio samo simboličke posledice) učinio Marsel Dišan sa svojim pisoarom, pervertirajući smisao umetnosti pa i same kulture i tim svojim činom otpočeo procese

posvemašne pisoarizacije koji će se iz prostora umetnosti i kulture proširiti na ceo naš civilizacijski i politički krug.

Poštjući hrišćansku tradiciju, njene moralne i duhovne uzore, ali i potrebu da u našem vremenu ostavimo pozitivan i prepoznatljiv trag, pokrećemo časopis **Viteška kultura** uvereni, da sada i ovde začinjemo važan projekat obnove viteške baštine i kulture. Težićemo da se časopis potpuno ravnopravno baviti svim bitnim dimenzijama viteške fenomenologije. Važan segment našeg rada biće i obnova memorijalne kulture o našoj zajedničkoj baštini, koja će nužno zahtevati i proučavanje šireg kulturološkog, civilizacijskog ali i religijsko konfesionalnog konteksta te tradicije kao i njenu reaktuelizaciju i kritičku revalorizaciju.

Posebno smo zainteresovani za onu vrstu radova koji će ovu problematiku iztraživati iz antropoloških, etnoloških, socioloških, kulturoloških, komunikoloških ali i nužno istorijskih, politikoloških i pravnih dimenzija. Časopis će biti potpuno otvoren za sve radove autora koji na seriozan i naučan način obrađuju ovako definisan tematski krug interesovanja. U radovima je neophodno stručno opservirati kulturnu, civilizacijsku i religijsko-konfesionalnu dimenziju odabранe teme, a naročito njenu političku i geopolitičku problematiku u sinhronijskoj i dijahronijskoj perspektivi, uz poseban naglasak na topose prožimanja ali i tačke sporenja i sukoba istorijskih aktera. Nećemo biti zatvoreni ni za radove koji se na seriozan način bave fenomenologijom i tradicijom drevnih i savremenih društava ezoterijskog karaktera koji kod nas najčešće dobijaju pogrešan tretman kao tajna društva. Nastojaćemo da negujemo duh tolerancije i kulturu dijaloga uvereni da je to najbolji put za komunikaciju različitosti koja je vođena potrebom da gradi nove standarde u međusobnim odnosima, na prostoru balkanskog kulturnog areala, srednje Evrope pa i šire. Stoga prvi broj časopisa ujedno predstavlja i otvoren poziv autorima iz zemlje i inostranstva da svojim prilozima uzmu aktivno učešće u našem budućem zajedničkom radu. Svi radovi prolaziće sistem strogog recenziranja koji bi trebao da obezbedi visok kvalitet tekstova koji će se objavljivati. Nastojaćemo kao uredništvo da obezbedimo kontinuitet izlaženja časopisa u narednom periodu, što u našim prilikama predstavlja veoma zahtevan angažman.

Septembra meseca leta gospodnjeg 2012.g.

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr Ljubiša Despotović

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ*
Univerzitet u Prištini
Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici
Srbija

UDK 929.71(497.11):930.1

**SRPSKI SREDNJOVEKOVNI VITEZOVI I
`HRIŠĆANSKI KATEHON` SA ESTETSKIM
ZNAMENJEM `SABLJONOSCA`**
(Filosofija istorije i kulture Srba)**

Sažetak: U legendama, pričama, narodnim pesmama i odgovarajućim istorijskim spisima, nalaze se dokazi o postojanju viteškog kodeksa u Srednjovekovnoj Srbiji. Oni su bili ratnici na konjima, a kako su oni bili skupi, njihova titulacija se vezivala za plemstvo i povlašćeniji socijalni status, koji je krasio vrline pravičnosti i odanosti gospodaru. Takvi kodeksi ponašanja su bili propagirani od strane crkve, koja je promovisala ideale dobročinstva, a sa kojima je pokušavala da vitezove pretvoriti u ratnike za hrišćanstvo. Da je srednjovekovni srpski viteški kodeks bio i ostao, naravno u izmenjenoj i savremenijoj formi i sadržaju, jedan od temeljnih izvora naše vojničke etike i službene časti oficirskog kora srpske vojske vidi se kroz brojne primere i dokaze, za koje treba bliže upoznati istorijske prilike i socijalne strukture od Velikog Župana Nemanje do Cara Dušana. Onaj koji udružuje oružje sa pravom i pravdom, donosi i opšti zakon na Saboru, suveren je sa sabljom za pojasom, `sabljonosac` koji i danas sija estetskim idejnim obličjem prvog reda, onog koji

* aleksandarpel1@gmail.com

** Ovaj rad nastao je i kao rezultat saradnje na projektu `Kosovo i Metohija između nacionalnog identiteta i evrointegracija` br. 47023, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

ustanovljava i prvomučeničko znamenje nebeskog sjaja, Orden Svetog Stefana.

Ključne reči: Viteštvu srednjovekovne Srbije, Veliki Župan Stefan Nemanja, Legitimacija časti na bojnom polju, Kosovska bitka, Car Dušan i Orden svetog Stefana

Znanje o 'kosmičkim silama' /prirodnim osobinama/ i sukobima telesnih obeležja koja te sile izražavaju, kao i znanja o 'polisu' /uređenju državnosti/ kao zajednici ljudi koji oslovljavaju stvari, dovele su do formiranja političkih odluka, po kojima je čuvanje dobre strukture, bezbednosti i slobode zajednice, zahtevalo ljudi, koji će da udruže znanja i veštine sa kojima je zadovoljavanje takve pretpostavke moguće. Čvrstina ubedjenosti je razvijana kroz učenja

visokih pravila ponašanja za razvoj plemenitog duha, koji je podrazumevao patriotizam koji ide do čina žrtve i pokazuje sav sjaj i značenje plemenitosti, kako je to davno naznačio u svojoj vaspitnoj držatotvornoj filosofiji Platon. Čuvari države su čuvari njenih zakona, a ti plemenitaši /filaki/ i bezbednjaci /efori/ su takođe i bezopastveni ili bezbednosni organi njenog dobrog intelektualnog i fizičkog ustrojstva, koji valja da budu umešni u svojim bojevim poslovima (*Država, Zakoni*). Vrline organa bezbednosti tako su primenjene na ukupne polis-tičke tekovine, pa se može reći da predstavljaju sofistikovanu logistiku ili prethodnicu viteškog poziva. U Srbiji je vrlina plemenitosti otuda razvijana jednom linijom nasleđivanja antičkih shvatanja, a drugom kroz aktivnu subjektivnost izraženu u istorijskoj borbi za svoje mesto pod suncem. Oni koji su se u borbi pokazivali kao neustrašivi, nazivani su junacima, tj. vitezovima koji su kadri da srčanošću nadjačaju protivnika i donesu pobedu, a sa veoma uravnoteženim uverenjem da 'ne bije svjetlo oružje, nego bije srce u junaka'. Visoki etički principi kojih su se pridržavali srpski vitezovi, pre svega kao usmerivači i suštinski nosioci duhovne orientacije, samim tim su pretočeni tokom vremena i u merila časti srpskog

čoveka, a vremenom su to postali i nepisani zakoni srpske vojničke časti uopšte.

Da je srednjovekovni srpski viteški kodeks bio i ostao neka vrsta nepisanih pravila za ratovanje, naravno u izmenjenoj i osavremenjenoj formi i sadržaju, te jedan od temeljnih izvora vojničke etike i službene časti oficirskog kora srpske vojske, vidi se kroz brojne primere i dokaze. Ona se i kasnije ogledaju u tradiciji dvoboja,¹ simbolici i poštovanju sablje (mača), duha drugarstva i viteške časti, poznavanja zasluga predaka, te zatim hrabrosti, duhovnosti, vernosti, dostojanstvu, humanosti i poštovanju žene, te kroz dobijanje „zlatnog pojasa”, odnosno ešarpe.² Iz iste te tradicije se može izvesti kako je prvi 'Sabljonosac' je bio Veliki Župan Stefan Nemanja, Kralj Stefan,

¹ Po Zakoniku cara Dušana. „...dopušta (se) sudbeni dvoboj samo u vojscu.” (Jireček, 1978: s. 279.), navodeći prikaz uređenog dvoboja, gde postoji reljefna slika na spomeniku koju spominje: „Na jednom nadgrobnom spomeniku u dolini Trebižata (Trebišnjice) u Hercegovini prikazana je na skulpturama viteška igra: dva viteza s kopljima jedan prema drugom, dva paža između njih i gledaoci unaokolo.” (Jireček, 1978, s. 305.) Kao i kod drugih vojski velike tradicije, dvoboji vode poreklo iz njihovog srednjovekovnog viteštva. Prema tome, dvoboj na našim prostorima vodi poreklo iz srednjovekovnog viteštva Nemanjićke Srbije. I dvoboj koji se dalje zadržao u oficirskom koru Kraljevine Srbije vodi poreklo iz kodeksa našeg srednjovekovnog viteštva. Po tome je Srednjovekovni srpski viteški kodeks bio jedno od izvorišta etike službene časti oficirskog kora.

² O pojavi viteštva u Nemanjićkoj Srbiji govori postojanje viteških igara na konjima koje su bile slične onima na zapadu. Konstantin Jireček navodi: „Viteške igre na konju slične behu igrana na zapadu.” O postojanju viteških igara na Dvoru cara Dušana: „...Orbini priča da su dvorjani cara Stefana piređivali pred njim viteške igre i turnire, te da bi car pobedioce darivao bogatim poklonima.” (Jireček, 1978, s. 305.) Značajno je napomenuti da se u nekim od Ilirskih grbovnika (Korenić-Neorić, Londonski, Beogradski I, Olovski, i Berlinski), oko grbova cara Dušana i cara Uroša, pojavljuje ordenska kolajna viteškog reda Svetog Stefana. Čini je ordenski lanac sastavljen od ocila i medaljon na kome se nalazi lik Svetog Stefana. Ovakav orden se javlja i na „Rodoslovju iz Sutjeske”. (Ovo su sve uglavnom navodi iz knjige: A. Solovjev, Istorija srpskog grba i drugi heraldički radovi, Pravni fakultet univerziteta u Beogradu: Dosije, Beograd 2000. s. 188 -189.) Istorija pokazuje kako su rani pohodi naoružanih hodočasnika u Jerusalim ipak izvođeni na osnovu papskih kanonskih ovlašćenja, mada Crkva kao takva nije vodila rat. Promene u vojnoj taktici, kao što je korišćenje luka i strele velikog dometa kod Engleza protiv francuske konjice (vidi Velški luk), su umanjile značaj vitezova. Pravi kraj vitezovi su doživeli korišćenjem baruta i vatrenog oružja.

Milutin i Dragutin, Car Dušan, a i Knjaz i Vožd Karađorđe u doba oslobođanja od turiskog ropolstva i srpske državotvorne revolucije; naime svi oni prvopredvodnici naroda koji su tu sablju vezivali za pravdu i zakone zemlje. I vlast i čast se dostizala tim združivanjem `sablje i filosofije`, državničkog umeća i veština ratovanja, kada su išli ruku pod ruku u sagledavanju ciljnih mirotvornih obzira i cene suprostavljanja zauzimanju teritorija kao izrazu nacionalnog prosperitetata; a u tome se dinastija Nemanjića pokazala jedinstvenom i u srednjovekovnoj Evropi. Srpska sablja bila je poznata i u narodnim pesmama, ona `Navalija` koja se Vukašinu vuče po zemlji. Doduše, istorijski izvori kaže da se pojavila kasnije od mača, ali je za razliku od njega izražavala silu zasecanja i rasecanja, dakle moć odluke, a ne bodenja i probadanja kao proste penetracije i likvidacije neprijatelja.³ Čuvena `dimiskija` je poreklom iz Damaska, `alamanka` bolanog Dijčina je iz Nemačke, a Navalija je bila naša, od Novaka Kovača i nosio ju je kralj Vukašin (a i Musa Kesedžija). Iskovane sablje su nosile obeležja plemstva, porekla, tradicije i slave, a istorija je po njima Srbe proslavila.⁴

³ Sabljonomosac ima na umu i jedan ne baš lak zadatak. On treba da obezbedi stanje prevođenja rata kako `stanj satiranja` u mir kao u `stanje bez nasilja`, podrazumevajući da `agresor`/onaj koji udara, progonitelj, jevr. `radaf`/ treba da od neprijatelja postane prijatelj, a takav transfer vazda valja da započinje sa prihvatanjem neprijatelja usprkos nasilju, ali ne istim putem kojim je nasilje pristiglo, kao što su srpski rodonačelnici srednjovekovne državnosti toliko puta znali i umeli da postignu. Ubiti u ratu, odati se masakru, skrnavljenju, unosi onu demonološku crtu u borbu, koju valja prepoznati i razlikovati od uobičajenog sukoba, da bi se transformacija figure neprijatelja ostvarila. Kao što Hristos putem svetog pričešća treba da uđe u našu utrobu da bi je `pojeo` /očistio, duhovno preobrazio/, a ne da bi ona pojela Njega /odbacila, neutralizovala/, po uzoru na način kako slovo i duh uzima telo Hristovo, tako se i energija suprostavljanja i prevazilaženja prema Hegelovoj dijalektici apsolutnog poimanja, zbiva kao apsorpcija i identifikacija karaktera umne volje, koje su stari primenjivali sledeći tragove svetosavskih i isihastičkih teorija zemlje i neba (‘Srbija je zapad na istoku i istok na zapadu’).

⁴ U spisu «*Duhovno-istorijski položaj današnjeg parlamentarizma*» iz 1927. godine, Karl Šmit je usput primetio: «Svetskoistorijska ličnost – Tezej, Cezar, Napoleon – jeste instrument svetskog duha, njen diktat počiva na tome što se nalazi u istorijskom momentu. Duša sveta, koju je Hegel tada, 1806 video u Jeni kako jaše, bila je jedan vojnik a ne hegelovac; ona je bila reprezentant saveza filosofije sa sabljom, samo sa strane sablje.» (Norma i odluka, 2001: 189) I Stefan Nemanja i Dušan Silni su daleko

Da bi se to bolje sagledalo, potrebno je prikazati, prema dostupnim podacima, i srpske srednjovekovne prilike vezane za ranije vekove međunarodnih sukobljavanja i ustanovljavanja suvereniteta kroz mukotrpne borbe i odlučna suprostavljanja. Ako se na taj način uspinjemo do često osporavane ravnih svetskih istorija, ne treba da nas ograniči ni jetka ni žestoka kritika koja se obrušavala na tzv. 'velikosrpski nacionalizam' kada se raspravljalo bilo šta što se tiče dinastije Nemanjića, nego uzeti za metodološki princip pdlične Hegelove preporuke i ostaviti partikularne ljubomore njihovim motivima.⁵ Naime, kada je car Dušan krunisan za cara u Skoplju, a država postala carevina, najverovatnije je tada i ozvaničila da ima svoj viteški red /jer je tada ustanovljen Orden Svetog Stefana/: „...Polako su se obrazovala dva reda vlastele, visoko plemstvo i viteški red.” (Jireček, 1978, s. 261) Vitezovi, odnosno vlastelini koji su dobili takav orden, morali su činiti jednu okosnicu poverenja, autoriteta, sposobnosti i moći u državi, odnosno carevini, predstavljajući njen stub, oslonac, snagu. U jednom navodu стоји da kralj Dušan saziva svih dvadesetčetvorice vitezova na „velikaško veće”. Naime, prilikom posete vizantijskog cara Kantakuzina kralju Stefanu Dušanu sa ciljem da od njega dobije vojnu pomoć za vraćanje na presto, došlo je do neslaganja u razgovoru između njih dvojice.⁶ Pokazalo se da je

viteškiji primeri 'Sabljonosca' od navedenih, ili pak Šmitove potajne nade, u noći 'dugih noževa' postradalog Kurta fon Šlajhera, za koji je mogao da nađe pandan i u Voždu Karadordu, kome se divio i sam Napoleon.

⁵ Hegel se, naime, davno našao pred naivnošću tzv. hiperkritičkih zamerki u saznajnoj teoriji, zapravo pred srozavanjem naučne ozbiljnosti povodom bola, strpljenja i rada u filosofskom poslu, pa je napisao: «Međutim, ako pribojavanje da se ne dospe u zabludu unosi nepoverenje prema nauci uopšte, koja bez takvih nedoumica prelazi na samo delo i stvarno saznaće, onda nikako nije jasno zašto da se, obrnuto, ne unese nepoverenje prema tome nepoverenju, i ne povede računa o tome da je sam strah da se ne pogreši - pogreška.» (G.V.F. Hegel, *Fenomenologija duha*, /Uvod: *Sistem znanja*/, prev. N. Popović, Beograd, 1979. str. 46.)

⁶ Kraljica Jelena: „... je videla zlovoljnost Dušanovu. Pa bojeći se da zbog ovakvih reči ne uzme cara u zlu volju, stane ih odvraćati od ovoga razgovora dodavši, da ovakve stvari kod Srbalja rešava veće. Odmah iza toga pozove da u veće dođu svih 24 prvih velikaša srpskih koji se tada kod kralja nalaziše.” Ovo veće se nazivalo „Velikaško veće” i bilo je u nekom rangu današnje vlade. Nakon zajedničkog razmatranja po zasedanju 'Vlade velikaša', savetujući se da li da vojnički pomognu Kantakuzinu da dođe na presto i za to šta da traže za uzvrat, došli su do zajedničkog

tadašnjem srpskom viteškom redu, koji su činili članovi 'Veća velikaša', najvažnija bila čast, te je odkučeno da se visantijskom caru pomogne. Iz Dušanovog Zakonika se vidi da su ti vitezovi vlastelini koji dobijaju od cara zlatni pojas, bisernu svitu i oružje, odnosno sablje (a i srpske mačeve `skjavone'). Svita je bilo svečano odelo za vladare i vlastelu. Vizantijskog je porekla. Izrađena je u vidu dugog ogrtača crvene ili zelene boje ukrašeno zlatom i biserima. Ukoliko je bila ukrašena biserima, nazivana je biserna svita. (Jireček, 1979, s.298) Sa ovim je čuveni hrišćanski `catehon` /zadržavanje pred nečastivim/ iz 2. Poslanice Solunjanima Sv. Apostola Pavla, dobio pored podrške crkvenosti i svoje simvoličko obručenje, inicijativni okvir za akciju koju bi pored ceremonijalnosti mogli da nazovemo i podrškom za pravce nastupanja, podržavanja i pridržavanja pravila jasnih obrisa, koja imaju ne samo svetovne karakteristike čuvara i zastupnika naroda, nego i one izbavljajuće iz nevolja pred obeležjima aporija `političke teologije` u ostvarivanju hrišćanske ideje.⁷

zaključka, da se ne traži ni teritorija, ni vlast ni novac, već se opredeljuju za to: kako im je Dušan rekao: „... Ostaje dakle da mu pomognemo, pa bilo za naknadu grehova (njegovih), to je heo, ili bez naknade, već samo za čast.”

⁷ U 20. veku Karl Šmit je reaktuelizovao teološki pojам `catehona` i uzdigao ga u uslov mogućnosti istorije sa pozitivnom funkcijom suzbijanja anarhičnog apokalipsizma, a što hrišćansku veru uobičjava u ideju ovozemaljske političke veličine: „Presudni pojам njegovog kontinuiteta (hrišćanskog carstva) u smislu istorijske sile jest pojам zadržavatelja, kat-echon-a. 'Carstvo' ovde znači istorijsku silu koja je u stanju da zadrži pojavu Antihrista i kraj sadašnjeg eona, sila qui tenet, prema rečima Apostola Pavla u 2. Poslanici Solunjanima, poglavlje 2... Carstvo hrišćanskog srednjeg veka traje onoliko koliko je živa ideja kat-echon... Vera da neki 'zadržavatelj' sprečava kraj sveta čini jedini most koji vodi od eshatološke paralize svakog ljudskog događanja, do jedne tako veličanstvene istorijske moći kao što je bila moć hrišćanskog carstva nemačkih kraljeva... To je snaga kat-echon-a, koja sa konkretnim zadacima i misijama, pridolazi nekom konkretnom kraljevstvu ili kruni, tj. vlasti nad određenom hrišćanskom zemljom i njenim narodom. To je uzdizanje krune, ali nikako vertikalno, pravolinijsko uspinjanje, dakle ne kraljevstvo nad kraljevima, ne kruna nad krunama, ne nastavak kraljevske moći ili čak, kao što je bio slučaj kasnije, jedan deo moći neke kuće, nego misija koja potiče iz jedne sasvim druge sfere nego što je dostojanstvo kraljevstva. Imperija je ovde nešto što pridolazi samoniklim likovima, isto – i iz iste ukupne duhovne situacije – kao što i sakralni kuljni jezik carstva iz jedne druge sfere pridolazi zemaljskim jezicima. Stoga car i može – kako pokazuje Ludus de Antichristo, sasvim po uzoru na tradiciju kojom je vladao Adso – po završetku krstaškog rata, sasvim ponizno i skromno, da vrati svoju

Krsna slave Nemanjića je Sveti Stefan, prvi Arhiđakon postradao za Hristovu veru. „Orden Svetog Stefana” je ujedno bilo, ako ne najviše, onda jedno od najviših carskih i državnih priznanja. Ukoliko je ovo bio najviši orden, onda su ga po prirodi prvenstva i automatizma sticali vladar i njegov sin prestolonaslednik, a ostali kao što su velikaši, odnosno oblasni gospodari, pre svega po vojnim ili drugim zaslugama. Vitezovi, odnosno vlastelini koji su dobili takav orden, morali su činiti jednu okosnicu poverenja, autoriteta, sposobnosti i moći u državi, odnosno carevini, predstavljujući njen stub, oslonac, snagu . Oni su svoje vrednosti ovekovečili već u bici kod Velbužda 1340, u Kosovskoj Bici 1389., a zatim u bitkama kod Nikopolja 1395. i Angore 1402. godine. Kako je izgledao vojni sastav, može da se sagleda iz sledeće slike. Pešadiju su u srednjovekovnoj Srbiji činili sebri, plaćenici i siromašniji vlastelini, koji bi redom dobijali činove desetara, stotinara i tisućnika. Dok je sebre (seljake) naoružavao velmoža ili vlastelin, druge dve vrste pešadije (plaćenici i 'srednja

carsku krunu, a da ne naškodi svome ugledu. On se tada iz uzvišene carske pozicije vraća na svoju prirodnu poziciju, i onda je još samo kralj svoje zemlje... Kada se, pri tom, kao u Danteovoj *Monarhiji*, carstvo tretira kao 'najsavršeniji' pojarni oblik ljudskih zajednica, kao *communitas perfectissima*, onda se ono ne misli kao neka još perfektnija zajednica iste vrste, kao *regnum* i autarhična *civitas*, već samo kao jedna transcendentna zajednica, koja ostvaruje mir i pravdu između autarhičnih zajednica, i koja samo iz tog razloga jeste više, obuhvatnije jedinstvo naročite vrste. U tom kontekstu, imamo suštinske razloge da sasvim jasno naglaimo specifičnost srednjovekovno-hrišćanskog jedinstva i njegove 'najviše sile'. Jer, ovde leži najdublja suprotnost, koja carstvo jedne *Respublica Christiana* razdvaja i od srednjovekovnih renovacija, reprodukcija i repristinacija antičko-paganskih pojmoveva. Sve takve renovacije ne uzimaju u obzir kat-echon i, sledstveno tome, mogu da vode još jedino nastanku cezarizma, umesto hrišćanskog carstva. Cezarizam je, međutim, jedna tipično nehrišćanska forma vlasti, čak i kada zaključuje konkordate.” (Schmitt, 1974: 33-39) Šmitov odgovor na poteškoće kojima se izlaže zamisao radikalno posvetovljujućeg hrišćanstva poseduje i suvislost. Srednjivekovna srpska istorija sa velikim 'sabljonoscima' i pobožnim ljudima istovremeno, pokazuje kako duhovna veza, 'catehon', zaustavlja besnilo i osvajačke apetite na granicama pravednih ratova. Njihova tamna strana pokazuje svu složenost takvih poduhvata, ali protivrečnosti se ionako nalaze na liniji unutardinastičkih sukoba oko vlasti, koji tek posredno imaju tragičnije shode po poimanje slobode i beskonačne vrednosti ličnosti, po vlastiti narod i čitav region. I Ivan Iljin je u delu *O suprostavljanje zlu silom* ukazivao na domostrojni smisao hrišćanske državnosti po usavršavanje i napredovanja u oboženju.

klasa`) bi sami sebi kupovale oružje i opremu. Pešadinci su mogli da budu strelci ili bi se borili primajući bitku neposredno, `prsa-u-prsa`. U XIV veku su u upotrebi kod pešaka bili žičani, verižni oklopi, a to su bili oni `ljudi pod oružjem` (kasnije tzv. `naoružani narod`), koji su pored umeća `šakanja` i obaranja protivnika kao borbenih veština `pankrationa`, kojima su vladali Spartanci i Atinjani u neposrednoj borbi, do oružja za eliminaciju upotrebljavajući mačeve, kopljja, buzdovane, sekire i sl., obavljali poverene vojne zadatke zauzimanjem prostora koji su imali strateški karakter važan za uspeh u ratovanju. Konjaniku-vitezu (fr. chevalier /od cheval-konj/), više je pristajala sablja, kojom je odlučno presecao prepreke i usmeravao vojnu silu. Ukoliko bi vođa očekivao napad, pešaci bi primili svu silinu prvog udara, a ukoliko bi napadao, bili bi uvedeni tek posle odlučujućeg juriša konjice koja bi prethodno prosekla teren, sabljom pokazujući put kretanja u napadu. Utoliko je sablja bila važan faktor u mnogim ratnim sukobima širom Evrope, Male Azije i u stepama ruskih prinčeva. Čuvena `engleska laka konjica` sastavljena od sinova visokog i nižeg plemstva, upustila se u avanturu dokazivanja sile Albiona na Zakavkazju na strani Turske u ratu sa Rusima, i doživela je onde svoj ubojiti fatum, tako da su je spremne i prekaljene kozačke jedinice (koje je predvodio i čuveni srpski general Petar Tekelija u prošlosti), iskasapile kao kupus. Evroatlantski blok sa imperijalnim albionskim umetanjem i dalje pamti te događaje, obeležavajući te dane crnom zastavom, nenavideći i dalje njihove aktere. Kozački kodeks ratovanja je i u moderno doba očuvaо slovenski viteški kodeks u toj meri, da i u savremenosti nosi imperijalnu svest ruskog suvereniteta i integriteta (svog četvorogodišnjeg sina Car Nikolaj je pre boljevičkog masakra carske porodice proizveo u Prvog atamana, odakle se sledstveno svest o odanosti `Sabljonoscu` koji vodi pravične i patriotske ratove, legitimno prenosi i na sva današnja kozačka pokolenja, u čemu atamani imaju veliku odgovornost). Konjica je i inače nanosila neprijatelju najjači udar i najviše žrtava u prvom jurišu. U ovaj rod vojske su ulazili samo oni koji su mogli da prijušte kupovanje i gajenje konja, izdržavanje paža, odgovarajućeg oklopa i oružja, a to su u srednjovekovnoj Srbiji, bili velmože i vlastelini. Njihov oklop je, za razliku od jeftinog veriža (žičanog oklopa), bio u obliku velike čelične ploče koja je pokrivala ceo torzo. Ruke i noge su pokrivali istim

pločama manjih dimenzija, a one bi bile povezane zglobnim štitnicima. To je konjaniku omogućavalo izvesnu pokretljivost. Nosili su i kacige (najpoznatija je bascinet, koja je svojim izgledom svojevremeno uterivala Arapima strah u kosti). Od oružja, vitezovi bi nosili duga koplja, mačeve i ređe sekire.

Pre toga, istorija nam kazuje takođe važne podatke o Stefanu Nemanji, sabljonoscu velike upornosti, koji je svoje poraze uspevao da preoblikuje u veličanstvene pobede na putu izgradnje potpunosti srpske državnosti.⁸ Nakon propasti antivizantijske (prokatoličke) koalicije, u kojoj je učestvovao 1172. godine, Veliki Župan Nemanja se predao vizantijskom caru Manojlu Komninu (1143 — 1180), priznajući ga za svog suverena. Posle njegove smrti 1180, započeo je napade na vizantijsku teritoriju, te zaokruživao uticaj i nastavljao širenje svoje vlasti na sve okolne srpske oblasti (Kosovo, Zeta, Travunija, Zahumlje i Neretvljanska oblast, ali ne i Bosna). Njegova ekspanzija je okončana porazom na Moravi 1190, nakon čega je Raška ponovo postala vizantijski vazal, ali je Nemanji priznat veći deo dotadašnjih osvajanja. Tokom osme decenije XI veka, zetski kralj

⁸ Rodonačelnštvo Nemanjino može se slobodno nazvati viteškim, kao što se njegovo povlačenje iz svetovnog života sa sinom Savom, može nazvati paradigmom eshatološkog pravca i hristocentričnim. Novinu srpskih istorijskih prilika u kojima se, recimo, rađao kult velikomučenika kneza Lazara, tekaо je simetrično s progresom mističko-asketske monaške kulture podvižništva, posebno u simetriji s turskom opasnošću po dalji opstanak Vizantije, te naroda i država njenog duhovnog i kulturnog dominiona i nasleda. Novina ovog kulta na estetsko-istorijskom planu je rađanje martirskog kulta u okvirima kulture prožete uticajem vizantijskog isihazma, ali i političkih prilika balkanskih naroda na sredokraći borbe za opstanak i pada pod osvajačkim naletima Osmanlija. Rezistenciju društvu ovog perioda i formiranju njegove istorijske svesti daju veliki doprinos monaško-asketski tokovi isihastičkih uticaja balkanskog prostora i rađanje kulta velikomučenika kneza Lazara i sa njim postradali "za hrišćansku veru" predstavnici srpske feudalne vlastele i narod mobilisan u odbrani srpske države i hrišćanske civilizacije. Rađanje kulta i projektovanje nove istorijske svesti, gde se postradanje za veru uzdiže u rang najvišeg hagiološkog značenja i vrednosti, predstavlja novinu u istorijskoj svesti u odnosu na doba dinastije Nemanjića. Od Kosovske bitke 1389-1459. godine i pada Smedereva estetizam istorije postaje dinamičan, jer su duhovne refleksije težile da odraze potrebe rezistencije, okrećući se maksimalističkim amplitudama mističke ortodoksije i filozofije istorije koja gradi nadu za odbranu hrišćanske civilizacije Balkana.

Bodin (1081 — 1101) je zauzeo Rašku, i na vlast doveo župane Marka i Vukana. U vizantijskim izvorima s kraja XI i početka XII veka javlja se Vukan kao glavni i jedini predvodnik srpskih napada na Vizantiju, koji se iz Zvečana spuštao na Kosovo i ugrožavao vizantijski Lipljan, a smatra se da je preminuo između 1112. i 1115. godine. Nakon njega se, kao raški veliki župan, javlja njegov bratanac Uroš I, koji je vodio ofanzivnu politiku prema Vizantiji. On se povezivao sa Mađarima i učestvovao u njihovom napadu na Vizantiju (1127 — 1129), a početkom četvrte decenije XII veka udao je svoju čerku Jelenu za mađarskog prestolonaslednika Belu II /slepog/ (1131 — 1141). Jelena je imala uticaja na politiku svoga muža, ali i njenog sina i njegovog naslednika Gezu II (1141 — 1161), a na mađarskom dvoru se u tom periodu nalazio i jedan od Uroševih sinova, Beloš, koji je obavljao visoke državne poslove kao ban i palatin (upravnik dvora).

Pre 1146. godine, najverovatnije krajem 1145. godine, Uroš I je umro, a vlast je preuzeo njegov najstariji sin Uroš II. On se povezao sa Mađarskom, kojom je tada vladao njegov sestrić Geza II uz pomoć svoje sestre i brata, pokušavajući da se oslobodi vizantijske vrhovne vlasti. Međutim, car Manojlo je 1149. godine spalio Ras, a iduće godine je na reci Tari (kod Valjeva ili u Crnoj Gori) potukao srpske snage ojačane pomoćnim mađarskim odredima. On je Uroša II primorao da ponovo prizna vizantijsku vlast, kao i posle nove neuspešne pobune 1153. godine. Uroša je 1155. godine pokušao da zbaci sa vlasti najmlađi sin Uroša I, Desa, ali je ostao na vlasti odlukom Manojla Komnina. Nemanjin otac, Zavida, je prognan iz Raške tokom građanskog rata koji je u njoj vođen oko vlasti među Vukanovićima. Nemanjino žitije navodi da je tada bio veliki metež i da su njegovom ocu braća sa zavišću oduzela zemlju, što neki istoričari sumnjuju da je Zavida zapravo bio veliki župan Raške, koga su srodnici zbacili sa vlasti. On se nakon toga sklonio u Dokleju/Duklju, u kojoj je rođen. Tokom njegovog progona iz Raške, verovatno 1113. godine u Ribnici na Morači (današnja Podgorica), mu se rodio najmlađi sin Nemanja. Kršten je u rimokatoličkoj crkvi, po latinskom obredu, koji je bio preovlađujući u tadašnjoj Zeti, da bi se po Zavidinom povratku u Rašku sa porodicom, Nemanja krstio po drugi put, u episkopalnoj crkvi svetih Petra i Pavla u Rasu (tadašnjoj prestonici Raške), po grčkom obredu. Ne zna se sa sigurnošću kada se Zavida vratio u

Rašku, ali je to verovatno bilo početkom treće decenije XII veka, pošto se u Nemanjinom žitiju navodi da je punoletstvo stekao u Raškoj (mada ima i drugačijih mišljenja o vremenu njegovog povratka u Rašku - druga polovina četvrte decenije, peta decenija XII veka).

Nemanja je 1170. godine napao, vizantijskog vazala, kneza Zete Radoslava i tom prilikom pripojio svojoj zemlji deo tadašnje Zete i Neretljansku oblast. Već naredne godine Manojlo Komnin dolazi u sukob sa Mletačkom republikom i po njegovom naređenju biva 12.03. zaplenjena sva mletačka imovina na prostoru Vizantije. Kao odgovor na ovo, iz Venecije je pokrenuta mletačka ratna flota sa oko 120 brodova ka vizantijskim posedima. Borbi protiv Vizantije priključila se i kraljevina Ugarska, a podršku ovom savezu davalо je i Svetо rimskо carstvo, sa Fridrihom Barbarosom (1152 — 1190) na čelu. U ovaj savez se 1172. godine uključuje i Nemanja, koji je tada otpočinjao sa udarima ka Kotoru, ometajući istovremeno saobraćaj kroz moravsku dolinu (putni pravac Beograd-Braničево-Niš). Međutim, iste godine umire kralj Mađarske Ištvan III (1162 — 1172), posle čega počinju sukobi oko vlasti u samoj Mađarskoj, iz kojih kao pobednik uz vizantijsku pomoć 1173. Godine, izlazi Manojlov kandidat Bela III (1173 — 1196). Neposredno nakon toga, mletačka vojska je tokom zimovanja na ostrvu Hiosu desetkovana epidemijom, tako da Raška ostala sama u borbi protiv Vizantije. Manojlo je odmah iskoristio povoljan trenutak i sam se na čelu vojske uputio u Rašku, a pred nadolazećom vizantijskom vojskom, veliki župan Raške se povukao u planine. Ovaj sukob se okončao Nemanjinim poklonjenjem caru Manojlu. On je jednog dana gologlav, bosonog, sa odećom iscepanom do lakata, konopcem oko vrata i mačem na rukama ušao u vizantijski logor i izašao pred cara. Stigavši do Manojla Nemanja je pred njega pao ničice pružajući mu svoj mač, da sa njim radi šta mu je volja. Vizantijski car je prihvatio njegovu poniznost, pristavši na obnovu vazalnih obaveza i ostavljanje Nemanje na položaju velikog župana. Završni deo ove epizode odigrao se u Carigradu, kroz koji je buntovni veliki župan Raške proveden u Manojlovoj trijumfalnoj povorci. Tokom boravka u Carigradu, veliki župan Raške je živeo u manastiru Bogorodice Evergetide /u čiju je slavu po povratku u Rašku podigao manastir Bogorodice Dobrotvorke (Studenica)/. U skladu sa svojim vazalnim obavezama, Nemanja je redovno slao pomoćne odrede u

vizantijske vojne pohode. Tako su se srpske snage našle u sastavu vizantijske vojske koju su trupe Ikonionskog sultanata do nogu potukle u bici kod Mirokefalona 17. septembra 1176. godine u klancima Male Azije. Vizantijski car Manojlo I Komnin umro je 24. septembra 1180. godine, nakon čega su Vizantiju zahvatila unutrašnja previranja, u kojima se za par godina smenjivalo nekoliko vladara, a što je dovelo i do velikih promena na Balkanu. Kraljevina Ugarska, Raška i banovina Bosna neposredno posle Manojlove smrti prekinule su vazalne odnose sa Vizantijom, a već 1185. godine na prostoru današnje Bugarske izbila je pobuna u kojoj je obnovljena bugarska država i stvoreno tzv. drugo bugarsko carstvo. Mnoge vazalne države u regionu, među kojima i Raška, tada su se okrenule od slabe Vizantije prema Latinstvu.

Pad Jerusalima 02.10. 1187. godine, pokrenuo je III krstaški pohod na Svetu zemlju. Deo krstaša, predvođen `Svetim rimskim carem nemačkog naroda` Fridrihom Barbarosom, planirao je da prođe kroz Nemanjine zemlje, što je veliki župan pokušao da iskoristi, uzdajući se u neprijateljstvo Fridriha i Vizantije usled sukoba na prostoru današnje Italije. Njegovi izaslanici su na Božić 1188. godine u Nirnbergu, predložili svetom rimskom caru da se sastane sa Nemanjom, koji će mu omogućiti bezbedan prolazak i snabdevanje kroz Rašku. Do susreta dvojice vladara došlo je 27.07.1189. godine u Nišu. Nemanja je u pratnji svog brata Stracimira ponudio Fridrihu - 20.000 vojnika spremnih na rat sa Vizantijom, stupanje Raške u vazalne odnose sa Svetim rimskim carstvom, a zauzvrat, Nemanja je tražio da mu se priznaju sva dotadašnja i buduća osvajanja. Sličnu ponudu su, tom prilikom, izneli i ustanici sa prostora današnje Bugarske, nudeći 40.000 vojnika. Fridrih nije prihvatio ove ponude, tako da nije došlo do stvaranja saveza, ali je ta opcija ostala otvorena, o čemu svedoči i ugovoren venčanje između Miroslavljevog sina Toljena i čerke Bertolda od Andeksa, istarskog grofa i titularnog vojvode Hrvatske i Slavonije, do kojeg na kraju ipak nije došlo.

Krstaška vojska je iz Niša nastavila niz *Via Militaris* ka Serdici i Adrijanopolju, a iza nje je nastupao Nemanja sa svojim trupama nastavljući osvajanja Vizantijskih oblasti. Stalni pljačkaški napadi na krstaše doveli su do otvorenih neprijateljstava i Fridrihove snage novembra 1189. godine, posle opsade, zauzimaju Adrijanopolj i

otpočinju sa pripremama za udar na Carigrad. Zbog toga dolazi do obnove pregovora o savezu sa Nemanjom i ustanicima sa prostora današnje Bugarske, a Fridrih pokreće i svoju flotu /na čelu sa njegovim sinom Henrikom (1191 — 1197)/ ka Carigradu, da bi izvršio pomorsku blokadu vizantijske prestonice, koju je uz pomoć Srba i Bugara planirao da napadne. Međutim, na svu sreću, ove akcije bivaju prekinute 14. februara 1190. godine, kada dolazi do zaključenja mirovnog ugovora po kome su krstaši prebačeni u Malu Aziju da nastave svoj pohod ka Jerusalimu. Oslobođen opasnosti od Fridrihovog napada, Isak II Komnin pokrenuo je svoje trupe prvo ka prostoru današnje Bugarske, a potom i ka Nemanji koji je u međuvremenu osvojio Pernik, Zemen, Velbužd, Žitomisk, Stobi i Skoplje. Vizantijska vojska je nadirala sa juga i Nemanja se pred njom povlačio, da bi negde na Južnoj Moravi (u jesen 1190. ili početkom 1191. godine) došlo do bitke u kojoj je Vizantija odnela odlučnu pobedu. Nemanja se nakon toga povukao, dok su Vizantinci opustošili taj deo Raške, spalivši i jedan Nemanjin dvorac, najverovatnije nedaleko od današnje Kuršumlije. Posle tih dejstava, došlo je do sklapanja mira, prema kome je sam Nemanja morao da vrati Pernik, Zemen, Velbužd, Žitomisk, Stobi, Skoplje, Niš, Ravno i kontrolu nad pravcem *Via Militaris*. Budući da su Stefanu Nemanji priznata ranija osvajanja (Kosovo sa Lipljanom, Metohija do Prizrena), nakon povlačenja u hilendarsku tišinu, sasvim je prosto mogao da ga nasledi njegov srednji sin Stefan, koji je dobio titulu sebastokratora i Isakovu bratanicu Jevdokiju za ženu. Poslednji rat, Nemanja je vodio, 1192. ili 1193. godine, protiv Mađara, koji su napali Rašku, a izvesno je da su Vizantinci sa nekoliko odreda potpomogli srpsku odbranu i da se ceo sukob okončao bez nekih teritorijalnih promena, nakon pritiska koji je na kralja Mađarske Belu III izvršio papa Selenst III (1191 — 1198), na insistiranje Isaka II Komnina. Očito je da svi ovi ratovi nisu razvijali prepostavke o totalnim neprijateljstvima, nego su uvažavali zakon pravičnog neprijatelja sa kojim su odmeravali snagu u afirmativnom smislu konstituisanja zemlje kao obezbeđivanja uslova za njen rast, napredovanje i kulturno stasavanje, čiji je ideal bio uzrastanje podanika kao građana države u usponu. Državnost ovde podrazumeva neromantičarski nacionalni identitet, koje će moći da se dodene duhovne slobode i ljubavi zasnovane na učenjima i visokim porukama

Svetog Pisma, kojima se i sam Veliki Župan Stefan Nemanja kao prepodobni Simeon Mirotočivi na kraju života potpuno predao, odlazeći sa sinom Rastkom, budućim Prvim arhiepiskopom srpskim, u manastirsku utihlost, da bi i kroz taj primer Srpska Pravoslavna Crkva poprimila onaj značaj u narodu, koji joj i dan danas pripada.

Svakom srednjovekovnom evropskom državom je indirektno upravljala vlastela; politička, vojna i ekomska moć je većinom pripadala njima. Razlog zašto posednici nisu često uzimali vlast iz vladarevih u svoje ruke, je ili taj što su mu bili lojalni (što je redi primer), ili zato što su imali međusobne nesuglasice. Ta međusobna distanciranost i netrpeljivost velmoža je davala kralju moć nad njima. Međutim, da bi održao ono malo lojalnosti što velmože imaju prema njemu, vladar bi nastojao da širi svoje teritorije osvajanjem, a time i teritorije vlastele. Vlastela bi bila zadovoljna plenom, a vladar bi dobio na ugledu (kao i na bogatstvu). Jedna od najvažnijih uloga vlastele se odigrala nedugo nakon bitke kod Velbužda. Stefan Uroš III Dečanski je okupio vojsku 27/28. jula, leta Gospodnjeg 6838, na brdima kod Velbužda (današnji Ćustendil). Povod i uzrok ovoj bici saznajemo iz sledećeg istorijskog izvora: „A pozavidevši zlonenavisnik đavo našem dobrom životu, u zlonaravlju podiže na nas sedam careva, da rečem: i cara grčkog Mihaila i brata njegovog Belaura, i Mihaila cara Bugara, i Basarabu Ivanka tasta mu, cara sumedj (u susedstvu) živećih crnih Tatara i sve gospodstvo jaško i ostalu s njima gospodu. Svi ovi su prišli na nas, hoteći po nerazumlj svojemu, proždreti nas i zemlju otačastva našeg razdeliti sebi, u ropstvo njima predati...“ Iz ovoga sledi da je bitka na Velbuždu trebala da razreši dalji opstanak Srbije na Balkanu. Prema izvorima, tok ovog sudbonosnog boja je bio sledeći. Osvajačka vojska se postavila na brdima kod Velbužda u ranim jutarnjim časovima, očekujući dolazak armije Stefana Dečanskog. Stefan Dečanski je, u međuvremenu, poverio komandu nad armijom svom sinu Stefanu Dušanu, koji se i pre pokazao kao mudar i preduzimljiv vojskovođa. Kako Srbi naizgled uopšte nisu dolazili, glavnokomandujući bugarsko-vizantijskih snaga Mihailo Šišman je naredio povratak u logor. Tek što su rasturili bojni poredak i krenuli natrag, na bok jedinica Mihaila su udarili Dušanovi konjanici, koji su stigli u međuvremenu i čekali grešku neprijatelja. Najvažniju ulogu su odigrali srpski strelnici, koji su se postavili tako da odseku odstupnicu

bugarsko-vizantijske vojske. Kada je Mihailo Šišman video da mu se armija osipa, pokušao je da pobegne natrag u Bugarsku, ali su ga Dušanovi iskusno postavljeni pešaci-strelci stigli i ubili u sedlu. Umesno je postaviti i pitanje da li je zaista u Kosovskoj bici stradalo svo naše viteško plemstvo, vojnički sposobna vlastela, kao što se često tvrdi. Da je to tačno, teško da bi bilo moguće da za samo 6 godina (nakon čega je bila bitka kod Nikopolja), ospozobljeno novih vitezova i ratnika u kontigentu od 5000 konjanika (tolika je bila vazalna obaveza Despota Stefana Lazarevića), da pokažu vrhunsku ratničku spremu i vrednost, i iz poraza turske vojske, preokrenu tok bitke i potuku tada najjaču koncentraciju zapadnih vitezova od oko nekoliko desetina hiljada ljudi.⁹

Nedugo nakon ove pobeđe, Dušan je pod uticajem i uz pomoć odane vlastele iz Zete oteo vlast svom ocu. Naime, borba za presto nije dugo trajala; Dušan je opkolio Stefana Dečanskog u utvrdi Petrič. Kada ju je osvojio, oca je zatvorio u Zvečan, u kom je ovaj umro pod nerazjašnjениm okolnostima. To je zasigurno tamna strana vladavine Stefana Uroša IV Nemanjića. Savez sablje i filosofije ovde je sam sebe 'oslepeo', postajući čorav za sve one viteške vrline koje je promovisala hrišćanska ideja poravnavanja puta gospodsvetskoj državi i jačanju njenog duhovnog uticaja. Objektivna tragedija koja je nailazila sa

⁹ Zemlja i tle zahtevali su zadržavanje nadležnosti /katechon/ onako, kako je to sprovedeno u Imperium Romanum, ali ništa manje ni na Balkanu koji je takođe baštinio tih latentne struje antičkog državotvornog duha. Mada se pojam viteza prvi put javlja u starom Rimu (lat. *equites*), figura viteza potiče još iz Persije i pretpostavlja teorije da su srednjovekovni vitezovi apsorbovali mnoge tradicije koje su do njih došle iz Persijsko-Vizantijskih ratova, simbolišući državnu moć pokretljivog, opremljenog za borbu i naoružanog vojnika. Oni su bili ratnici na konjima, a kako su oni bili skupi, njihova titulacija se vezivala za plemstvo i povlašćeniji socijalni status. Njihovi ideali su bili viteške vrline, pravičnosti i odanosti gospodaru kome su se zaklinjali na vernošć, mada je tu ideo romantične legende veći od onog što se zbivalo u stvarnosti, ali podržavani od strane crkve, koja je promovisala ideale dobročinstva, a sa kojima je pokušavala da vitezove pretvoriti u ratnike za hrišćanstvo. Promene u vojnoj taktici, kao što je korišćenje luka i strele velikog dometa kod Engleza protiv francuske konjice (tzv. 'Velški luk'), su u kasnijem periodu u Evropi umanjile značaj vitezova, mada ne sasvim. Kraj svojih karijera vitezovi su doživeli korišćenjem baruta i vatrenog oružja, ali samo kao fizička formacija, dok su duhovne strane njihovog kodeksa ponašanja nastavile da žive i dalje u armijskim običajima.

istoka nedugo zatim, bila je omogućena pojavom ove zjapeće rupe u duhovnom državotvornom tkivu, koja ni do danas nije čestito začepljena. Prvomučeničko znamenje nebeskog sjaja simvolisano Ordenom Svetog Stefana, sa ovim je veoma potamnelo. Suvereni zakonodavac je išao dokle mu se i u Mlecima omiljeni mač `skijavone` pružao, prenebregavajući granice razuma koje mu više nisu kadile um, ali verdikt skorog zatiranja dinastije i padanja u mnogovekovno ropstvo i celog naroda, ipak je podrazumevao i godine raspleta, u kojima se krivica ispaštala, te ponovo pod voždom Karađorđem uskrsnula ona sloboda, radi koje je i stvarana ova rana srednjovekovna srpska država.

Literatura:

1. Ивáн Алексáндрович Ильýн (1925) «*O сопротивлении злу силою» /О мироотвергающей религии/Москва: Алетия
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Ii_ZlSil/index.php*
2. G.V.F. Hegel, *Fenomenologija duha*, /Uvod: *Sistem znanja*/, prev. N. Popović, Beograd, 1979.
3. Konstantin Jireček (1979), *Istorija Srba*, Preveo Jovan Radonjić, Slovo Ljubve, Zagreb
4. Mirjana – Popović Radović (1985), *Srpski viteški kodeks*, Beograd: Narodna knjiga
5. Soloviov, A. (2000), *Istorija srpskog grba i drugi heraldički radovi*, Beograd: Pravni fakutet univerziteta u Beogradu: Dosije
6. Norma i odluka (2001): Karl Šmit i njegovi kritičari, Beograd: Filip Višnjić /«Duhovno-istorijski položaj današnjeg parlamentarizma» iz 1924. (1991) godine/
7. Carl Schmitt (1974), *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Berlin: Duncker & Humbolt /prev. Karl Šmit, *Nomos zemlje* u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum, Beograd: Fedon, 2011/

Serbian middleages knights and a `Christian cathechon` with the aesthetic signs of `Sableagent`

(Philosophy of the history and a culture of Serbs)

Summary: In the legends, storyes, folk tales and adequate historical writings, exits the arguments for the existence of a knight codex in a Middleages Serbia. They was a warriors on a horses, and because they was expensive, titulation of them was connected with the nobility and a prerogative social status, who adorn the virtues of justicie and loyalty to the master. That codexes of behaviour was endorsement by the Church, who promoted the ideals of a benefiction, and with what tray to making from the knights, in a worriors for the Christianity. The Middleage Serbian knights codex was and persist, for shure in the changing form and content, one of the ground sources our soldiers ethic and a official honor of the officiers core of the serbian army. It is visible throw number of examples and evidences, who needs a closer knowledging of a historical circumstances and social structures from Great Zupan Stefan Nemania to the Emperor Dushan. Those who making unity of sable with a legitimacy and justicie, taking the common low on a Councill, is a souverein woth a sable, 'sableagent' who on till today have a splendor of a first class ideal forms, and who instituted first martyrial signs of heavenly splendor, Orden of Saint Stephan.

Key words: Knights of a Middleages Serbia, Great Zupan Stephan Nemania, Legitimacy of the honor on the battle field, Kosovo battle, Emperor Dushan and a Orden of Saint Stephan

NEBOJŠA PETROVIĆ*

Studentski centar

Novi Sad

UDK 929.71(497.11) DESPOT

STEFAN LAZAREVIC

VITEŠTVO I DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ

Sažetak: Srednjevekovno, feudalno društvo, naročito u svojim prvim vekovima, bilo je ustrojeno bez jasne centralne vlasti. Rascepkano i razjedinjeno bilo je poprište velikih sukoba između pripadnika plemstva. Rat nije predstavljao samo sredstvo za sticanje novih poseda i bogatstva, već, način i smisao života. Stoga je Crkva uz podršku vladara utemeljila određene norme i pravila ponašanja, zahvaljujući kojima se, ova sirova i neobuzdana sila postepeno transformirala u zaštitnike Crkve i društva.

Ove norme, poznate i kao viteštvu, u istoj ili sličnoj formi vladali su i u Srbiji, među srpskim plemstvom. Cilj ovoga rada jeste da prikaže ulogu viteštva na život našeg plemstva, ali i njihov uticaj na donošenje važnih, ponekad i sudbonosnih političkih odluka.

Smatramo da je život despota Stefana Lazarevića, viteza, pripadnika jednog viteškog reda i vladara srpske države, najbolji primer da se oslika ovaj uticaj i njegova snaga u srpskom srednjevekovnom društву.

Ključne reči: Srbija, vitez, vrlina, moral, čast

Epoha humanizma i renesanse stvorila je mit o vitezovima kao izabranicima boga, koji zahvaljujući svom maču i ratničkoj veštini donose pravdu, štite bespomoćne i udahnjuju u društvo, koje se inače odlikovalo brutalnošću, vrline skromnosti i plemenitosti. Vitezovi su postali neka vrsta, zaštitnika društva, pre svega, zahvaljujući crkvi,

* nebojsa.petrovic@scns.rs

koja je uspela da sirovu, nasilnu silu, vekovima neobuzdanu od kralja i društva postepeno transformiše u zaštitnika hrišćanstva i barem deklarativno bespomoćnih i ubogih ljudi, kojima je ovo vreme obilovalo. Pošto im je nametnula da služe njenim interesima, Crkva je, kao nesumnjivo najveći autoritet srednjeg veka viteškom ratnom staležu prikačila najveće srednjevekovne vrline- pored odanosti bogu i kralju, plemenitost i skromnost. Viteštvu je postalo nedostizni moralni i estetski ideal.

U isto vreme, Srbija je kao zemlja pod uticajem pravoslavnog, vizantijskog kulturnog kruga imala isto ili slično vojno ustrojstvo i feudalnu društvenu organizaciju kao i zemlje katoličkog sveta. Samim tim, Srbija je imala ne samo viteški stalež i rasprostranjen i poštovan „viteški duh”, već i sam pojam „vitez” vuče koren još iz duboke slovenske prošlosti. (Mirjana Popović-Radović, Srpski viteški kodeks, Beograd, 1989)

Istina, kod većine ljudi, pa i kod nas, nezaobilazna asocijacija za vitezove i viteštvu jeste raskošni viteški turnir. Međutim, ako u srednjevekovnoj Srbiji i nije bilo onakvih turnira koje poznajemo iz mnoštva motiva holivudskih filmova, možemo reći da su često pominjani i do tančina opisani međdani u našim epskim pesmama, predstavljali svojevrsno viteško takmičenje, koje se ne retko pridržava principa stroge viteške etikecije. Osnovno pravilo „mejdana” jeste pravična borba, bez podvala i lukavstva, kojima se, istina, često koristio i naš najveći junak epskih pesama Kraljević Marko. Ali samo priznanje krivice i njegov odnos prema pobedi izražen kroz reči: „Đe pobedih od sebe boljega”, oslikava nam jednu važnu vitešku vrlinu i obeležje, koje itekako odudara od savremenih merila i vrednosti. Detalj iz pesme Vuk Jerinić i Zukan barjaktar svedoči nam o manirima naših vitezova ali i negovanju i poštovanju viteške kulture od strane našeg naroda.

Ustaj, Vuče, već se prodi vina,
Dosta smo se vina napojili;
Usta Vuče na noge lagune,
U lice se s Turkom poljubio,
jedna drugom krvcu halališe.

(Vuk Stefanović Karadžić, Srpske epske pjesme, Beograd, 1977, str 252)

Takođe, bile su popularne razne viteške igre: bacanje buzdovana ili koplja u skoku ili s konja, gađanje u metu, rvanje i sl. Kao i na Zapadu najvažniji pratilac naših vitezova bili su konj i soko.(Danijela Petković, Viteške igre i nadmetanja u junačkim pesmama, folklor, poetika, književna periodika, Beograd, 2010, str 334, 340) Naše epske pesme veoma često vrednost jednog viteza meri izgledom, snagom i raznim drugim sposobnostima koje poseduje njegov konj.

Na žalost istorijska nauka nam, usled nedostatka valjanih izvora nije u mogućnosti da pruži više informacija o ovom značajnom fenomenu naše prošlosti. Ipak, baštinik tog iskustva, istorijskog znanja a pre svega mentaliteta bio je, usled nedostatka odgovarajućih istorijskih izvora, narodni pevač, odnosno nadaleko poznate srpske epske pesme. Narodno predanje nije toliko nepouzdano kako mu se često pripisuje. Istina, izdvajanje istine i za, istoričara korisne informacije iz tog, raznog i za druge nukve veoma interesantnog taloga, nanetog bujicama događaja naše burne prošlosti, nije lak posao. Ako kritičkim pristupom, odstranimo preuveličavanja, suštinu svedemo u okvire mogućeg i u njoj potražimo tragove istorijske istine, onda možemo naslutiti i osetiti način razmišljanja i vladajuću etiku odgovarajuće epohe. Mnogo je lakše izdvojiti iz mnoštva metaforičnih slika i mitova takozvani „duh“ jedne epohe i utvrditi vladajuće etičke norme i vrednosti koji su vladali, od na primer određenih istorijskih procesa. Epska pesma može se na takav način tretirati kao jedinstveno svedočanstvo, za istoričare na žalost u velikoj meri izgubljene prošlosti.

Viteški duh, taj i u srpskoj kulturi teško dostižni ideal podrazumeva spoj karakternih osobina i duhovnih vrednosti s jedne i fizičkog izgleda, snage i ratničke veštine s druge strane. Tako je u pesmi „kneževa večera“, čak i kad izdvaja Miloša Obilića, kome nazdravlja za junaštvo, knez Lazar kao da je svestan činjenice da je nemoguće sve viteške vrline smestiti u jednu ličnost.

Car uzima zlatan pehar vina,
pa govori svoj gospodi srpskoj:
„Komeć' ovu čašu nazdraviti?
Ako ēu je napit po starještvu,

Napiću je starom jug Bogdanu;
Ako ču je napit po gospodstvu,
Napit ču je Vuku Brankoviću;
Ako ču je napi po milosti,
Napiću je mojim devet čura,
Devet šura devet Jugovića;
Ako ču je napi po ljepoti,
Napiću je Kosančić Ivanu;
Ako ču je napit po visini,
Napiću je Toplici Milanu;
Ako ču je napit po junaštvu,
Napiću je vojvodi Milošu,
Ta nikom je drugom napit neću,
već u zdravlje Mološ Obolića.

(*Vuk Stefanović Karadžić, Srpske narodne pjesme, Beograd, 1977, str. 196*)

Ističući junaštvo kao daleko najvažniju vitešku osobinu knez Lazar nam šalje još jednu poruku iz srednjeg veka; sve nabrojane vrline su neophodne viteške osobine ali one se mogu izraziti isključivo kroz junaštvo i ratničku veština. Viteštvu je nezamislivo bez hrabrosti i ratničke veštine, odlučnosti, smelosti i istrajnosti. Ovakvo tumačenje nije determinisano samo strahom od turske najezde i strahom od velike bitke, jer su u ovo vreme širom Evrope vojni sukobi manjeg ili većeg intenziteta predstavljali skoro svakodnevnicu. Ratnička kultura je samo produkt surovog i nesigurnog vremena. Ali je s druge strane, njihova svrha, njihov razlog postojanja, usled, odsustva svakodnevnih egzistencijalnih problema sa kojima su se svakodnevno susretali na primer seljaci, u funkciji viših etičkih i duhovnih ciljeva.

Kao što smo rekli, Crkva je katoličke vitezove samo oplemenila određenim moralnim i estetskim vrlinama. Dok je u Srbiji, pored hrišćanstva i odgovarajuća i dalje prisutna patrijarhalno-paganska kultura negovala moralne vrline koje su tako dobro izražene kroz izraz „čoveštvo”.

U srpskoj srednjevekovnoj istoriji bilo je vladara koji se pamte kao ratnici i veliki osvajači, dobri i uspešni vladari. bilo je mnoštvo junaka-vitezova koje je narodno predanje uzdiglo, mitologizovalo i okovalo svim mogućim vrlinama za sva vremena. Ali se jedan vladar

koji je ujedno i vitez, bez sumnje izdvaja među svima. Despot Stefan Lazarević je retko svestrana ličnost koja je bez sumnje obeležila svoje vreme, a po mnogima predstavlja je vesnik nove, renesansne epohe. Pored nesvakidašnjeg kulturnog preporoda, on je praktično prežaljen u svakom pogledu urušenu državu politički, ekonomski i vojno stabilizovao. Ovakvim rezultatima prethodila je reforma državne uprave i vojne organizacije čiji je uspeh zavisio isključivo od despotove ličnosti i njegovog angažovanja. Uspešnim diplomatskim ali i vojnim akcijama osigurao je bezbednost Srbiji i narodu za nekoliko decenija što je omogućilo opšti preporod.

Propašću Despotovine i za vreme turske okupacije, kada je crkva postala jedini duhovni i svetovni predvodnik srpskog naroda, iz nekog razloga ona se nije trudila da neguje uspomenu na Stefana Lazarevića i njegovo delo. Čak, ni kasnije, u XVII veku, u izmenjenim uslovima, kada su u današnjoj Vojvodini, kultovi srpskih vladara naglo ojačali, u odnosu na Stefana nije došlo do promena. (Sreten Petković, Srpski svetitelji u slikarstvu pravoslavnih naroda, Novi Sad, 2007, str141)

Cilj ovog rada, nije da ukaže na neke nove, do sada nauči nepoznate događaje iz njegovog vojnog i diplomatskog delovanja ili književnog stvaralaštva, već da na osnovu poznatih crta iz njegove biografije obogatimo znanje o despotovom karakteru i vrednostima koje je poštovao i kojima se rukovodio u svom relativno kratkom ali burnom životu. Kao pripadnik zapadnog viteškog reda, ali ujedno i kao vladar jedne pravoslavne države, njegova ličnost predstavlja splet vrednosti, s jedne strane, slovensko-vizantijskog kulturnog kruga i zapadnih viteških vrlina, s druge strane.

Kako u Srbiji, tako i na Zapadu, osnovni preduslov pripadnosti viteškom staležu bilo je plemenito poreklo. Kao sin vladara, koji se svojom junačkom i viteškom smrću u borbi protiv nevernika uzdigao do mitskih veličina, Despot Stefan je već za svoga života u očima plemića, Crkve i običnog naroda predstavlja nedostižnu ličnost.

Već smo istakli da je najviše mesto na skali viteških vrlina zauzimalo junaštvo. Uzvišenoj i dostojanstvenoj Despotovoj ličnosti vladara, ispoljavanje hrabrosti u mnogobrojnim slučajevima, uvrstilo ga je na visoko mesto među srpskim srednjevekovnim vitezovima. Na primeru Angorske bitke možemo najbolje spoznati veličinu ove

osobine u Stefanovoj ličnosti. U bici, Stefan je komandovao desnim krilom na kojem su se nalazili Bajazitovi vazali, među kojima su bili i Stefanov brat Vuk kao i braća Brankovići, Đurađ i Grgur. Dilema o ishodu bitke veoma brzo je razrešena. Deo Bajazitovih snaga prešao je na Tamerlanovu stranu, što je inače nezadrživoj mongolskoj vojsci utrlo put u laku pobedu. Centar turske vojske, na čelu sa sultanom je opkoljen, što je dovelo do ubrzanog osipanja Bajazitovih podanika. U tom trenutku, kada je bitka praktično rešena, jedino je mladi Stefan Lazarević sa svojim teško okopljenim vitezovima nekoliko puta probijao mongolske redove, pokušavajući da sultana izbavi iz okruženja. Čak je i u tome uspeo, ali Bajazit je navodno odbio, da se sa njim povuče, posle čega se Stefan sa sultanovim sinom Bajazitom, uspešno probio ka Bursi. Kakav je utisak Stefan ostavio kod Tamerlana, u to vreme bez sumnje najvećeg vojskovođe, svedoči podatak da on navodno nije tražio otkup za oslobođanje Stefanove sestre Olivere. U čast ispoljene hrabrosti, Stefan je na povratku iz bitke od vizantijskog cara dobio titulu despota

U sledećem primeru uočavamo, pored hrabrosti i ratničku veštinu dostoјnu najvećih vojskovođa. Naime, po povratku iz Male Azije, došlo je u Carigradu do sukoba sa Đurađom Brankovićem, kome je pomagao onaj isti Sulejman kome je Stefan spasao život, i koji je ubrzo postao vladar evropskog dela Turske imperije. Do okršaja je došlo blizu Gračanice. Despot Stefan je vojsku podelio na dva dela, kao što su uradili i njegovi protivnici. Brojniji deo vojske, nalazio se pod komandom njegovog brata Vuka, koji je stajao naspram snaga Đurđa Brankovića, dok je on sa manjim delom napao turske odrede i potpuno ih porazio. Ova bitka, predstavlja i jedan od retkih poraza, za početak XV veka skoro nepobedivih Turaka i samim tim dodatno dobija na značaju.

Iz pesme „Kneževa večera” vidimo da se pored junaštva i moralnih vrlina u srednjevekovnom društvu velika pažnja posvećivala i fizičkom izgledu. Lepota tela bila je kako Smatra Umberto Eko, za čoveka ovog vremena veoma bliska sa onim što je dobro. (Umberto Eko, Istorija lepote, Beograd, 2004) Srednji vek je inače cenio telo krupnog izgleda, što je povezano sa zdravljem, jer je doba u kojem se gladuje i rano umire. Stevanov izgled možemo donekle rekonstruisati zahvaljujući njegovim portretima oslikanim na freskama manastira,

najčešće njegovih zadužbina. Ovi portreti su u velikoj meri tipizirani, daleko od realističnog portreta, ali pojedine karakteristike koje se često ili stalno pojavljuju mogu se smatrati verodostojnim. Crte lica su svakako idealizovane, rekli bi smo bezlične, ali boja očiju, kose, izgled brade, verovatno su verno prikazani. Na svim freskama njegova kosa je kovrdžava, crvene ili crvenkasto-plave boje sa plavim krupnim, izražajnim očima kako je prikazan na fresci u manastiru Ljubostinji. Inače, Konstantin Filozof za njega kaže: „U svemu ovome bio je savršen. I po lepoti tela i snage bio je među vršnjacima kao sunce pored zvezda.” (Konstantin Filozof, Život despota Stefana Lazarevića, Stare srpske biografije u XV i XVII veka, Beograd, 1936, str 63)

Kao i njegovi prethodnici, vladari iz porodice Nemanjića, na freskama Stefan je okićen zlatom i dragim kamenjem i odeven u skupocene haljine. obojene skupocenim bojama, koje zbog složene i komplikovane obrade predstavlja su pravo bogatstvo. Garderoba je u srednjem veku i najviše isticala razliku između bogatih i siromašnih. Moć i snaga su se između ostalog, manifestovali raskošnim i skupocenim odeždama. Vitezovi su i u Srbiji dostojanstvo i uzvišenost u velikoj meri postizali odelom. Naša epska pesma posvećuje veliku pažnju garderobi koja je sastavni deo vitezovog izgleda i dopunjava njegovu vitešku ličnost, a što ima nekada i presudnu ulogu u njegovim uspesima i podvizima. Na freskama Stefan je obično obučen u raskošnu haljinu žute boje, što je nema sumnje vizantijski uticaj, gde je žuta boja, predstavlja sunčevu svetlost koja se od antičkih vremena poistovećivala sa božanskim sjajem. Dok se, zanimljivo je u isto vreme, žuta boja u zapadnoj Evropi smatrala bojom kukavičluka, i vezivala se za neprijatelje hrišćanstva, Muslimane i Jevreje. (Umberto Eko, Istorija lepote, Beograd, 2004, str 123)

Viteška reč ili položena zakletva, koju daje nekom, predstavljalji su vrstu najstrožijeg, nepisanog zakona koji ni jedan vitez nije mogao prekršiti ni po cenu smrti. Za vitezove, nepoštovanje zadate reči, odnosno vernosti, smatralo se izdajstvom i samim tim predstavljaljalo najveću moguću uvredu. Miloš Obilić u pesmi „Kneževa večera” odgovara knezu Lazaru na izraženu sumnju u Obilićevu vernost:

„Jer, tako me vjera ne ubila!
Ja nevjera nikad bio nisam,

Nit sam bio, nit ћу ikad biti.”

Posle kosovske katastrofe i očeve smrti Stefan Lazarević bio je primoran da položi zakletvu vernosti jednom muslimanskom vladaru, Turskom sultanu Bajazitu. Hrišćanski vladari, naročito krstaških država na Istoku, bili su i ranije u sličnoj situaciji. Zakletve su često bestijalno kršili, pravdajući se religioznim razlozima. Izgleda da su srpski vitezovi imali drugačiji, rekli bi smo čvršći i iskreniji odnos prema zakletvi i uopšte vernosti od vitezova katoličkog sveta. Reči Kraljevića Marka pred bitku na Rovinama, gde se nada da će hrišćani pobediti, makar i on sam poginuo, na veran i možemo reći potresan način ilustruju posvećenost srpskih vitezova ovoj tako značajnoj vrednosti feudalne epohe.

Iz istih razloga, ali i činjenice da je Srbija bila u neprijateljskim odnosima sa Ugarskom, možemo pretpostaviti da i Stefan Lazarević, osim određenih filosofskih dilema obojenih religioznim razlozima, nije imao ozbiljnih nedoumica kada se sa svojim oklopnicima pridruživao turskoj vojsci pred čuvenu bitku kod Nikopolja. Naime, osmanlijske pobeđe i osvajanja na Balkanu izazvale su poslednji veliki krstaški pohod, u kome su učestvovali vitezovi iz mnogih evropskih zemalja. Znatno brojnija krstaška vojska uspešno je otpočela bitku. Međutim, srpske snage, koje su bile najverovatnije skrivene u jednom šumarku, predvođene Stefanom, napale su Ugre sa boka ili čak s leđa, probili njihove redove i naterali mađarskog kralja na bezglavo povlačenje. Posle toga, raspali su se i ostali redovi krstaške vojske i usledio je pravi pokolj ove kvalitetne i dobro opremljene ali šarolike vojske.

Prepostavimo da se Stefan sa svojim vitezovima ustremio na već nadjačanu tursku vojsku. Nema nikakve sumnje, da bi to predstavljalo veliku katastrofu turske vojske, a moguće je i kraha njihovih tvorevin na Balkanu. Jedna Stefanova komanda mogla je dovesti i do promene ili barem usporavanja samog toka istorije, koji se, kao što znamo ispoljio kroz propast mnoštva hrišćanskih država i porobljavanju njihovog stanovništva. Da li je Stefan Lazarević, barem na trenutak razmišljaо о ovim velikim posledicama koji juriš njegovih oklopnika može izazvati? Nikad nećemo sazнати. Ali možemo, na osnovu ove njegove odluke puno zaključiti o Despotovoj ličnosti, karakteru i prisustvu viteškog kodeksa. Čeprkajući po „duhu” tog vremena,

možemo uočiti razmere i snagu, koje su te vrednosti imale na ponašanje i život srpskog plemstva.

„Nevjera”, odnosno izdajstvo, ne samo da je bilo u suprotnosti sa viteškom čašću, već je kao u slučaju braće Mrnjavčević i naročito Vuka Brankovića izjednačeno sa prokletstvom. Istrajavanje u vernosti često je dovodilo do junakove smrti, odnosno njegovog svesnog žrtvovanja. Stoga, ovo moralno načelo prevazilazi okvire svetovnog i prelazi u sfere duhovnog, metafizičkog. Izdajstvo je često posledica želje za ovozemaljskim zadovoljstvima, kao i nedostatak hrabrosti da se podnese žrtva za ciljeve koji ne samo da prevazilaze lični interes, već i interes države, naroda a često kao što smo videli na Stefanovom primeru i vere.

Plemenitost kao osobina imala je različitih manifestacija: jedna od njih je bila i oproštaj koji je i vitezove međusobno razlikovalo. Oni su u svojoj smelosti i snazi teško nailazili na situacije koje su tražile oproštaj od njih. Osveta je bila mnogo češći oblik uspostavljenja pravde za učinjena nedela. (Mirjana Popović-Radović, 138)

Pošto se, ubivši Vlah Aliju, osvetio za počinjenu nepravdu i oslobođio, bolje reći preoteo otetu ženu, jer ga je čak i u dvoboju izdala i pomogla mrskom neprijatelju, Banović Strahinja vraća je kući i ne dopušta osvetu nad njom. Pobeda nad Turčinom još više je uvećana oproštajem, odnosno velikom pobedom nad samim sobom. Njegovo viteštv, stvorilo je u njemu takvu moralnu nadmoć nad okolinom i potpuni unutrašnji mir koji mu je omogućio da donese odluku koja ga bez sumnje izdvaja od ostalih junaka, prevazilazi vrednosti tadašnjeg vremena i postavlja cilj koji je i danas teško dosegnuti.

Despot Stefan Lazarević pripadao je tim, retkim vitezovima, (da ne govorimo o vladarima) čiji je karakter imao snagu da oprosti počiniocima velikih nepravdi. Kao i u slučaju Banović Strahinje, i u slučaju Despota počinioci nepravde bili su njemu veoma bliski ljudi, članovi njegove uže porodice. Njegov sinovac Đurađ Branković, kao što smo videli udružio se i sa Turcima da bi uništio Stefana i njegovu vlast. Identično je, ubrzo potom postupio i njegov brat Vuk, kome je uz podršku Turaka i pošlo za rukom da, istina, za kratko otrgne iz Stefanove vlasti pola države. Stefanovo viteštv nadjačalo je sve ove

podmukle udarce. Đurađu Brankoviću je ne samo oprostio, već se sa njim izmirio i proglašio ga svojim naslednikom.

Zaštita nejakih bio je važan stav viteza prema toliko izraženim materijalnim razlikama među ljudima srednjeg veka. Dok se protiv silnika i njegove nepravde borio mačem i junaštvom, pomoći ubogima i nejakima prevazilazila je očekivanja srednjevekovnog čoveka od jednog u biti svetovnog, ratničkog staleža i doprila do suštine same ljudskosti- „čoveštva.” Despot Stefan imao je i u tim teškim vremenima sredstava namenjenih Crkvi, ali i za izgradnju bolnica i okupljanje i pomaganje učenih ljudi.

Kao što smo već istakli, njegovo viteštvu nastalo na izvorima slovenske, pravoslavne duhovnosti, bilo je u značajnoj meri obogaćeno i Zapadnim uticajima, odnosno pripadnošću viteškom redu Zmaja.

Pod uticajem krstaških ratova, odnosno velikih napora katoličkog sveta da osvoji a kasnije i odbrani Hristov grob od „nevernika” osnivani su monaški viteški redovi. Međutim, krajem XIV i početkom XV u Evropi se osnivaju mnogobrojni viteški redovi sa jedinim ciljem da štite interes svojih članova. Ove, možemo reći elitističke organizacije, u vreme feudalne rascepkanosti, često su predstavljale neku vrstu političkih i vojnih saveza visokog plemstva ili čak i vladara pojedinih država. Tako je glavni interes ugarskog kralja Žigmunda bila odbrana prestola i ugarske države. Formiranjem reda Zmaj, a kralj je dodatno učvrstio politički savez sa svojim velikašima i vazalnim vladarima susednih država. (Miloš Antonović, despot Stefan Lazarević i zmajev red, istorijski glasnik 1-2, Beograd, 1992)

Ovaj savez trebalo je da igra veliku ulogu u konsolidaciji prilika u samoj Ugarskoj. Naime, nezadovoljstvo plemstva Žigmundovom vladavinom često je dovodilo do nesporazuma i ozbiljnih sukoba. Političke trzavice kulminirale su pobunom dela plemstva i zarobljavanjem samog kralja. Međutim, nesloga u redovima pobunjenika omogućila je Žigmundovim pristalicama prostor za delovanje. Najinstaknutiji velikaš u ovom taboru bio je Nikola II Gorjanski, zet kneza Lazara, odnosno Stefana Lazarevića. Pošto je uspeo da osloboди kralja iz zatočeništva, uspeo je da napravi sporazum sa već međusobno suprotstavljenim pobunjenicima.

Dakle, nesigurni položaj na mestu vladara Ugarske i ugroženost ugarskih granica od nadiranja nezadrživih Osmanlija bio je glavni interes Žigmundov za osnivanje viteškog reda. Verovatno, najvažnija ličnost i u ovom, možemo reći poslu od velikog državnog značaja imao je Nikola Gorjanski.

Ne zna se kada je umrla prva žena Nikole II Gorjanskog, Stefanova sestra, ni koliko je dece ostavila za sobom. U životu nije mogla biti 1401. godine kada se Gorjanski oženio čerkom celjskog grofa Hermana II Celjskog. Zahvaljujući ovom braku on je nešto kasnije postao i pašenog kralja Žigmunda. Ovakav razvoj događaja, omogućio mu je veliki uticaj na kralja i blistavu političku karijeru. Njegov položaj na ugarskom dvoru i rodbinski odnosi sa porodicom Lazarević sigurno su uticali na ukupne srpsko-ugarske odnose, i približavanje Srbije Ugarskoj. Novija istraživanja pokazuju da je Nikola II Gorjanski imao presudnu ulogu u izboru članova viteškog reda Zmaja. Tako je prvi među imenovanim, posle kralja i kraljice, bio despot Stefan, zatim slede Herman Celjski, Fridrih Celjski, Jovan Gorjanski, Nikola Seči, Pipio od Ozore i dr. (Jovanka Kalić, Despot Stefan i Nikola Gorjanski, Istraživanja, br.15, Novi Sad 2005, str. 99, 1000)

Osnivačka povelja Reda obavezivala je članove na nošenje i isticanje određenih obeležja. U prvom redu to se odnosilo na lik zmaja, ali kasnije, usled masovnijeg primanja u članstvo, njemu je dodat plamteći jednokraki krst, pri čemu je zmaj kome se rep obavio oko vrata, predstavljaо označu prvog stepena. Pored ovoga, članovi su imali plašt od plavog somota.(Miloš Antonović, Despot Stefan i zmajev red, Istorijski glasnik, sveska 1-2, Beograd, 1992, str.22)

Red je veoma brzo, već 1409. godine, kada je Despotov brat Vuk uz svesrdnu Tursku podršku zahtevao podelu Despotovine, imao priliku da pokaže praktičan vojni značaj. Kralj Žigmund je lično stavio na čelo vojske koja je trebala da se suprotstavi Osmanlijama. Na žalost. Turska sila je i pored velikih unutrašnjih problema i dalje bila nezadrživa.

Prihvativši vazalni odnos prema Ugarskoj, despot Stefan dobio je od kralja Žigmunda velike posede. Vazalni odnos , posedi ali i obaveze prema redu Zmaja, uzrokovali su njegove česte odlaske u Budim, na

sabore ugarskog plemstva, na svoje posede ali i na prisustovanje velikim viteškim turnirima.¹

Zahvaljujući praksi koja je vladala na Zapadu, Despot je imao čast da izvestan broj vitezova primi u Red. Konstantin Filozof nas obaveštava o ugledu koji je Stefan imao kod zapadnih vitezova. „A ovaj i kraljeve blagorodne i vitezove imadaše vlast venčavati, tako da su se ovi ponosili više od sviju kraljevih (vitezova) govoreći: Meni despot viteštvu uruči.” (Konstantin Filozof, 109) Jedan od njegovih vitezova pobedio je na velikom turniru 1411 godine. „Dolažahu najsvetlij i njihovi i najhrabriji da služe Despotu, kao pred kraljem, i na saboru svih knezova jedan od vitezova blagočestivoga (Stefana) obori najsilnije i uze venac pobjede.” (Konstantin Filozof, 109)

Vidimo de je Despot Stefan uživao za jednog „šizmatika” neverovatan ugled među Zapadnim vitezovima. Pored navedenih osobina, ovakvom ugledu sigurno je doprinela i činjenica da je uspeo da sredi prilike u svojoj zemlji. To je postigao zahvaljujući reformi državne uprave i vojne organizacije čiji je uspeh zavisio isključivo od Despotove ličnosti i njegovog angažovanja. Ova aktivnost u mnogome je doprinela da se visoki prihodi slivaju u Despotovu riznicu, što je i omogućilo opremanje i izdržavanje respektabilne vojske, uspešnu diplomatsku aktivnost i samim tim veći politički značaj Despotovine i samog Despota. Pre svega ovakvom stanju doprineli su visoki prihodi iz mnogobrojnih rudnika širom Srbije. Rudarsku tehniku doneli su u Srbiju Sasi, ali se ta tehnika morala bogatiti i razvijati.² Srpsko rudarsko zakonodavstvo srednjeg veka sadrži pravne elemente, koji su toliko bili ekonomsko funkcionalni, da je i dve stotine godina posle

¹ Despot je u Budimu imao i palatu koja se nalazila u središnjem delu gradskog naselja. U izvorima se pominje kao velika kamena kuća i prema arheološkim istraživanjima posle Drugog svetskog rata nalazila se u delu današnje Skupštinske ulice. Jovanka Kalić je zaključila da se zgrada nalazila na mestu današnje građevine br 9. Inače 1985 postavljena je spomen ploča sa likom despota Stefana Lazarevića na fasadi te zgrade, sa dvojezičnim natpisom.(Jovanka Kalić,101)

² Tako jedan izveštaj sa početka organizovanja turske vlasti odnosi se na dubinu kopanja u okнима. Kaže se da su rudari iz Novog Brda silazili u dubinu do 180-190 metara. A dostignuta dubina kopanja u srednjem veku je iznosila 200 metara. (Sima Ćirković, Proizvodnja, zanat i tehnika u Srbiji srednjeg veka, Rabotnici, vojnici, duhovnici, Beograd, 1997, str.74

nastanka ovo zakonodavstvo i dalje bilo u upotrebi. Može se reći da je na stabilnost rudarske tehnike uticao i položaj radnika i da je on bio naročito povoljan za vreme Despotove vladavine. Iz raznih izvora saznajemo da je radna nedelja bila petodnevna, da je smena trajala 6 sati i da je radnik mogao raditi samo jednu smenu dnevno. (Biljana Marković, Zakon o rudnicima Despota Stefana Lazarevića i rezultati rudarske eksploatacije, Despotovac, 2009, str. 60)

Iz biografije Konstantina filozofa pomalja se osoba puna svetovnih, viteških vrlina: on je neustrašivi ratnik i vojskovođa, sposoban državnik, ali i ljubitelj umetnosti i knjiga. Njegova otvorenost prema ovozemaljskom životu, možda je uz činjenicu da nije pripadao svetorodnoj dinastiji Nemanjića, razlog zašto nije posle smrti kanonizovan. Crkva je u XX veku ovu nepravdu ispravila, a svima nama i na taj način omogućila da se iskreno klanjamo ovoj retkoj i blistavoj ličnosti naše tmurne prošlosti.

Literatura:

1. Danijela Petković, *Viteške igre i nadmetanja u junačkim pesmama, folklor, poetika*, Književna periodika, Beograd, 2010
2. Jovanka Kalić, *Despot Stefan i Nikola Gorjanski*, Istraživanja, br.15, Novi Sad, 2005
3. Konstantin Filozof, *Život despota Stefana Lazarevića*, Stare srpske biografije u XV i XVII veka, Beograd, 1936
4. Miloš Antonović, *Despot Stefan Lazarević i zmajev red*, Istoriski glasnik 1-2, Beograd, 1992
5. Mirjana Popović-Radović, *Srpski viteški kodeks*, Beograd, 1989
6. Sreten Petković, *Srpski svetitelji u slikarstvu pravoslavnih naroda*, Novi Sad, 2007
7. Umberto Eko, *Istorija lepote*, Beograd, 2004
8. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske epske pjesme*, Beograd, 1977

Knighthood and Despot Stefan Lazarevic

Summary: The Medieval Feudal society was organized without well-defined central government, especially during its first centuries. Since being

divided and disunited it gave way to chaotic battles among the members of nobility. People did not become warriors just to acquire land and wealth. It was a way of life. That is why church, fully supported by kings, created the standards and principles of conduct which gradually transformed this crude and uncontrollable force into the protectors of church and people.

These standards, known as chivalry, existed, in the same or similar form, in Serbia among its nobility.

The purpose of this publication is to show the influence of chivalry on our nobles' lives, that is on the knights' lives, as well as their influence on making political decisions.

We believe that the life of Despot Stefan Lazarevic, who was a ruler of the Serbian Despotate as well as the member of a knight order, is the best example to explain this influence.

Key words: Serbia, knight, virtue, moral, honour

ZORAN JEVTOVIĆ
ZORAN ARACKI*

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 316.774(497.11):929.71

SRPSKI MEDIJI IZMEĐU MITOVA I STVARNOSTI O TEMPLARIMA

Sažetak: Analizirajući dominantne tekstove o templarima objavljene u srpskoj štampi i na internet forumima, autori ukazuju na medijsku sliku opterećenu misticizmom i arkanom, koja se nezasluženo pripisuje Redu hrišćanskih vitezova. Komunikacioni paradoks je evidentan: broj tekstova iz godine u godinu sve više raste, ali čak i kad se prostor daje istaknutim članovima templarskog reda i njihovim stavovima, uočava se percepcija nepoverenja i sumnjičavosti. Medijski diskurs zamagljuje pravu sliku o misionarskom delovanju templara, dok senzacionalistički pristup, anonimnost izvora informacija i nagoveštaji spiritualizma odbacuju širu prihvatljivost u društvu. Kad izveštavaju o templarima mediji rasprostiru mitove i legende o tajnim društvima, zaverenicima i osobenjacima, dok je ukazivanje na humanitarni karakter aktivnosti, ekumenizam i afirmaciju viteštvu marginalizovano. Tokovi informacionog strujanja su zatvoreni, dok retki i targetirani tekstovi više imaju za cilj da ojačaju ukorenjene predrasude i stereotipe, nego da ih razveju. Novi mediji, internet i društvene mreže pre svih, otvaraju komunikacione kapije pripadnicima templarskog reda, koji češćim pristupom u javnosti i aktivnostima mogu značajnije popraviti sliku o sebi!

Ključne reči: templari, hrišćanstvo, mitovi, mediji, percepcija

* zoran.aracki@filfak.ni.ac.rs

Suštinska pitanja nastanka, razvoja, prirode i ekspanzije templarskog pokreta decenijama privlače pažnju javnosti, kako u Evropi, tako i van nje, ali se tek medijskom eksplozijom poslednjih godina, posebno primenom interneta, i društvenih mreža, komunikacioni prostor otvara za sve veće interesovanje. Intelektualna istorija ovog Reda seže od 1118. godine prošlog veka do danas, sa velikim rasponom od herojskih podviga do tragičnih progona, od širenja ideja slobode i vrednosti pojedinaca do zastrašujuće konfrontacije sa totalitarističkim ideologijama, od ideje posvećenosti čovečanstvu do sukoba sa onima koji bi monumentalna dostašnuća starijih civilizacija žeeli da uniše ili stave u svoju funkciju. Nekada siromašni saborci Hrista i Solomonovog hrama¹ svoje vojne veštine, ali i ekonomsko znanje, intelektualni potencijal i etičke vrline ugradili su tokom vremena u širenje Reda, koji je prinosio moć, snagu i ljubav u Boga. Prihvatanje od strane svih konfesionalno priznatih hrišćanskih crkava, ali i uvažavanje jevrejske, islamske i drugih svetskih religija, samo je podstaklo ugled templarskih vitezova, koji su brojnim aktivnostima daleko od reflektora javnosti vekovima oblikovali političke procese i društvene tokove! To što se o njima malo pisalo, a više prenosilo šapatom ili poverljivim dokumentima, samo je pojačavalo glad javnog mnenja, koje je slutilo da se iza mitskih priča o požrtvovanju i istorijskih narativa krije ozbiljna organizacija, sa još plamenitijim i ozbiljnijim programskim ciljevima. Zanimanje je raslo, od političkih vođa i državnih činovnika, preko sveštenstva, vojnih i bezbedonosnih službi do akademija nauka, bankarskih institucija i nevidljivih centara društvene moći; od perspektivnih studenata i revolucionarnih lidera do sindikalista i pripadnika ezoteričnih grupa. Svi su žeeli istinu o templarima, ali sa već formiranim predrasudama i stereotipima o tajnim društvima i njihovom arkanskom delovanju, pa i đavolskim ceremonijama kao obaveznom dekoru mističnog okupljanja. Istorija o ljudima koji želete da svet učine boljim nije zadovoljavala njihova očekivanja, pa je i komunikaciona slika trebala da

¹ Devet francuskih vitezova, prvi put u hrišćanskoj istoriji 27. decembra 1118. godine, osnovalo je versku zajednicu za zaštitu hodočasnika, braneći ih tako na putu do Svetе zemlje. Njihovo zvanično ime je bilo: "Pauperes commilitones Christi templique Salomonici", što znači: "Siromašni saborci Hrista i Solomonovog hrama".

senzacionalističkim duhom i spiritualizmom zavede intelekt, usput degenerišući istinu o Redu.

Ova ocena važi i za srpske medije koji su poslednje decenije dosta pažnje posvećivali templarima, ali su u fokusu objavljenih tekstova bile priče obavijene mistikom, mitovima i legendama, dok se o konkretnim aktivnostima vezanim za humanitarne akcije, ekumenizam, afirmaciju vitešta i časnih metoda u odbrani hrišćanstva, pisalo prilično stidljivo. U medijima su se, uglavnom, mogle pronaći legende o *Svetom Gralu*, *Zavetnom kovčegu* i nekim tajnama graditeljstva, pri čemu je omiljena legenda o „petku 13-om”, nastala iz činjenice da je u Francuskoj, u petak 13. oktobra 1307 godine,² došlo do masovnog hapšenja, progona i ubijanja templara.

Sasvim je izvesno da je medijsko interesovanje za delatnost Reda naglo poraslo posle objavljivanja knjige „Sveta krv, Sveti gral”, kao i Den Braunovog „Da Vinčijevog koda”.³ Međutim, dobri poznavaoци ove tematike znaju da o templarima postoji mnoštvo knjiga. One se obično dele u dve kategorije: jednu koja bi se mogla nazvati ortodoksnom, i drugu koja bi se mogla nazvati spekulativnom. „*Pruv kategoriju predstavljaju akademici, poput Malkolma Barebera (Malcolm Barber), čije je studije „Novo viteštvu”⁴ i „Suđenje templarima” pozdravila kritika i koje bi trebalo pogledati ukoliko hoćemo da steknemo sveobuhvatan uvid u istoriju templara. Druga*

² Po naređenju kralja Philippe IV le Bel, svi templari na području Francuske su uhapšeni pre zore, uključujući i Velikog Majstora koji se nalazio u Parizu. Celokupna imovina Reda je konfiskovana, vitezovi su podvrgnuti najstrašnijoj torturi, brutalno zlostavljeni, spaljivani ili u najboljem slučaju proterivani. Od tada sujeverni ljudi petak trinaesti smatraju nesrećnim danom!

³ Knjiga „Sveta krv, Sveti gral” autora Michael Baigent, Richard Leigh, Henry Lincoln objavljena u Engleskoj 18. januara 1982. Pet nedelja kasnije, 26. februara, izašla je u Sjedinjenim Državama. Kod nas je prevod knjige objavila izdavačka kuća *Metaphysica* iz Beograda. Za tu se knjigu kaže da je poslužila kao inspiracija Den Braunu, za čuveni roman „Da Vinčijev kod”.

⁴ U knjizi „Novo viteštvu”, Malkom Barber kaže da je „Suvereni Red Jerusalimskog hrama” patriotska organizacija, posvećena dobrobiti svojih zemalja. Naš red je posvećen očuvanju slobode, koja je esencijalna za očuvanje slobode svesti i veroispovesti i za efikasno dobročinstvo. Glavna misija modernih Templara jeste milosrđe. Red ispunjava tu misiju kroz dela koja pomažu ljudima da pomognu sebi, dajući im nadu.”

grupa spekulativnih pisaca stvorila je rastuću industriju knjiga koje sadrže mnoštvo teorija koje se kreću od verodostojnih do smešnih. U Francuskoj – u kojoj postoji obimna literatura o templarima – taj red zauzima položaj sličan Glastonberiju u Engleskoj – oni predstavljaju neku vrstu prazne istorijske table na koju se može projektovati gotovo sve.⁵

U mašti Evropljana, pa time i Srba, vitezovi templari zauzimali su visoko mesto još od perioda kad su se pojavili na svetskoj sceni. Na njih se gledalo kao na junačke vojнике - monahe koji su tokom krstaških ratova čuvali hodočasnike u Svetu zemlju, branitelje Svetе crkve, koji su se borili rame uz rame sa Ričardom Lavljeg Srca. Martin Šon tvrdi da su ih njihovi kritičari, među koje svrstava pisce letopisa i komentatore iz suparničkih monaških redova, „*optuživali za grehe gordosti i nadmenosti i duboko sumnjali u tajnovitu atmosferu koja je poput vela obavijala njihov rad. Savremeni istoričari*, prema Šonu, *pokušali su da dokažu da su templari bili izuzetno efikasna vojna organizacija koja je većinom bila sastavljena od nepismenih ljudi koji su u stvarnosti bili sasvim obični; njihova zasluga je u tome što su stvorili najbolju armiju u Evropi od doba Rimskog carstva i – kao prvi bankari na Zapadu - srednjevekovnu organizaciju koja je u najvećoj meri utrla put savremenom kapitalizmu.*⁶”

Tema o vitezovima templarima u srpskim medijima podjednako je bila zanimljiva i tabloidima, poput „Kurira” i „Alo”, ali i hibridnim novinama kao što su „Blic”, „Večernje novosti”, „Vesti” i „Pres”. O njihovoј važnosti svedoči i vidljivost u ozbiljnoj štampi („Danas” i „Politika”), kao i mnogim revijama i magazinima, Na internetu templari su tema brojnih foruma u kojima se donose najrazličitija mišljenja. Tekstovi često predstavljaju kopije onoga što je već objavljeno u medijima, a ne retko sastoje se od pogrešno interpretiranih podataka, posebno godina. To se, naravno, ne može zameriti novinarima, jer su i podaci istoričara različiti. Mnogi smatraju da je razlog tome u činjenici da je Templarski red zvanično ukinut u

⁵ Šon, Martin (2009): *Templari – istorijat i mitovi legendarnog viteškog reda*, Babun, Beograd, str. 13.

⁶ Isto, str.12

periodu između 1312-1314. godine.⁷ Zajedno sa njima tada su nestali i mnogi istorijski dokumenti i zapisi. U tekstovima koji su objavljeni u srpskim medijima pozivanje na izvore je retko, pa u značajnoj meri preovlađuju spekulacije.

Analiza sadržaja pokazuje da je novinarima daleko lakše i zabavnije da templare svrstavaju u tajna društva, da ih izjednačavaju sa masonima i da pišu o „zaverama” koje su pripremaju na „templarskim ritualima”, nego da se suštinski pozabave onim što na ove prostore donosi obnovljeno delovanje templarskog reda. Mora se priznati da takvom pisanju na ruku ide zatvorenost reda, zatim davno nastale legende u kojima se na popularan način govori o vitezovima kao čuvarima Svetog Grala i drugih mističnih relikvija, poput vrha koplja kojim je proboden Isus Hristos ili dela krsta na kojem je raspet. Zavesu satkanu od mitova i legendi ne uspevaju da podignu ni sve češća pojavljivanja prvih ljudi templarskog reda u javnosti Srbije, pri čemu se otvorenost prostora ne podudara sa razumevanjem koje bi pratilo aktivnosti.

Tekst koji je objavljen u „Politici” 18. novembra 2002. godine, pod naslovom „Srbi i tajna društva - vitezovi Templari”, imao je za povod „nedavno održano Veliko magistralno veče, najviše telo Međunarodne organizacije templara” u Beogradu. Sadržaj u većem delu čini legenda o templarima, kao i uzbudljiva priča o tajnim društвima i vladarima iz senke. Za potvrdu novinarske teze navode se reči anonimnog „ideologa templarskog reda u Srbiji” koji kaže: „Templari, masoni i Sionski priorat, kao i Rimska crkva, glavni su kreatori ideje ujedinjene Evrope. Ako ne budemo u tim tokovima, proći ćemo kako smo prošli, i zato je naš interes da budemo deo tog procesa. Ova društva i organizacije vladaju svetom iz senke, vlade su njihovi izvršioci. Demokratski izbori su samo takmičenje političkih stranaka za to ko će dobiti njihovu naklonost. Po mom dubokom mišljenju, to su dinastičke strukture Evrope, stvarni vladari sveta.”

⁷ Bulom (naredbom) Pape Klimenta V iz 1312. g. Templari su zabranjeni. Ova bula do sada nije ukinuta. Dve godine kasnije 1314. pogubljen je, odnosno spaljen na lomači Veliki Majstor Žak de Mole, posle čega je aktivnost Templara zvanično obustavljena.

U tekstu se, takođe, ističe da je govornik na templarskom forumu u hotelu „Hajat” bio jedan od arhitekata evropske integracije Mihael Veninger, savetnik Romana Prodića. Autor navodi da je u jednočasovnom referatu na temu „Raspad Jugoslavije i njena budućnost”, dr Veninger „Kosovo spominjao kao treću članicu buduće zajedničke države”. Među prisutnima je bio i Rod Redgrejv, britanski general u penziji i bivši komandant snaga Njenog veličanstva kraljice Elizabete u Hong Kongu, kao i američki general u penziji Džems Keri, veliki komander templara, uticajni republikanac američkog Kongresa.

Da bi članak dobio na uverljivosti, novinar saopštava da je jedan od govornika na skupu bio i prof. dr Dragan Simeunović, ekspert za političke konflikte, koji je od Veningera tražio da „Evropa unese više energije u rešavanje stanja na Kosovu”, kao i da se u publici nalazio i mladi knez Dušan Karađorđević, unuk kneza Pavla, postdiplomac, „koji kod prof. Simeunovića sprema tezu: *Politička misao Karađorđa*”. Autor je, takođe, zapazio da je na koktelu održanom posle predavanja primećen i „jedan visoki funkcioner MUP-a Srbije koji se spominje kao mogući svedok u procesu protiv Slobodana Miloševića, zatim mason Dragutin Zagorac, i naravno, Dragoslav Petrović, predsednik templarske organizacije u Srbiji koji je, kao i Zagorac, u Uniji poslodavaca Jugoslavije”.

Da bi hipotezi o zaverenicima dodao intenzitet, autor tvrdi kako je u vreme dok su Templari pili čaj, u susednoj prostoriji „Hajata” održan prijem koji su organizovali članovi beogradskih rotari klubova, izvlačeći zaključak da je ta činjenica „i poslednje skeptike u teoriju uključivanja Srba u svetske mistične tokove potpuno porazila”. Sve je začinjeno rečima razočaranog „anonimnog mladog vernika”, „obaveštajca iz Obraza” koji Templare smatra „filozofskim ideolozima masona”: „Kuda to plovi pravoslavna lađa... Čak je i profesor Kalezić sa Bogoslovskog fakulteta rekao da oni (templari – prim.aut.) mogu biti dobri vernici”.

Dragoslav Petrović, tadašnji Prior, u razgovoru sa novinarom „Glasa javnosti” demantovao je da templari predstavljaju tajno društvo, i ta je činjenica istaknuta u naslovu („Nismo tajno društvo”, 28. novembar 2002.), ali tiraž ovog medija nekoliko je puta manji od onoga u kojem je štetna informacija objavljena! Tekst je, istina, sa

vremenskom distancom, obaveštavao „o templarskom forumu na kom su uvodničari bili svetski viđeni ljudi, pomoćnik Romana Prodija za jugoistočnu Evropu, ambasador Mihael Veninger, pa profesori fakulteta, bilo je tu i Amerikanaca”. Forum je, inače, održan polovinom novembra, a tekst je objavljen dva dana pre kraja meseca. To, naravno, ukazuje na činjenicu da je kod uredništva lista postojala doza opreznosti prilikom odlučivanja o štampanju.

U objavljenom razgovoru, prior Petrović je ukazao na činjenicu da „u javnosti postoje nedoumice o ulozi i pravoj prirodi ove međunarodne organizacije koje izaziva upotreba samog imena Templara, jer mnoge grupe u svetu neovlašćeno pretenduju na to ime”. Takođe, Petrović je naglasio i činjenicu da templari kao nevladina organizacija pri UN imaju specijalni savetodavni status i ukazao kako je rad organizacije moderan, potpuno javan i da je svaka mistifikacija suvišna. Autor teksta dopunjava činjenicama iz istorijata Templara, ali i rečima priora da „širom sveta ima oko 6.000 templara, dok u Srbiji taj red postoji godinu i po dana”, kao i da je „od 80 njegovih članova tridesetak žena”. U članku se ističe da je po međunarodnom ugledu srpski Red vitezova Templara osmi u svetu. Prior Petrović je iskoristio priliku i da objasni kako „Red ne zahteva aristokratsko poreklo da bi njegov član bio primljen za viteza ili damu... Bitna je aristokratija duha, intelekta i hrišćanskog morala. Red je simbolično vojni, okuplja uticajne ljudе širom sveta. Dobar deo senatora i američkih kongresmena, generali iz svih velikih armija sveta, kao i gotovo svi aktivni generali NATO pakta pripadaju redu. Tako je veliki komandir reda Džeјms Keri bio 25 godina glavnokomandujući američke mornarice. U Srbiji, članovi reda su mahom advokati, lekari, visoki oficiri.”

Spominjanje NATO generala izazvalo je reakciju novinara koji je posumnjao u njihovu hrišćansku misiju upravo zbog bombardovanja Srbije i Crne Gore. Petrović je objasnio da je osnovni posao templarskog reda humanitarni i da se o njemu ne priča mnogo. „Na beogradskom forumu pokazali smo našim prijateljima iz sveta da danas ne treba ići u Jerusalim da bi se došlo do ugroženih hrišćana – pojasnio je Petrović. – Oni su na samo par stotina kilometara južno od Beograda. Od dolaska KFOR-a na Kosovu i Metohiji srušeno je 138 crkava. Hoćemo da zaštitimo ono što je ostalo i obnovimo

oskrnavljeno, a dolazak uticajnih ljudi-templara iz celog sveta značio je, ujedno, i njihovu edukaciju o našoj zemlji i našem narodu. Kao jaki lobisti kod međunarodnih finansijskih institucija, obećali su svoju pomoć.”

U istom tekstu objašnjeno je da svi hrišćani mogu postati članovi Reda, a da je put ulaska u organizaciju težak i mukotrpan. Petrović je podvukao da su kriterijumi koje treba ispuniti za prijem „častan život, negovanje hrišćanskih vrlina i pozitivan uticaj da se te vrline prenesu drugima”, kao i da se član postaje na predlog nekog od vitezova Reda, nakon godine iskušeničkog života, tokom kojeg se prate aktivnosti kandidata.

Dve godine kasnije, 16. juna 2004. „Vesti”, pod naslovom „Vitezovi Templari na strani Srba”, ali i sa nadnaslovom „Podrška moćne tajne organizacije zvaničnom Beogradu” pišu o radu templara na konferenciji održanoj u gradiću nadomak Čikaga u SAD, gde je doneta odluka da se Beograd podrži u nastojanjima za očuvanje Kosova i Metohije. Najveći deo teksta posvećen je legendi i mitovima o templarima, ali se iz njega može saznati da je „Međunarodna organizacija Vitezova templara, registrovana u Ženevi, kao nevladina i nepolitička”. Takođe, autor tvrdi da je „jedan od osnivača templarskog pokreta u Srbiji bio poznati slikar Dragan Malešević - Tapi...”, da je on inicirao osnivanje Vitezova templara Srbije, ali i drugih mističnih udruženja, kao što je Sionski priorat Srbije”. U ovom tekstu ponavljaju se reči Dragoslava Petrovića iz teksta objavljenog u „Glasu javnosti” da templari nisu nikakvo tajno društvo. Autor navodi i reči anonimnog člana Reda, prema kojima „Templari nisu aristokratski viteški red, kao što su, na primer, Malteški vitezovi. Mi ne pretendujemo na to da smo direktni potomci drevnih templara, pa ni njihovog konkretnog nasleđa, ali nastavljamo tradiciju zaštite hrišćanstva i visokih moralnih postulata viteštva drevnog Reda templara. Otvoreni smo za sve hrišćane, bez želje za menjanjem i prilagođavanjem bilo koje veroispovesti, uključujući i pravoslavnu. U redove Templara Srbije mogu da uđu i članovi političkih partija”.

Ovaj tekst prenele su Internet novine Serbske i on je izazvao bujicu najrazličitijih komentara. Korisniku koji se potpisao kao Branislav zasmetao je ekumenizam za koji se templari zalažu. On tvrdi

da „predložiti ekumenizam Srbima je tražiti od Srba da zaborave Jasenovac”, kao i da „ekumenizam Srbima znači poistovetiti se sa mrakonoscima Jasenovca”. Uroš P. je o templarima napisao da je „poznato da ih je Vatikan uništio koliko je mogao. Onoga momenta kada mu više nisu bili potrebni pobijeni su. Isto tako, taj isti Vatikan, koji se prodaje kao HRIŠĆANSKA crkva, a koji je tipičan satanistički centar, pokušava i uspeva kroz vekove da razori Srbiju. Nisam ni za, ni protiv Templara.” Najveći broj komentara zapravo je predstavljao pitanje kako se može postati vitez templar?

Nekoliko meseci kasnije, 2. januara 2005. godine „Vesti” objavljaju novi tekst pod naslovom „I kralj Petar je bio Templar”. Povod za intervju sa Kancelarom Velikog priorata vitezova Templara Srbije Đorđem Mladenovićem bio je skup održan u Menhengladbahu u Nemačkoj, najvišeg ranga ove organizacije, na kome su učestvovali i srpski templari. Autor je tražio odgovor na pitanje ima li Srba - templara u dijaspori i kako oni mogu pomoći domovini: „Templari su povezani teritorijalno. Primera radi, jednog od najviših funkcionera templara u Americi u Red je primio u Čikagu počivši kralj Petar Drugi Karadorđević, koji je i sam bio templar. Znači ima naših ljudi, ali su oni članovi teritorijalnih organizacija. Razumljivo da se može pomoći Srbiji, pre svega vezama i kontaktima i promenom imidža o Srbiji. Na tome se intenzivno radi”. Podatak da je kralj Petar drugi Karadorđević bio templar, izazvao je burna reagovanja na društvenoj mreži MyCity. Ovu tvrdnju mnogi su opovrgavali, tvrdeći da je on bio mason!

Članak govori i o odnosima templara i crkve, uz naglašavanje da se to razlikuje, od zemlje do zemlje. U mnogim državama protestantske crkve dozvoljavaju rituale prijema u njihovim hramovima, kao u vreme drevnih templara, pa ne čudi što među članovima Reda ima i visokih predstavnika crkava. Što se tiče odnosa sa SPC, Mladenović je naveo da ona ima neophodne informacije. „Upoznali smo je s našim delovanjem i preko pisma upućenog Njegovoј svetosti. Sigurno je da ta saradnja može da bude mnogo intenzivnija. Utoliko pre što templari sve čine na bazi Hristovog učenja i hrišćanske ljubavi. Međutim, treba razumeti i Crkvu. Predugo su stvari mistifikovane i mnoge teme su izmešane. Pravoslavne crkve su uvek obazrive, jer ih je istorijsko iskustvo na to nateralo”.

Kancelar Mladenović je u intervjuu naglasio da ni jedna odluka Reda nije doneta pod uticajem bilo koje druge organizacije, ni javne, ni tajne. Objasnio je da je organizacija Vitezova templara Srbije prva članica iz jedne pravoslavne zemlje koja je dobila status Velikog priorata – samostalne organizacije sa svim pravima punopravnog člana. Istovremeno, Red vitezova templara u Srbiji mentor je širenja reda u susednim zemljama.

Kada je u oktobru 2007. godine Vatikan objavio senzacionalnu knjigu o suđenju vitezovima – krstašima⁸, bio je to povod za nove, ali jednim delom i stare tekstove o templarima. Aktuelizovan je narativ o Redu templara kao tajnoj organizaciji, a mitovi i legende su ponovo počele da raspaljuju maštu auditorijuma. Pod naslovom „Povratak templara”, „Večernje novosti” 10. novembra 2007. godine, podsećaju na brojne legende o templarima. Istorija dr Miodrag Janković je u ovom tekstu izneo dokaze o uticaju templara na istoriju. Između ostalog, on tvrdi da je „u tradiciji templara vojvoda René d' Anžu osnovao Red Ilijana, koji je kod nas ostavio izuzetan trag. Godine 1444. vitezovi ovog reda pomogli su Đurađu Brankoviću da povrati despotovinu i grad Smederevo. Srpski despot je bio član ovog reda”.

I list „Danas”, 2. februara 2008. godine, uključio se u mitsku priču o hrišćanskim vitezovima. Pod naslovom „Enigma prstena Templara”, list piše da „ni jedan monaški red nije izazvao toliko kontroverzi kao templari. Sve što ima veze sa njima obavijeno je velom tajne. Premda su činjenice o njihovom nastanku, ključnoj ulozi koju su kao viteški red odigrali u Krstaškim ratovima i ukidanju reda više nego poznate, enigma kojom su opečatili kulturu i istoriju naše civilizacije ne prestaje da intrigira ni danas”. List navodi da je o templarima napisano mnogo knjiga, nekoliko ozbiljnih kulturološko-istorijskih studija, ali još mnogo više knjiga o njihovoj tajnovitosti i sudbinskim porukama koje skrivaju njihovi simboli. Autor teksta

⁸ Knjiga pod nazivom „Procesi protiv templara” sadrži kopije originalnih dokumenata urađenih na pergamentu iz tajnih arhiva sa suđenja ovim vitezovima. Urađena je u 800 primeraka od kojih je prvi predat papi Benediktu Šesnaestom, a cena primerka je 5.900 evra. Tvrdi se da ona ne predstavlja „skidanje anateme” sa templara, već sa katoličke crkve, koja je bila optužena za njihovo besomučno proganjanje.

nakon celovite analize ipak, zaključuje da „priče o njihovoj mračnoj strani i nemaju mnogo veze sa stvarnošću.”

Pravu buru u javnosti početkom 2010.godine izazvalo je pisanje američkog „Čikago tribjuna”, prema kome je mitropolit srednjezapadnoamerički Hristofor, u to vreme kandidat za patrijarha SPC – templar. List je takav zaključak izveo na osnovu činjenice da je mitropolit Hristofor prisustvovao okupljanju ovog Reda u Čikagu. Ipak, kampanja u medijima je pokrenuta, jer je to bio i period izbora u SPC. Tabloid „Alo” 5. januara senzacionalistički javlja kako je „Naslednik Pavla templar”, nagoveštavajući mogućnost da se templar nađe na vrhu Srpske pravoslavne crkve. List navodi mišljenja Mirka Đorđevića, sociologa religije, Dimitrija Kalezića, teološkog pisca, tadašnjeg vladike niškog Irineja i Dejana Milekovića velikog priora Velikog priorata Srbije. Mileković je demantovao da je Hristofor član srpske templarske organizacije, uz naglašavanje „da bi njegovo članstvo u toj organizaciji bilo afirmativno i za srpski narod i crkvu”. Međutim, drugi mediji ne žele da objave mitropolitov demanti, a izuzetak su besplatne novine „24 sata”. U tekstu pod naslovom „Nisam član templara”, koji je štampan 10. januara, mitropolit objašnjava: „U novinama je objavljena greška o mom članstvu u tom novom društvu, koje nema nikakve veze sa onim istorijskim templarima sa rimokatoličkog Zapada koji su mnogo zla naveli istočnim pravoslavnim hrišćanima. U SAD i u svetu ima mnogo takvih društava. Ta organizacija se bavi humanitarnim zadacima. Ja i još dvojica ljudi iz Beograda bili smo njihovi gosti na banketu u Čikagu. Tada su poslali humanitarnu pomoć za naše ljudе na Kosovu, a mi smo se odazvali pozivu da bismo se zahvalili. Oni su se uvek prema nama ljudski i prijateljski ponašali. Njihov šef je američki general i dobar prijatelj srpskog naroda. Ponavljam, nisam član, niti aktivno učestvujem u toj organizaciji, jer nemam vremena”.

Iste te godine, 15. avgusta „Politika”, sa nadnaslovom „Tajna društva” i naslovom „Templari: Hrišćanska ekumenska organizacija”, korektno prezentuje kako je Međunarodna organizacija Vrhovnog reda vitezova Jerusalimskog hrama (Ordo Supremus Militaris Templi Hierosolymitani – OSMTH) registrovana u Ženevi kao nevladina i nepolitička organizacija, a u svetu ima oko 5.000 članova. OSMTH se smatra hrišćanskom ekumenskom organizacijom, a među

najistaknutijim svetskim templarima, koji su dobili savetodavni status pri UN, nalaze se i pojedini članovi američkog Senata, neki evropski političari, kao i potomci kraljevskih loza.

List navodi da su templari u Srbiji registrovani kao Udruženje nastavljača hrišćanskog viteštva Vitezovi Templari Srbije, i da su jedina zvanična organizacija te vrste na Balkanu. „Vitezovi Srbije su 2003. godine proglašeni Velikim prioratom (GP SERBIA) i potpuno su samostalni u svom delovanju i delegiranju svojih članova za sva tela OSMTH. Veliki priorat Srbija danas broji blizu 200 članova, uključujući i Priorat Bugarske i Komanderije u Crnoj Gori, na Kipru i u Republici Srpskoj. Organizacija Vitezova templara Srbije prva je članica OSMTH iz jedne pravoslavne zemlje. Veliki priorat Srbije je autonomni sastavni član ove organizacije sa još jedanaest velikih priorata (Austrija, Finska, SAD, NATO, Francuska, Italija, Engleska i Vels, Meksiko, Kanada, Nemačka i Grčka). „Politika” dodaje da su vrline vere, nade, ljubavi i milosrđa ideje vodilje reda, čiji članovi žele da služe baš kao što su to činili i drevni templari. Moto reda jeste citat iz Biblije koji glasi: „Ne nama, o Gospode, ne nama, već slavu daj imenu Tvojem”.

Templarima sa bavio i „Pres magazin”. U broju od 27. juna 2010, pod naslovom „Srbija je pogodna za svaku vrstu etiketiranja”, list navodi brojne podatke o organizaciji templara u Srbiji. Tako se iz ovog teksta može saznati da su joj osnivači Milan Lajhner, Dragutin Zagorac i pokojni Dragan Malešević - Tapi, da organizacija okuplja oko 200 vitezova i da postoji u Beogradu, Sremskoj Mitrovici, Nišu, Kragujevcu, Novom Sadu, Podgorici i Banjaluci. List se oslanja na izvor „koji je želeo da ostane anoniman”. U tekstu se ističe da su svi skupovi templara javni, da u radu nema ezoterije i mistike, a da je humanitarni karakter bitna komponenta. Pa „uprkos svoj toj javnosti u radu templari deluju skoro poluilegalno, u svakom slučaju obazrivo i uzdržano, i to zbog javnog mnjenja i Srpske pravoslavne crkve.” Ovaj izvor objašnjava da jedan od osnovnih zadataka templara jeste zalaganje za ekumenizam, a da ta ideja ne nailazi na snažan odziv u SPC. „Iako je ova organizacija u svojim redovima imala sveštenike, za jedan deo SPC templari su sinonim za sektašenje, unijačenje, masoneriju”.

„Politika” 15. avgusta 2010. godine, ponovo piše o tajnim društvima, ubrajajući u njih templare, masone i rotarijance. Autor teksta u delu koji se odnosi samo na templare kaže da je danas ovaj Red „organizacija otvorena za muškarce i žene, koji prihvataju njegove ciljeve, ali i koji svojim životom i ponašanjem i prethodnim delovanjem zasluzuju da postanu njegovi članovi”. Uprkos ovakvoj rečenici templari se kao i masoni i rotarijanci (uz pomoć knjige Miloša Jovanovića o tajnim društvima koja danas deluju u Srbiji), dovode u vezu s tajnim političkim društvima na širem planu – u istorijskom pogledu s karbonarima, a u aktuelnom smislu sa Institutom za međunarodne odnose, Bilderberg grupom, Trilateralnom komisijom i organizacijom „Lobanja i kosti”.

Predstavljanje knjige belgijskog templara Lea Tisa „Istorija reda Jerusalimskog hrama”, održana početkom decembra 2010. godine u Beogradu, bila je povod za brojne medije da više pišu o templarima. Tako „Kurir” 3. decembra pod naslovom „Templari otkrili tajne” sugerise da je „misterija razotkrivena”, odnosno kako je Veliki priorat Srbije, promovisao knjigu Lea Tisa, a da je autor s velikim pijetetom govorio o Srbiji. Uz kratku istoriju Reda i obaveznu priču o petku 13., „koji je baksuzan zbog templara”, list prenosi i reči zamenika velikog priora Srbije Dejana Milekovića koji je objasnio da je predstavljanje knjige prilika da se u Srbiji razveju sumnjive teorije po kojima se templari vezuju za tajna društva i ezoteriju.

Nekoliko dana kasnije, 7. decembra, u listu „Danas”, pojavljuje se tekst „Srpske templare vodi TV voditelj”. Žanrovska to je intervju sa Dejanom Milekovićem, pri čemu novinar navodi da je sagovornik nekada poznato TV lice, ujedno i „zamenik grand mastera na svetskom nivou”. Ponovljena je priča o otvorenosti templara, saradnji sa crkvama, o ekumenskom delovanju, međunarodnim vezama, a potpuno je demantovana priča o povezanosti sa Rimokatoličkom crkvom.

Promocija kultne knjige Lea Tisa bila je povod i „Večernjim novostima”, da pod naslovom „Srpski vitezovi u Njujorku” 12. decembra 2010. objave intervju sa autorom. U tekstu je demantovano da su templari tajno društvo, kao i da imaju bilo kakve posebne

rituale.⁹ Tis je ovom prilikom naglasio da ceremonija prijema ili „glavni obred jeste prijem kandidata ili investitura, koji se održava u crkvama ili u prostorijama reda templara”, ali i da on ne sadrži bilo kakve opskurne elemente. U tekstu se zatim, navodi da je zaštitnica srpskih vitezova kneginja Jelisaveta Karađorđević, kao i da je ideja o formiranju reda templara nastala krajem devedesetih i da okosnicu aktivnosti čini humanitarni rad sa decom sa Kosova i Metohije, ali i mladim ljudima u Srbiji. Autor teksta otkrio je i namenu Velikog priorata Srbije da nekog uglednog građanina Srbije predlože za Nobelovu nagradu za mir. Tu priču, isti autor, prethodno je već obradio u magazinu „Arena”, 6. decembra iste godine, kada je tvrdio da su templari „pre dve godine želeli da kandiduju patrijarha Pavla, ali, to je osujetila bolest poglavara SPC”.

Predstavljanje knjige Lea Tisa bilo je povod za opsežan tekst u listu „Pravda” 3. decembra 2010. Pod naslovom „Templari su uvek branili Kosovo”, objavljen je intervju sa Dejanom Milekovićem, koji je govorio ko su zapravo templari, da li su oni među osnivačima NATO-a, kao i o tome kako ova organizacija pomaže u očuvanju srpske baštine na Kosovu i Metohiji. Naravno, i ovog puta značajan deo sadržaja potrošen je na objašnjenje zašto se templari ne mogu ubrajati u tajna društva, ali i misticizam prijema: „Jedino što liči na ritual je primanje novih članova, koje se obavlja u templarskoj mantiji. To je beli ogrtač sa crvenim krstom, a pri tom je ostavljeno svakoj nacionalnoj organizaciji pravo da prilagodi taj ritual u skladu sa njihovom tradicijom i religijom”, objasnio je Mileković. U antrfileu, list prenosi i reči Lea Tisa koji je poručio da će svako ko pročita njegovu knjigu shvatiti zbog čega „trošimo toliko vremena i novca na plemenite projekte. Nije suština biti vitez templar, već je poenta biti dobar hrišćanin.”

Da su templari sasvim obični, svakodnevni ljudi potvrdio je „Blic” 11. januara 2011. godine. Pod naslovom „Škotski vitez templar postao srpski zet” ovaj list je doneo romantičnu priču o Škotlandžaninu

⁹ Od brojnih predrasuda, najuobičajenije su već istaknute od crkvene inkvizicije početkom XIV veka, zadržavajući se do danas: poricanje Hrista tokom rituala; odbacivanje, gaženje i pljuvanje po krstu; obožavanje davolje moći, glave zvane „Bafomet”; obsceni poljupci tokom inaugralnih igara; homoseksualnost itd.

Metju Mekenu, pripadniku viteškog reda templara, koji se tih dana u pravoslavnoj crkvi u manastiru Bukovo, blizu Negotina, odeven u tradicionalni škotski kilt, venčao sa izabranicom svog srca, Ivanom Jeremić iz Negotina. Toj prelepoj sceni, pored svatova iz Negotina, prisustvovalo je i tridesetak uglednih gostiju iz raznih krajeva sveta odevenih u tradicionalne odežde templara. „Blic” navodi da su među svatovima, pripadnicima reda templara, na svadbi Ivane i Metjua Mekena bila i poznata imena iz sveta kulture, plemstva, diplomatijske: slikar Mart Sander, baron Roland iz Velsa, grof Aleksandar Ševalije. Metjuova supruga Ivana tom prilikom primljena je u članstvo viteškog reda.

Priča o templarima u srpskim medijima obogaćena je prilogom u listu „Pravda” 25. decembra 2011. godine. Pod naslovom „U našim manastirima skrivali su se templari”, objavljen je razgovor sa Veroslavom Rančićem, koji je objavio knjigu pod nazivom: „Robert, Lujka i kristalni kovčeg Aleksandra Makedonskog”, u kome je izneo priču o templarima na našim prostorima. Mesto događanja je manastir Kovilj, čije je ime izmenjeno u Borik. Autor teksta u antrfileu, pod nazivom „Templarski znaci”, piše da se „simboli templara nalaze na ulazu u manastir Kovilj na dverima, na ikonostasu je krst sa rozetama, što je u suprotnosti sa kanonom SPC. Iznad oltara nalazi se freska „Tajna večera”. To što se u pravoslavnom manastiru nalazi ovakva freska predstavlja pravu misteriju. Sveštenici nose epitrahilje sa simbolima templara i koriste parafinske sveće. U obredima SPC upotrebljavaju se isključivo voštane. U ovom manastiru skriva se veliki majstor reda templara Antoan. Međutim, ono što apsolutno zapanjuje jeste toranj u porti manastira, rađen po strogim pravilima templarske arhitekture”.

Nekoliko primera analiziranih za potrebe ovog časopisa pokazuje kako komunikacioni model razvija sliku o templarskom redu u Srbiji. Mitologizovane predstave korespondirajući sa istorijskim činjenicama kreiraju dominantan vrednosni obrazac, dovodeći ga u međuodnos sa teološkim aktivizmom i arkanom. Ovakvo pisanje je delotvorno, posebno kada se u fokusu nalaze ritualizovani pogledi na tajno društvo koje oblikuje svetske procese, što se odlično uklapa u sve prisutnije teorije zavere. Istina o misionarskom Redu templara koji čini sve kako bi svet u kojem živimo učinio boljim, ne podiže rejtinge ili tiraže

medija, pa okrećući se mistifikaciji, fantazmima i opsenama novinari grade kolektivne predstave sa hermeneutikom straha i mračnosti. Što su krize i potresi savremenog života dublje i izraženije, to će mitovi o templarima i sličnim organizacijama biti brojniji i artikulisaniji. Tražeći aksiološku kopču sa prohujalim vremenima, medijske slike o templarima brojnim tehnikama zavođenja i manipulacije samo će simulirati prelazak iz prostora mitova i legendi u činjenice, jer ograničenom duhu poluobrazovane zajednice najbolje prijaju predstave i opsene koje nude „objašnjenja” za tuđe neuspehe! Jedini način da se slika promeni je medijska agresivnost samog Reda, koji bi češćim prisustvom u javnosti, organizovanjem događaja, pres konferencija, diskusija na forumima ili društvenim mrežama pokazao posvećenost čovekoljublju i templarskim idealima.

Literatura:

1. Baigent, M., Leigh, R., Lincoln, H. , (2005), *Sveta krv, sveti gral, Metafizika*, Beograd
2. Barber, M. (1994): *The Trial of the Templars* (Cambridge University Press,; *The New Knighthood: A history of the Order of the Temple* (Cambridge University Press,
3. Barber, M. & Bate, K. (translators & editors), (2002): *The Templars: Selected Sources* (Manchester Medieval Sources Series, Manchester University Press)
4. Šon, M. (2009): *Templari – istorijat i mitovi legendarnog viteškog reda*, Babun, Beograd
5. Tis, L. (2010): *Istorija Reda Jerusalimskog Hrama*, Vitezovi Templari Srbije, Beograd.
6. Zbornik dokumenata „*Processus contra Templarios*”, Vatikan, Rim 2007.

U članku su korišćeni tekstovi iz „Politike”, „Večernjih novosti”, „Blica” „Danasa”, „Presa”, „Presmagazina”, „Kurira”, „Alo”, „Balkan magazina”, servisi „Bete” i „Tanjuga” i stranice sa Internet foruma, objavljeni u periodu od 2002. do 2012. godine.

Serbian Media Between Myths and Templar Reality

Summary: Analyzing dominant text about Templar published in Serbian press and on internet forums, authors point to media picture burdened by mysticism and big secrets, undeservedly attributed to Christian Knights Order. The communication paradox is obvious: the number of texts are increasing every year, and even when the space is given to prominent Templar Order members and their attitudes, the perception of distrust and suspiciousness is noticed. Media discourse obscures the real picture of Templar missionary activities whereas sensational approach, anonymous information sources and hints of spiritualism reject the wider social acceptance. Reporting on Templar, media spread myths and legends on secret societies, conspirators and cranks while pointing to humanitarian character of the activities, ecumenism and kinghood affirmation is marginalized. The information flow is closed whilst rare and targeting texts are aiming to enhance rooted prejudices and stereotypes instead of dispelling them. New media, internet and social networks, first of all, open communication gates to Templar Order members, who by frequent access to public and activities may significantly improve picture on themselves.

Key words: Templar, Christianity, myths, media, perception

DARKO GAVRILOVIĆ*
Univerzitet u Novom Sadu
Prirodno matematički fakultet
Novi Sad

UDK 27-31/-35:355

HRIST - RATNIK I VOJSKOVOĐA

Sažetak: Autor će u radu da prikaže potrebu srednjovekovnog čoveka, a posebno viteške kulture, da se Isus Hrist prikaže kao ratnik i vojskovoda. U radu će se na osnovu nekoliko primera iz umetnosti pokušati prikazati u kolikoj meri je Hristov ratnički lik bio delom srednjovekovne viteške kulture.

Ključne reči: Isus Hrist, hrišćanstvo, ratnik, vojskovođa, krstaši, ratovi

Još od 4. veka hrišćani su odneli pobedu nad rimskim i grčkim bogovima. Religijska umetnost koja je prikazivala stara božanstva je zabranjena, a suprotno očekivanjima mnogih hrišćana, ali i njihovih protivnika, njeno mesto je zauzela hrišćanska umetnost. Mada se ona od samog početka našla u suprotnosti sa Božjom zapovesti koja izričito naređuje da se ne sme „graditi sebi lika rezana niti oblika od onoga što je gore na nebu, ili dole na zemlji ili dole ispod zemlje”¹, ipak je ne samo opstala već je vršila veliki uticaj na umetnost u narednih šesnaest vekova. U suštini, crkva nije mogla da odoli a da masama nad kojima je imala duhovnu vlast ne prikaže i svoju moć kroz vizuelna svedočanstva. Ona je morala da širi svoje učenje. Papa Grigorije Veliki bio je početkom 7. veka uveren da ono što je za pismene značio tekst, neukima je značila slika, putem koje je prenošena ista poruka vezana za Hristovo učenje. Na kraju, i iznad svega, hrišćanski Bog se javio u

* chdr.novisad@gmail.com

¹ Izlazak, 20:4.

čovečjem obličju, primajući njegovo telo i lik. To je značilo da je bilo moguće predstaviti Boga putem slike. Stoga, njegova slika je postala posrednik, kao što je i on sam otelotvoreni Bog. Tako je slika, koja je i sama znak, postala, u primarnom značenju te reči „sakrament”, način uspostavljanja veze između Boga i čoveka. Samo je u jednom kratkom periodu, u 8. i 9. veku njen opstanak došao u pitanje i to na Istoku, zbog ikonoborstva.

Još je u starom veku došlo do potrebe da se Hrist prikaže kao ratnik. Naime, Arapi koji su živeli na teritoriji Istočnog Rimskog Carstva brzo su se uklopili u rimsku kulturnu imperiju. Hrišćanstvo, koje je među Arapima u okviru Carstva koji su govorili aramejskim jezikom već bilo veoma rašireno, postalo je u periodu od 3. do 5. veka gotovo opšteprihvaćeno i razvilo se u posebnu Sirijsku crkvu. Međutim, u Rimu i Persiji bila je i dalje potrebna dodatna zaštita granica, kako između njih samih tako i od pustinjskih beduina, te su polunomadski Arapi bili podsticani da se naseljavaju duž granica. Istočno Rimsko Carstvo, ili Vizantija, započelo je sa pokrštavanjem tih arapskih saveznika, tako da je, uz vojne usluge za koje se plaćala godišnja naknada, zajednička vera predstavljala još jednu uzajamnu vezu. Konstantinova militarizacija hrišćanstva dala je arapskim ratnicima simbol Hrista Pobeditelja, Boga sa kojim su mogli da kreću u bitke i ratove zajedno sa svojim vizantijskim saveznicima, bilo protiv zoroastrejskih Persijanaca, paganskih Arapa ili, kasnije, muslimana.²

Isticanje „ratničkih i pobedničkih sposobnosti kod Hrista” nije bio samo slučaj na Istoku. Na sličan način postupalo se i na Zapadu. Jedan vizantijski istoričar zapisao je da su Franci u 6. veku „i pored toga što su postali hrišćani, zadržali veliki deo svoje drevne religije.” Ta ocena mogla je da se odnosi i na druge narode koji su sa Velikom seobom došli na prostore Rimskog carstva. Ranim periodom germanskog hrišćanstva dominirao je paradoks da je masovno pokrštavanje zahtevalo održavanje značajnog kontinuiteta prošlosti. Nova religija morala je da zadovoljava postojeće potrebe, a ne da preobraćenicima postavlja prevelike zahteve u pogledu raskida sa religijom njihovih predaka. I Grigorije Turski i Beda bili su svesni

² Kalistos Ver, Istočno hrišćanstvo, u knjizi Oksfordska istorija hrišćanstva - Od nastanka do 1800. godine, priredio Džon Makmaners, Beograd 2004, str.217.

dubljih promena u hrišćanstvu, jer ono je postalo religija ratničkog plemstva čije je vrednosti i kulturu, tokom procesa pokrštavanja, moralo da učini svojim. Tako je u srednjem veku nastao i lik Hrista ratnika. On se u umetnosti pojavio kao božanstvo franačke ratničke aristokratije. Na jednoj pogrebnoj ploči iz Grezena, u Pi -d-Dому, najverovatnije iz 7. veka, Hrist je bio prikazan kao vojnik sa franačkom ratnom sekirom za pojasmom, kopljem u ruci i drugim čudnim delovima ratne opreme. Oko njega su bile prikazane životinje, ispod njegovih nogu zmija, a na glavi nakit koji dolikuje paganskom bogu. Inače, ovaj prikaz Hrista ratnika ima izvesnih sličnosti sa likom na brošu iz Finglsema u Kentu, za koji se danas smatra da predstavlja staro božanstvo Vodena.³

Crkva je, da bi zainteresovala aristokratiju sa prostora današnje Nemačke za hrišćanstvo, prikazivala Hrista i na druge načine kao ratnika i vojskovođu. Hristos i apostoli kao vojskovođa i njegova vojska herojskog doba naoružana štitovima i kopljima dobili su mesto u Utrehtskom psaltiru, rukopisa iz Remsa iz oko 830. godine sa živopisnim crtežima pre svakog psalma - i kao takvi zauzimali su značajno mesto u osvajanju srca najuticajnijih elemenata tadašnjeg društva.⁴ Hrist je dobio mesto uglednog ratnika i u jednom germanskom epu, „Heliandu”, pisanom na starom visokonemačkom jeziku. Hristos Spasitelj prikazan je kao veliki germanski ratni vođa, a apostoli kao njegovi pratioci u bici. Ovaj tekst sačuvan je u jednom rukopisu iz tridesetih godina 9. veka u manastiru Fulda, koji je osnovao sveti Bonifacije da mu služi kao centar držanja propovedi nekolicini germanskih naroda, uključujući Saksonce. Premeštanje naglaska s moralnog na bogoslužbeno kraljevanje mora da se posmatra u kontekstu političkih promena u Evropi tokom 9. i 10. veka i pojave novih dinastija širom nekad jedinstvenog carstva Karla Velikog - osnovni uslov koji su morale da ispune da bi vladale bio je da poraze spoljne neprijatelje. Otuda je rastao značaj funkcije hrišćanstva u

³ Henri Meir-Harting, Zapad - Doba preobraćenja (700-1050) u knjizi Oksfordska istorija hrišćanstva, Od nastanka do 1800. godine, priredio Đorđe Makmaners, Beograd 2004, str.121.

⁴ Isto, str.148.

legitimizaciji i kanonizaciji stečene vlasti, posredstvom simbola i rituala.⁵

Vojna pretnja, koju je tokom 9. i 10. veka za Zapadnu Evropu predstavljao islam i Vakinzi, navela je crkvu da izmeni i proširi Avgustinovo učenje o pravednom ratu. Odgovornost za odbranu hrišćanstva i dalje je bila u rukama svetovnih vođa, ali je njih i njihove sledbenike crkva podsticala da tu obavezu izvrše obećanjem večnog života onima koji budu poginuli u borbi protiv nevernika. Kasnije, kad je spoljna pretnja hrišćanstvu oslabila, a ratnička klasa ostala bez posla i postajala sve sklonija bezakonju i nasilju, reformističko papstvo je nastojalo da obuzda njenu nasilnu energiju. Pokret nazvan „Božji mir“ bio je samo jedno od sredstava koje je crkva koristila da organizuje ratničku klasu radi ostvarivanja sopstvenih političkih ciljeva. Pretvaranje surovih ratnika iz 10. veka u hrišćanske vitezove 11. veka značajno je uticalo na veze hrišćanstva sa islamom - odgovornost za vođenje „pravednog rata“ preneta je sa svetovnih hrišćanskih vlasti na crkvu i to baš zahvaljujući njenim hrišćanskim vitezovima. No, u samom početku krstaškog pokreta papstvo je izgubilo kontrolu nad svojim podanicima, a krstaške ratove su u svoje ruke preuzele nasilni i neuki ratnici sa severa.⁶

Na Klermonskom saboru, u novembru 1095. godine, papstvo je preuzele inicijativu i papa Urban II je zatražio od prisutnih da povedu pravedan rat. Hroničar je saopštio da je velika masa ljudi plakala i pljeskala trupkajući o zemlju, a vrhunac poleta slio se u zajednički poklik: „Bog tako hoće!“ Ademar, biskup L’Pija istupio je, kleknuo i zavetovao se da će poći u Jerusalim. Papa ga je blagoslovio i imenovao vođom krstaškog pohoda. Urban je tada „napravio znak koji je odgovarao tako časnom pozvanju, znak krsta ... simbol vojnika ... Boga ... Naredio je da bude prišiven za košulje, ogrtače i tunike onih koji su odlazili.“⁷ Pošto nacionalne države u modernom smislu još nisu postojale, a patriotizam nije bio toliko raširen, hrišćanstvo je bilo jedina uzvišena apstraktna tema zbog koje su hrišćani sa Zapada mogli

⁵ Isto, str.149.

⁶ Pasus prema Džeremi Džons, Hrišćanstvo i islam, Grupa autora, Oksfordska istorija hrišćanstva, I deo, Beograd 2004, str.226,227.

⁷ Fransis Džajs, Vitezovi kroz istoriju, Beograd 2003, str.39.

da se bore. „U ime Boga” bio je poklic i ideja - vodilja u mnogobrojnim ratovima 11. veka koji su vođeni protiv muslimana, a naročito u ratovima za oslobođenje Španije. Moćni papa Grgur VII osmislio je ideju Svetog rata, što je konačno i dovelo do krstaškog pohoda. On je uveo revolucionarnu teoriju o vezanosti laika i crkve, što je bilo od najvećeg značaja za vitešku klasu. Pokretima „Božji mir” i „Božje primirje” Grgur je otišao smelo dalje u mešanju Crkve u ovozemaljska pitanja. Zbog potreba borbe sa muslimanima, ali i svima ostalima koji nisu bili po volji Crkvi, ne treba da čudi da je uveden prikaz Isusa ratnika koji je bio naoružan, bukvalno, do zuba i to kako predvodi krstaše dok Bog posmatra odozgo. Mudro i vešto koristeći terminologiju feudalnog doba, Grgur je proglašio vitezove „vazalima svetog Petra.”⁸

Laici koji su se borili na papinoj strani bili su „milites Christi” (Hristovi vitezovi). Grgur je odbacio mirovnu ideologiju svetog Martina iz Tura: „Ja sam Hristov vojnik, meni je zabranjeno da se borim.” On je na površinu doneo „teoriju o dva mača”. Kao predstavnik svetog Petra papa je nosio dva oružja: duhovni mač, koji je sam potezao, i svetovni, koji su na njegovu komandu koristili plemići i vitezovi. Na sve to dodao je još jedan moćni podsticaj: služiti kao Hristov vojnik plaćalo se oproštajem svih grehova. Tako je Grgurova vizija Hristovog vojnika koji se iskupljuje mačem obezbedila psihološku i ideološku motivaciju za krstaški rat, a vitezovi su poletno prihvatili ulogu „Gospodove vojske” na čijem je čelu bio sam Hrist.⁹ Naravno, da osim ideološke motivacije postojala je i društvena i ekonomski motivacija koje su bile izražene pre svega u mogućnosti sticanja zemljишnih poseda, primamljivosti ratnog plena, egzotičnoj raskoši Istoka i avanturi sa družinom po oružju.

Prvi krstaški rat koji je pokrenut pozivom pape Urbana II na oružje u Klermonu 27. novembra 1095, a koji je kulminaciju doživeo padom Jerusalima četiri godine kasnije, 15. jula 1099. godine, bio je hodočasnički, jer je osim drugih bitnih razloga za svoje pokretanje, u sebi nosio želju kako vođa tako i učesnika da oslobove Jerusalim i sveta mesta od muslimana i da omoguće sebi i hodočasnicima iz

⁸ Isto, str.52,53.

⁹ Isto, str.54,55.

Zapadne Evrope siguran prolaz i pristup pomenutim mestima. U to vreme, za Zapadnjake, Jerusalim nije bio samo mesto hodočašća već i centar sveta gde je Bog uzeo ljudski oblik, gde je stradao i vaskrsao za čitavo čovečanstvo. Naravno, tadašnjim hodočasnicima nije bio interesantan samo Jerusalim već čitava Palestina gde je Isus bio rođen, gde je učio i gde su proroci, apostoli i sveci vršili Božju volju i živeli.¹⁰

Do vremena prvog krstaškog rata mnoge crkve su bile podignute na svetim mestima. Još je Konstantin Veliki „novi Mojsije hrišćanskog naroda”, kako ga je nazvao Jevsevije Kesarijski, u nameri „da ponovo izgradi razorenji Jerusalim kao Novi Jerusalim i metropolu carstva Isusa Hrista, a Palestinu pretvori u zemlju uspomena na svog Gospoda”, na najsvetijim hrišćanskim mestima pokloništva podigao dve monumentalne petobrodne građevine: crkvu Rođenja Isusa Hrista u Vitlejemu (333. godine) sa kvadratnim atrijumom i istočnim oktogramom koji zasvođuje mesto Rođenja, i crkvu Svetog Groba u Jerusalimu (335. godine) sa centralnom, skoro kružnom potkulpolnom prostorijom i zapadnim polukrugom sa zatvorenim krugom Svetoga Groba. Međutim, kako hramovi tako i za hrišćane dostupnost njima bili su ugroženi za vreme vladavine kalifa al Hakima (996-1021) kada su ne samo proganjane verske manjine već su i uništeni hramovi poput crkve Svetoga Groba u Jerusalimu. Uprkos ozbiljnim radovima na rekonstrukciji svetih mesta tokom tridesetih i četrdesetih godina 11. veka pod pokroviteljstvom vizantijskog vladara Konstantina IX Monomaha, mnoge crkve su dočekale prve krstaše koji su ušli u Palestinu 1099. godine, kao ruine.¹¹ Prvi osvajački pohod krstaša dao je podsticaj ne samo obnovi već i podizanju svetih mesta kako od strane pravoslavne crkve tako i od strane Rimokatoličke crkve pod čijom se duhovnom palicom vodio Prvi krstaški rat. Tada su počeli da dolaze, u velikim masama, hodočasnici iz cele Evrope. Samo tri godine nakon osvajanja Jerusalima, zabeležen je bio jednodnevni dolazak

¹⁰ O tome više kod J.S.C. Riley-Smith, *The First Crluade andThe Idea of Crusading*. London, 1986, p.20-5.

¹¹ O svetim mestima i crkvama u to vreme vidi kod R.D. Pringle, *Church-building in Palestine before the Crusades*. In *Crusader Art in the Twelfth Century* (ed. Y. Folda). British Archaeological Reports, 1982, International Series 152: p.5-46.

trideset velikih anglosaksonskih brodova u luku Jafu koji su se u njoj ukotvili puni hodočasnika i trgovaca.¹²

Jedno od prvih mesta na kojima je započela rekonstrukcija bila je crkva Svetog Groba. Radovi na njoj su počeli 1115. godine, a završeni su tačno pedeset godina nakon osvajanja Jerusalima, 15. jula 1149. godine. Obnavljali su je i pravoslavci i katolici i Grci i Franci. U to vreme podizane su i crkve na mestima gde su bile džamije. Tako je ostala zabeležena poseta Cezareji iz 1217. godine, a koju je zapisao nemački hodočasnik Ditmar. On je tada posetio crkvu Svetog Petra „koja je bila podignuta na mestu gde se po predanju nalazila kuća centuriona Kornelija kojeg je sveti Petar preobratio i krstio.” Crkva koju je Ditmar video bila je katedralna crkva podignuta u romanskom stilu. Ona se nalazila na mestu gde je pre nje bila džamija, a koja je podignuta na mestu ranije vizantijske saborne crkve. Ditmarovo svedočanstvo za nas je u toliko bitno što nam je prenelo način razmišljanja srednjovekovnog čoveka. Za njega nije bilo toliko važno kada je crkva izgrađena, od kakvog materijala i kome je stilu pripadala, već da se nalazila na tako značajnom mestu kao što je bila kuća centuriona Kornelija i što je kao takva prenosila jednu od najranijih hrišćanskih poruka, a to je da je poziv na spasenje upućen svima, jer je Petar, po Novom zavetu, došavši u kuću, rekao „Zaista vidim da Bog nije pristrasan, nego u svakome narodu koji se god boji njega i pravedno postupa, mio je njemu.”¹³ Druge crkve su podizane na mestima za koja se mislilo da su sveta, a u stvari nedavna arheološka iskopavanja su pokazala suprotno. Jedan od primera je crkva Zatvora svetog Petra koja je u stvari podignuta tek u 12. veku u Jerusalimu, a prema iskopavanjima koja je poduzeo profesor N. Avigad, ona se nije nalazila ni na mestu gde je sveti Petar bio zatočen niti je bila toliko

¹² Denys Pringle, The Planning of Some Pilgrimage Churches in Crusader Palestine, World Archaeology, Vol. 18, No. 3, Archaeology and the Christian Church. (Feb., 1987), pp.342,343.

¹³ Dela apostolska, 10:34,35.

stara koliko su to mislili srednjovekovni hodočasnici koji su je posećivali.¹⁴

Sa dolaskom krstaša oživelo je i podizanje crkava i kapela na mestima za koja se verovalo da su bile pećine u kojima su se odigrali važni događaji zapisani u Bibliji. Jedno od takvih mesta bila je pećina za koju su hrišćani verovali da je bila mesto gde su učenici spavalii one noći kada je Juda izdao Isusa. Na tom mestu je pre dolaska islama Vizantija podigla kapelu, a ona je ponovo oživljena i živopisana nakon dolaska krstaša. Sa njihovim dolaskom oživelo je interesovanje za mnoge pećine i kripte za koje se verovalo da su u njima bili sahranjeni sveci. Jedna od hodočasnica najvažnijih mesta koja je trebalo posetiti bio je Lazarev grob. Svoju posetu ovom mestu opisao je i ruski arhimandrit Danilo početkom 12. veka. Osim njih, popularna su bila mesta poput izvora i reka kraj kojih ili u kojima su se dešavali značajni događaji, kao što je na primer bilo krštenje Isusovo u reci Jordanu. O tome da su planine i brežuljci postali obavezna mesta hodočašća govori nam i jedan spis koji je zabeležio posetu ruskog arhimandrita Danila iz 1106. na 1107. godinu crkvi na Tavoru gde „uze Isus Petra, Jakova i Jovana, njegovog brata, i izvede ih na visoku goru, same. On se preobrazi pred njima, i zasija se lice njegovo kao sunce, a njegove haljine postadoše bele kao svetlost ... i gle, ču se glas iz oblaka koji reče: *Ovo je Sin moj Ljubljeni! U njemu je sva moja milina! Slušajte ga!*“¹⁵ Prilikom posete crkvi koja je podignuta, prema verovanju, na tom mestu, arhimandrit Danilo je zabeležio kako „prekrivajući poljupcima sa ljubavlju i mnogo radosti i primivši blagoslov od opata i čitavog bratstva napustili smo sveti manastir i krenuli da obiđemo sva sveta mesta na toj svetoj planini.“¹⁶

Crkva Hristovog rođenja bila je jednim od najvažnijih mesta koje su hodočasnici posećivali kada su, još od vremena cara Konstantina, počeli da dolaze u Svetu Zemlju. Ipak, 12. vek predstavlja posebno doba u istoriji te crkve, jer su izvedene redekoracije mozaika iz 1169. godine na posebno interesantan način pripovedale istoriju svog

¹⁴ O arheološkim iskopavanjima na lokalitetu pomenute crkve više vidi u radu N. Avigad, Jerusalem: The Jewish Quarter of the Old City, 1978. Israel Explorution Journal. 29: p.123-4.

¹⁵ Matej, 17:1-6.

¹⁶ D. Pringle, nd, p.353.

vremena i trenutke lepe, ali na žalost retke, saradnje između vizantijskog cara, jerusalimskog kralja i Rimokatoličke crkve. Ikonografija koja je tada bila uspostavljena u crkvi nastala je kao plod političkih i teoloških debata iz šezdesetih godina 12. veka, a umetnost je postala vizuelni svedok teoloških rasprava ne samo između pravoslavaca i katolika već i monofizitskih hrišćanskih crkava sa Istoka. Krstaška umetnost, ovapločena u pomenutoj crkvi, postala je jedinstvenim svedokom bipolarnosti, katoličanstva i pravoslavlja.¹⁷ Na nju su uticali francuski, talijanski i nemački „patroni“ - politički lideri, sveštenstvo Rimokatoličke crkve i pripadnici vojnih redova, koji su svojim uticajem na umetnike postigli amalgam zapadne i istočne kulture. Unutrašnjost crkve je vizuelni svedok prisutnih različitosti, a jedni od mnogih primera koji govore o tome su i stilističke razlike u mozaicima sa severne i južne nave unutar crkve Hristovog rođenja koje se nastavljaju i na poprečnom brodu crkve.

Posebno interesantan primer pružaju ikone iz manastira Svetе Katarine na Sinaju koje su postali svedoci kako su francuski, venecijanski i severnoitalijanski umetnici u Svetoj Zemlji primenili zapadne stilove i tehnike u imitaciji vizantijskih umetničkih dela.¹⁸ Osim toga, u umetnosti koja je stvorena u Svetoj Zemlji u vreme krstaških ratova treba tražiti i uticaj domaćeg stanovništva. Naime, krstaši su bili pridošlo stanovništvo i mada su imali političku vlast u svojim rukama oni nikako nisu bili brojniji. Premda su krstaši uspeli da za vreme svoje vladavine nametnu zapadna merila vrednosti a time i kulturu, domaći zasadi kulture nisu zamrli. Naprotiv, oni su pronašli svoje mesto unutar zapadne kulture u Svetoj zemlji i na taj način su je menjali. U takvim međukulturalnim susretima pripadnici svih kultura nalazili su se pod uticajima drugih i prihvatali su tuđa kulturološka merila. Zbog toga ne treba da čudi zašto je Kinel ocenio zidno slikarstvo Jerusalimskog kraljevstva kao lokalnu „provincijalnu“ umetnost iz doba vizantijske dinastije Komnina, pri tome ne

¹⁷ Lucy - Anne Hunt, Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of „Crusader“ Art, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 45. (1991), p.69.

¹⁸ K. Weitzmann, Thirteenth - Century Crusader Icons on Mount Sinai, ArtB, 14.3, repr.in idem Studies in the Arts at Sinai: Essays by Kurt Weitzmann, Princeton, 1982, no. 11, pp. 291 - 315.

zaboravivši da napomene da su zapadni majstori nastojali da imitiraju vizantijske manuskripte i ikone.¹⁹ I vizantijska umetnost je pravila ustupke. Oni su se očitovali u prikazivanju ljudske i božanske prirode Hristove kao i petog i šestog vaseljenskog sabora u crkvi Hristovog rođenja gde su išli više u prilog monofizitima nego pravoslavcima. Na poprečnom brodu crkve nalaze se prikazani život i pasija Hristovi. Dok je tekst koji ih prati napisan na latinskom dotle je slikarstvo u celosti pravoslavno, a što je posebno lako uočljivo u sceni koja prikazuje nevernog Tomu i Hrista gde je i više nego vidljiva njegova i zemaljska i božanska priroda.²⁰ Posmatrajući ceo program crkve, nameće se zaključak da je umetnik bio vođen idejom pomirenja i to Hristove ljudske i božanske prirode, a da je suma svega bila scena Majke Marije i Hrista deteta. Ovi i drugi neobični primeri iz sveta hrišćanske umetnosti govore nam o atmosferi u kojoj je vladao kompromis, a ne nametanje i gde je zapadnjački pragmatizam u celosti došao do izražaja. Da je ovakav umetnički pristup imao veze sa političkom situacijom potvrđuje nam franko - vizantijski savez, koji je dogovoren 1168. godine u nameri da se preduzme buduća zajednička vojna ekspedicija na Egipat, a što je potvrdio Amalrikov brak sa nećakinjom vizantijskog cara Manoja I Komnina 1169. godine.²¹

I srpska umetnost 14. veka je unela lik naoružanog Hrista. Dečani, kao najznačajniji spomenik srpske crkvene arhitekture su svedok na taj način prikazanog njegovog lika. Za oslikavanje ogromnih unutrašnjih površina Dečana, Dušan je sakupio majstore sa raznih strana, koji su freske u naosu slikali od 1335. do 1348. godine, a pripratu su završili tek 1350. godine. Dečanske freske imaju enciklopedijski karakter i predstavljaju sumu ikonografskih tema i slikarskih rešenja, među kojima je mesto našao i naoružani Hrist. Na zapadnom zidu iznad Uspenja dominira Strašni sud, a na jugozapadnom stupcu naslikan je Hristos Pantokrator s mačem u ruci i tekstrom iz Matejevog jevanđelja „Ovaj mač je uništitelj greha.“²²

¹⁹ G. Kühnel, Wall painting in the Latin Kingdom of Jerusalem, Berlin, 1988, .205.

²⁰ L. A: Hunt, nd, p.281.

²¹ Isto, .82.

²² Više o srpskoj srednjovekovnoj umetnosti kod Darko Gavrilović, Polja kulture srednjovekovne Srbije, Besjeda – Ars Libri, Banja Luka – Beograd 2004, kao i u D. Gavrilović, Priče iz srpske starine, Kairos, Sremski Karlovci, 2009.

I u drugim zemljama zadržana je slika o Hristu ratniku, odnosno, vojskovođi. Na Đotovom Poslednjem суду, zidnoj fresci u kapeli Arena u Padovi, lik Hrista razdvaja, uz pomoć svojih anđeoskih vojska, pravednike od grešnika. Sveci bivaju poslati u raj dok grešnici odlaze u pakao. Ovoj umetničkoj tradiciji, vizantijska umetnost je dala jednu dopunu linearnom nebu. Drugi svet je uključivao ne samo mesto gde blaženi vide i slave božanskog sudiju, predvodnika vojska i cara, već je uključivao i mesto gde blaženi vode samostalno postojanje. Zapad je bio upoznat sa ovom tradicijom bar od 11. veka kada su graditelji poput opata Desiderija iz Monte Kasina, kasnijeg pape Viktora III, dovodili majstore iz Konstantinopolja. Interesantno je spomenuti da dok srednjovekovni umetnici sa Zapada nisu spremno prihvatali ovu vizantijsku novinu rajske scene, nju su lako preuzeli umetnici renesanse, učinivši je glavnim izrazom svog pogleda na drugi svet. Raj je bio podeljen na dva kraljevstva: mesto blažene vizije i mesto palmi i cveća.

Zaključak:

Potreba za umetničkim izrazima koji su Hrista prikazivali kao vojskovođu i ratnika bila je prvenstveno odraz ratova koje su hrišćani vodili sa muslimanima, a potom i sa jeretičkim pokretima unutar hrišćanskog sveta. Neophodnost podsticanja na ratove, ne samo evropskih vitezova već i širokih masa, razvila je potrebu za ovim načinom prikazivanja koji nikako nije odgovarao Hristovom učenju jer ono se pozivalo na mir, ljubav i milosrđe. Ipak, sagledavajući ovaj problem iz perspektive umetničkog nasleđa, treba istaknuti da je ovakav način prikazivanja Hrista ostavio lepa kulturna dostignuća unutar hrišćanskog sveta.

Literatura:

1. N. Avigad, *Jerusalem: The Jewish Quarter of the Old City*, 1978. Israel Explorution Journul. 29.

2. Fransis Džajs, *Vitezovi kroz istoriju*, Beograd 2003.
3. Džeremi Džons, *Hrišćanstvo i islam*, Grupa autora, *Oksfordska istorija hrišćanstva*, I deo, Beograd 2004.
4. D. Gavrilović, *Polja kulture srednjovekovne Srbije*, Besjeda – Ars Libri, Banja Luka – Beograd, 2004.
5. D. Gavrilović, *Priče iz srpske starine*, Kairos, Sr. Karlovci, 2009.
6. Henri Meir-Harting, *Zapad - Doba preobraćenja (700-1050)* u knjizi *Oksfordska istorija hrišćanstva, Od nastanka do 1800. godine*, priedio Džon Makmaners, Beograd 2004.
7. Lucy - Anne Hunt, Art and Colonialism: *The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of „Crusader“ Art*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 45. (1991).
8. G. Kühnel, *Wall painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Berlin, 1988.
9. R.D. Pringle, *Church-building in Palestine before the Crusades*. In *Crusader Art in the Twelfth Century* (ed. Y. Folda). British Archaeological Reports, 1982, International Series 152.
10. Denys Pringle, *The Planning of Some Pilgrimage Churches in Crusader Palestine*, World Archaeology, Vol. 18, No. 3, Archaeology and the Christian Church. (Feb., 1987).
11. S.C. Riley-Smith, *The First Crluade and The Idea of Crusading*. London, 1986.
12. Kalistos Ver, *Istočno hrišćanstvo*, u knjizi *Oksfordska istorija hrišćanstva - Od nastanka do 1800. godine*, priedio Džon Makmaners, Beograd 2004.
13. K. Weitzmann, *Thirteenth - Century Crusader Icons on Mount Sinai*, ArtB, 14.3, repr.in idem *Studies in the Arts at Sinai: Essays by Kurt Weitzmann*, Princeton, 1982, no. 11.

Christ - warrior and general

Summary: The need for artistic expressions in the Christian art that portrayed Christ as a military leader and warrior was primarily a reflection of the wars that are fought with Muslims, and then with the heretical movements within the Christian world. Necessity of the wars has developed a need for this artistic expression that does not fit with the teachings of Christ. However, looking at this problem from the perspective of artistic heritage, it should be noted that this way of presenting Christ left beautiful cultural achievements within the Christian world.

Key words: Jesus Christ, christianity, warior, general, crusaders, wars

MIOMIR G. PETROVIĆ*
Megatrend univerzitet
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 929.733(257):82-83

**PRINCIP VITEŠTVA I VIĐENJE SPOJA VITEZA I
ANĐELA U HRIŠĆANSTVU, JUDAIZMU I ISLAMU
NA PRIMERU GRAFIČKE NOVELE „BESMRTNI“
(LES IMMORTELS, GLENAT, GRENOBLE 2005)**

Sažetak: Scenarista serijala grafičkih novela *Besmrtni* (*Les Immortels*), Stefan Desberž, nakon što je u narativnom i ontološkom smislu spojio ulogu Viteza sa ulogom Andela želi da ispriča drugačiju verziju viteškog i anđeoskog postojanja, te pomene i drugačije vrste „prava“ Viteza i Andela u večnosti od one koju nude *Stari* i *Novi Zavet*. Ipak, Desberž ne uzima mitsku priču kao osnovu celokupne narativne strukture svog dela već se alegorijski služi mitom samo u jednom segmentu narativnog sklopa. Mit je, u intertekstualnom smislu, samo deo strukture, priča u priči, deo diegetičkog procesa. *Besmrtni* ne predstavljaju priču o anđelima koliko priču o viteškom Podvižništvu, ljudskoj patnji, ljubavi i čežnji i, najzad, o anđelima u pomenutom kontekstu. Zato je za njega mitska priča o anđelima samo deo narativnog sklopa priče o vitezovima a ne i cilj pripovedanja. Pre svega, Desberž priča o ljudima, služeći se motivom „palog anđela“ a ne o bogovima ili prirodnim silama služeći se čovekom kao centrom pripovedanja. On se obraća živim ljudima, za razliku od molitve ili rituala koji predstavljaju obraćanje nekom višem autoritetu. Ipak, razlika koju uspostavljamo je intertekstualne a ne psihološke prirode – dobar deo zapleta ove priče je rešen putem mitske prirode jednog od centralnih junaka Viteza/Andela Nahela, a ne, kako bi se očekivalo, kroz kauzalitet dramske radnje u smislu realizma. Nahel je Vitez/Anđeo, on je to što jeste i time što jeste, nedelanjem, izaziva

* miomir.pe@sbb.rs

dalje događaje. To je, u stvari, vrsta *deus ex machine* a ne motivacionog prosedea. Supstitutivno prisustvo mitskog obrasca se često pojavljuje u umetničkim delima kako bi olakšalo put pripovedanja, da bi se, vešto izbegavajući domene realističkog, odnosno verovatnog, ispričala priča koja u žanrovskom smislu proističe iz fantastičkog a ne realističkog prosedea.

Ključne reči: Vitez, Viteškinja (Dama), Andeo, Arhanđeo, Besmrtnost, Heroizam, Odmetnik

Besmrtni

Uvođenje pojma grafičke novele (kao i njenog formata koji određuje sasvim novi grafičko/pripovedalački rod) predstavlja prekretnicu u odnosu na takozvane *paperbag comics* – populističke stripove¹. Naime, talentovani scenaristi, dakle poglavito pripovedači, koristeći dispute pripovedalačkog zanata (tekst/kontekst/koncept) kreiraju svoje mitopoetske svetove koje – u najboljem maniru *gesamtkunstwerk-a* – svojim likovnim talentima „oplemenjuju“ dojučerašnji strip-crtači. Naravno, ovakva se podela može odrediti i po sasvim suprotnom disputnom vektoru: grafičke novele čiji su prevashodni autori² likovni umetnici (ilustratori) a svojevrsni „trabanti“ scenaristi/pripovedači.

Kada je reč o serijalu grafičkih novela *Besmrtni* (Glenat: 2005), scenariste Stefana Desberža (Desberg) i ilustratora Anri-Žozefa Rekula (Recule) u izdanju prestižnog francusko/belgijskog izdavača Editions Glenat (Glenat) iz Grenobla onda smo u prilici da govorimo o vrsti grafičke novele koja više pripada pojmu Kreativnog pisanja (*Creative Writing*) nego samog ilustrativnog poteza.

Stvorivši futurističko/fantastični mitopoetski model sveta u kome je reč o vitezovima koji imaju ljudske ali i andeoske (ili arhanđeoske) karakteristike - poglavito kada je reč o centralnoj dramatis personi,

¹ Stripa koji, dakle, ima gotovo istovetan odnos grafike i teksta kao produkta kreativnog pisanja (*Creative Writing*) prerasta u grafičku novelu u kojoj su disPUTI tekST/kONTekST/kONCEPT/pripovedANje daleko ispred ilustrACije, po kVALITATIVnoj važnoSti u okviru strukture.

² Ukoliko je u doba post-postmoderne uopšte adekvatno govoriti o autorstvu, odnosno „originalnosti“.

Vitezu/Anđelu Nahelu³ - scenarista Stefan Desberž nam pruža uvid u svojevrstan *brikolaž* različitih arhetipskih matrica vezan za činove spasenja/dobrog dela/podvižništva... od strane Vitezova/Anđela. S pravom možemo serijal sastavljen iz pet delova (*Le tombeau de l'ange*; *La volonte du mal*; *La passion selon Nahel*; *Le second cavalier*; *Le jour de la colere*) interpretirati kao omaž anđeoskom poslanju spasa koji je, istovremeno, i viteški zalog: pomoći neutešnima i slabima.

Naravno u serijalu je, po klasičnom žanrovskom obrascu, reč o večitoj borbi dobra i zla, sa fantastičkim prerogativima protagonista i antagonistika. Mitopoetskom svetu pripovedača pripadaju Vitezovi/Demoni Tame, Vitezovi/Anđeli Svetlosti (*Besmrtni*) kao i svetovi u kojima obitavaju obična, smrtna ljudska bića kao i njihova (ljudska) borbena elita – vitezovi između dva sveta, čije moći, pak, nisu magijske. Serijal je zamišljen kao odnos Rio, smrtne viteškinje koja je u prvom delu svojevrsni vazal sveta Tame i Nahela (Viteza/Anđela) koji pripada svetu Svetlosti.

Ipak, odnos njih dvoje se dramaturški/funkcionalno menja tokom osnovnog narativnog toka. Naime, Rio biva odbačena iz sveta Tame zbog svog ratnog neuspela i, bežeći kroz svetove, želi da se uspne do nivoa Vitezova/Anđela. Na tom, avanturističkom putu punom prepreka ona povremeno dobija Nahelovu pomoć. Kako bi stvar bila zamršenija, Nahel se zaljubljuje u Rio i, kako se smanjuje mogućnost da se ona „uspne” do stanja anđela tako se, sledstveno, povećava Nahelova želja da prestane da bude anđeo (ne bi li mogao da voli i bude voljen od strane ljudskog bića).

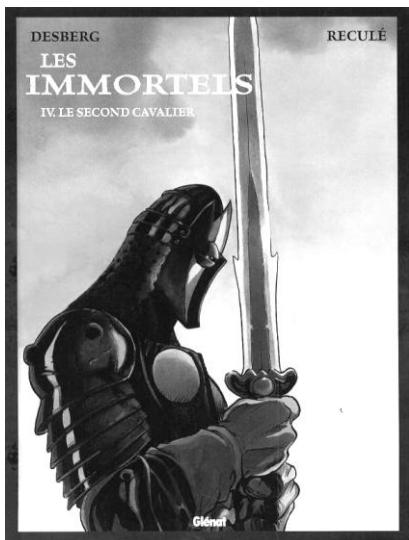
Rečju, osim što je neustrašiv Vitez/Anđeo, Nahel pomalo podseća na dramski lik anđela Damijela koga tumači glumac Bruno Ganc (Ganz) iz filma *Nebo nad Berlinom* (1987) reditelja Vima Vendersa (Wenders) i scenariste Petera Handkea (Handke). Nahelov motivacioni sklop nije odbacivanje božanskog/anđeoskog principa koliko potreba da bude vitez u saradnji sa svojom viteškinjom (Damom), te da svoje viteške principe delovanja „svede” na heroizam sa povećanom dozom rizika bez, dakle, direktnе/magijske božanske zaštite. Ali, samim tim i da uveća svoje viteške veštine, uverenja i veru

³ Sasvim sigurno da je ime „Nahel” anagram od „Anhel”, odnosno referiše na pojam Anđela.

u Svetlost. Pa i da osvoji ljubav. Odnosno da postane veći heroj time što će prestatи да буде besmrтan. Ili, besmrтniji usled svoje smrtnosti.

Već prilikom ovakvom pregleda motivacionog sklopa *dramatis persona* u serijalu *Besmrтni* jasno je autor dvoji anđeoski od klasičnog viteškog principa iako oni imaju mnogo dodirnih tačaka u prenesenom značenju.

Otkud, dakle, spoj anđela i viteza, kao lajt motiv serijala?

Naslovna strana IV nastavka grafičke novele „Besmrтni”

Uloga anđela

Verovanje u anđele naročito je rasprostranjeno u religijama zapadne Evrope i Bliskog Istoka kao što su Zoroastrizam ili Zoroastrianizam, Judaizam, Hrišćanstvo i Islam. U svim pomenutim religijama anđeli predstavljaju više ili manje dobronamerna, duhovna bića, moći ili principe koji posreduju između svetog (transcedentnog) i profanog - uslovljenog vremenom, mestom i kauzalnošću. Slična bića postoje i u verovanjima dalekog Istoka - Avatari u Hindu religiji i Bodisatve u Budizmu.

Termin potiče iz grčkog jezika (*angelos-ἄγγελος*)⁴ i označava glasnika. U politeističkom sistemu antičke Grčke ulogu koju će kasnije imati anđeli ima Hermes, niže božanstvo i glasnik vrhovnog boga Zevsa. S druge strane, postoje mnogobrojna tumačenja po kojima su anđeli čuvari naroda i klasifikovani su po strogim hijararhijskim principima.

Jedan od razloga za takvu klasifikaciju možemo pronaći u različitosti zadataka koji anđeli treba da obave ili obavljaju a važno je napomenuti da su mnoge sekte sebe proizvele u religije upravo putem insistiranja na važnosti određenih anđela zaštitnika, kao što je religija Druza, proizašla iz Islama. Posebno značenje kao simboli anđeli imaju u gnosticizmu.

Gnosticizam je teološko/filozofski koncept koji kombinuje elemente judaizma, hrišćanstva, religija starog Irana i starogrčkog politeizma. U tom smislu, gnostičko verovanje materiju i materijalni svet predstavlja kao otelotvorene zla, duhovno (spiritualno) kao otelotvorene dobra dok se izbavljenje ogleda u otkrivanju ezoteričkih znanja, odnosno gnoza.

Broj anđela varira od religije do religije. Najčešće se pojavljuju u broju 4, 7 ili 12. Broj anđela proistekao je iz podele planetarnih sfera iz starogrčkog politeizma ali i iranske astrologije. U Judaizmu, na primer, hijararhija anđela - u *Starom zavetu* često pominjanih kao „domaćini neba“ ili „odred božanskih bića“ - nije striktna. U post-biblijskom Judaizmu, naročito u literaturi o Apokalipsi, koja opisuje dramatične intervencije tvorca u istorijskoj sferi, izdvaja se sedam anđela, koji se ponekad nazivaju i arhanđelima. Najuticajniji skup od sedam anđela koji se pominju u parakanonskoj knjizi *Prva knjiga Enoha* (poglavlje 20.) su: Arijel (vođa nebeskih domaćina i zaštitnik Šeola, podzemnog sveta), Rafael (zaštitnik ljudskih duša), Ragijel (Božji osvetnik), Mihael (zaštitnik Izraela), Sarijel (osvetnik u službi ljudske duše), Gabrijel (zaštitnik raja, koji je istovremeno i Serafim i Heruvim), Remijel ili Jeremijel (zaštitnik mrtvih duša u Šeolu). Mihael i Gabrijel se pominju u *Starom zavetu*, dok se Arijel i Rafel pominju u *Apokriji* (zbirci parakanonskih spisa). Anđeli su, stoga, podeljeni na više i niže.

⁴ Hebrejski sinonimi: *Malach, Irin, Cheruv, Seref, Ofan, Chayyah, Sar, Memuneh, Ben Elohim, Kodesh*.

U više spadaju Serafim i Heruvim, krilati zaštitnici trona ili kočija kojima se vozi sam Tvorac. U tom smislu, rasprostranjeno mišljenje da se anđeli uvek moraju prikazivati sa krilima zapravo je unifikacija karakteristika Serafima i Heruvima. Po tumačenju mnogobrojnih frakcija, koje će za sobom ostaviti i sporne *Svitke sa Mrtvog mora*, viši anđeli su i anđeli Svetlosti, Mraka, Uništenja i Uzvišenosti.

Hrišćanstvo je razvilo svoju anđeosku hijararhiju upravo iz judaističke kategorizacije. Pored anđela, arhanđela, Serafima i Heruvima listi su, krajem 4. veka, pridružene nove grupe: zaštitnici ili glasnici Vrlina, Moći, Principa, Dominiona i Trona. Oni zajedno čine Hor anđela. Posebna važnost u katoličkom i pravoslavnom svetu data je arhanđelima Mihailu, Gabrijelu i Rafaelu. Konsultujući judaistički i hrišćanski koncept, Islam razvija sličnu klasifikaciju anđela: tu su četiri Nosača Alahovog Trona (*Hamalat Al'-Arsh*) koji su predstavljeni kao čovek, bik, orao i lav, Oni koji slave Alaha Heruvimi (*Kharubiyun*), četiri arhanđela: Džibril ili Gabrijel (*Onaj koji otelotvoruje*) Mihail (*Onaj koji donosi život*), Izra'il (*Anđeo smrti*) i Izrafilj (*Anđeo Poslednjeg suda*) i, na kraju, grupa Anđela čuvara (*Hafazah*).

Treba naglasiti da je po pitanju prirode samih anđela oduvek prisutan veliki broj različitih, međusobno sukobljenih teorija. Dok ih neki drevni filozofi smatraju Božjom decom, stvorenom od božanskog *materijala*, drugi smatraju da su anđeli načinjeni od osnovnih elemenata Zemlje kao što je vatra, što je tumačenje Islamske tradicije (*Ifrit*) ili od kombinacije međusobno potirućih elemenata kao što su vatra i voda, što je bliže judaističkom tumačenju (*Sefer Yetzirah*: 1.7).

Treći ih vide kao potpuno nematerijalna bića, odnosno bića iznad same materije. I vreme u kome nastaju anđeli je predmet sporenja, premda je opšteprihvaćena judeo-hrišćanska doktrina po kojoj oni nisu stvoreni istovremeno sa stvaranjem sveta već drugog dana po njegovom stvaranju (*Knjiga Postanja*, 1:3; 3.).

Jasno je, međutim, da anđeli obitavaju na nebu ali i da mogu biti prizvani na zemlju gde treba da služe čoveku. Upravo u tom vidu leži i nesumnjiva veza između rituala i anđela jer ukoliko se Bog, tvorac ne može direktno prizvati kroz molitvu i pojavit, oglasiti pred onim koji se moli, anđeo može. Na primer, kabalistički večernji ritual *Kriat Šma*

al *Ha Mitra* je ritual prizivanja anđela Mihajla, Gabrijela, Arijela i Rafaila koji, po pojavljuvanju, štite određenu osobu tokom noći.

Vitez odmetnik

Vitez/Andeo Nahel (kao i njegovi mnogobrojni pomoćnici u istom rodovsko/polnom poretku) noseći breme sastavljeno od prednosti i mana andeoskog isto toliko koliko i ljudskog svog oblika otelotvoruju ideju bezgranične slobode koju imaju potrebu da podare drugima.

Desberžovi vitezovi/anđeli poseduju absolutnu (Platonovsku) ideju o slobodi i „pitomom divljaštvu totalno slobodnog Odmetnika” i kao da proizilaze iz filozofije Ernsta Jingera koji kaže: „Postoje, dakle, situacije koje pozivaju neposredno na moralnu odluku, i to pre svega tamo gde nemir dostiže svoje najdublje kovitlace. To nije uvek bio slučaj, i neće uvek ostati slučaj. Uopšte uzevši, institucije i propisi povezani sa njima čine pouzdano tlo; kao dan je jasno šta su pravo i moral. Naravno da postoje ogrešenja, ali postoje i sudovi i policija. To se menja ako se moral zameni jednom podvrstom tehnike, propagandom, i ako se institucije preobraze u oružje građanskog rata. Tada odluka pripada pojedincu, i to kao *Ili-Ili*, time što je isključeno neko treće držanje, ono neutralno. A u neučestovanju, ali i u osudi do koje dolazi zbog neučesništva, sadržana je naročita vrsta infamije. I vlastodržac u svojim promenljivim inkarnacijama prilazi pojedincu sa *Ili-Ili*. To je vremenska zavesa koja se diže pred vazda istim prizorom što se stalno ponavlja. Znači na toj zavesi nisu ono najvažnije. Pojedinčevo *Ili-Ili* drukčije izgleda. On se dovodi do tačke na kojoj mora da bira između neposredno mu podarenog kvaliteta čoveka i kvaliteta zločinca. Od toga kako se pojedinac potvrđuje u odnosu na ova pitanja zavisi naša budućnost. To se, možda, odlučuje upravo tamo gde se mrak čini najdubljim. Što se tiče zločina, on, uz autonomnu moralnu odluku, čini drugu mogućnost da se usred nestajanja, nihilističkog podrivanja bivstva, sačuva suverenost. To su pravilno uvideli francuski egzistencijalisti. Zločin nema nikakve veze sa nihilizmom, čak čini pribegište od njegove pustoši koje razara samosvest, izlaz iz te pustoši. Već je Šamfor (Chamfor) rekao: *L'homme, dans l' etat actuel de la societe, me parait plus corrompu par*

sa raison que par ses passions. (Čovek na ovom stupnju društvenog razvoja više mi se čini iskvaren svojim razumom nego savešću.)

Verovatno se kult zločina na ovaj način objašnjava kao jedan od znakova našeg vremena. Razmera i rasprostranjenost ovog kulta lako se potcenjuju. O tome se može steći predstava ako se u ovoj nameri posmatra literatura, i to ne samo njene niže vrste, uključujući film i ilustrovane časopise, nego i svetska literatura. Može se tvrditi da se njene tri četvrtine bave zločincima, njihovim postupcima i njihovim miljeom, i da je upravo u tome njena draž. To pokazuje razmere u kojima je zakon nepouzdan. Čovek ima osećaj da je pod tuđom vladavinom, i u tom stanju zločinac mu se čini srodnim. Kada je razbojnik i višestruki ubica, bandit Đulijano, pogubljen na Siciliji, žalost se nadaleko proširila. Eksperiment da se život vodi i nastavlja na slobodnoj neutrtoj stazi nije uspeo. To je pogadalo i svakog pojedinca unutar sivih masa i pojačavalo njegovo osećanje opkoljenosti. Ovo dovodi do heroizacije zlikovca. A stvara i moralni sumrak u svim pokretima otpora, i ne samo to. A mi živimo u vremenima u kojima svakodnevno mogu da nastupe nečuvene vrste prinude, ropstva, istrebljenja - bilo da se oni usmeravaju protiv određenih slojeva ili da se protežu na široka prostranstva. Protiv njih je otpor legalan, kao potvrda osnovnih ljudskih prava koja u najboljem slučaju garantuje ustav, ali koja mora da ostvari pojedinac. Za to postoje efikasni načini, i ugroženi mora biti pripremljen na njih, mora biti obučen u njima; čak se ovde krije glavni predmet obrazovanja uopšte. Naročito je važno ugroženog privići na pomisao da je otpor uopšte moguć - ako se to shvati, onda će sa sićušnom manjinom biti moguće obaranje moćnog, ali glupog kolosa. I to je slika koja se u istoriji stalno ponavlja i u kojoj ona stiče svoje mitske temelje. Na njima se onda za dugo vreme podižu zdanja. Prirodna je težnja vlastodržaca da legalni otpor, pa čak i samo neprihvatanje njegovih zahteva, prikazuju kao zločin, a ta namera stvara posebne kategorije primene sile i njene propagande. Uz to, oni na svojoj listi običnog zločinca postavljaju na veću visinu od onog ko protivureči njihovim zahtevima. S obzirom na ovo, važno je da se Odmetnik ne samo jasno razlikuje od zločinca po svojoj moralnosti, po svom vođenju borbe, po svom društvu, već da ova razlika živi i unutar njega. U jednoj situaciji u kojoj mu učitelji prava i državnog prava ne daju u ruke potrebno oružje, on pravo može naši

samo u sebi. Od pesnika i filozofa ipak pre saznajemo šta valja braniti. Videli smo na drugom mestu zašto ni individua ni masa ne mogu da se potvrde u elementarnom svetu u koji smo stupili od 1914. godine. To ne znači da će čovek kao pojedinac i kao slobodnjak isčezenuti. On će pre morati da se spusti duboko pod svoju individualnu povišinu i tada će naći sredstva koja su potonula u vremenima verskih ratova. Nema sumnje da će iz tih titanskih carstava otići okićen jednom novom slobodom. Ona se može steći samo žrtvama, jer sloboda je skupocena i zahteva da se žrtvuje možda baš ono individualno, možda čak koža vremena. Čovek mora da zna da li mu sloboda ima veću težinu - da li svoje *Biti-Takav* više ceni od svog *Biti-Tu*. Stvarni problem je pre u tome da jedna velika većina ne želi slobodu, čak je se boji. Mora se biti slobodnim da bi se to postalo, jer sloboda je egzistencija - ona je, pre svega, svesno podudaranje sa egzistencijom, i volja, koja se oseća kao sudbina, da se egzistencija ostvari. Tada je čovek sloboden, i svet ispunjen prinudom i sredstvima prinude mora od sada da posluži da se sloboda učini vidljivom u njenom punom sjaju, kao što velike mase prastena svojim pritiskom stvaraju kristale. Nova sloboda je stara, ona je apsolutna sloboda u odori vremena; jer stalno i uprkos svim lukavstvima duha vremena dovodi do njenog trijumfa: u tome je smisao istorijskog sveta.” (Jinger, 1990: 135-136)

Drugim rečima, Desberžov Vitez/Andeo mora pobeći od svoje andeoske prirode da bi postao pravi Vitez. Onaj koji se svesno odmetnuo da bi zadobio smrtnost te da bi njegovo viteško podvižništvo postalo bremenito rizikom od smrti (nestajanja) i samim time Podvižništvo.

Paralela između Nahela i Damijela

Iz naratoloških ali i komparatističkih razloga, na ovom mestu nam se ponovo nameće paralela između Vendersovog/Handkeovog anđela Damijela i Desberžovog anđela Nahela. Bilo da je reč o Desberžovoj svesnoj ili, pak, nesvesnoj citatnosti dela Vendersa/Handkea. Ono što predstavlja Nahelovu želju za smrtnošću i Rio to je, istovremeno, Damijelova želja za smrtnošću i artistkinji na trapezu Marion u filmu *Nebo nad Berlinom*.

Ta neobična želja povećava Damijelovu pažnju i njihov odnos tokom filma prerasta u atipičan odnos na relaciji andeo/ljudsko biće. Marion živi sama u svojoj cirkuskoj prikolici i, ne znajući da je neko posmatra a ponajmanje andeo, često pleše sama uz melanholičnu muziku Nika Kejva i noću luta pustim ulicama Berlina. Na trapezu, ona svake noći upravo i tumači ulogu andela koji silazi sa neba, tako da se simbol andela i andela/čoveka udvostručuje filmskoj priči. S jedne strane imamo andela koji bi rado postao čovek, s druge strane ženu koja je svako veče u ulozi andela. Ni Damijel ni Marion nisu zadovoljni svojim ulogama. „Andeli su stalno u blizini ljudi jer ih vole. Ali oni ne znaju kakvi su ljudi zaista. Njihova ljubav je srdačna, ali ipak toliko različita od one između muškarca i žene. I onda sam pomislio: ako bi oni jednog dana poželeti ljudska iskustva, onda bi ljubav morala biti najveće iskustvo. Ne svakodnevna ljubav, već ljubav bez ograničenja. Ovu ljubav bi andeli morali da plate svojom besmrtnošću”, piše Venders (Wenders, 1989: 49).

To je i osnovna *dramema*, svojevrsni motivacioni okidač i pokretač dramske akcije. Damijel, prvi put u večnosti svog postojanja, dobija želju da postane čovek i ljubavnik smrtne osobe. Dramska radnja se, nadalje, uspostavlja upravo na relaciji andeoskog „pada na Zemlju”. Damijel/andeo postaće, prerašće u Damijela/čoveka. Nahel, takođe.

„Dobro je postojati kao duh, svedočiti dan za danom o duhovnom životu ljudi. Ali, umorio sam se od duhovnog postojanja, od stalnog posmatranja sa visina. Voleo bih da osetim težinu tela koja bi me držala na zemlji. Voleo bih da osetim svoje korake, da kada dune vetar kažem u sebi 'Sada!' Da govorim 'Sada' umesto 'Zauvek' ili 'Večno'. Sesti na upražnjeno mesto za stolom za kartanje i biti pozdravljen klimanjem glave. Voleo bih da osetim svoje kosti dok hodam, da pogaćam jednom a ne da uvek znam”, kaže u pomenutom filmu andeo Damijel.

Pojam „palog andela” poznat je od početka upotrebe mitske matrice o andelima. Popularno tumačenje „palog andela” je da je on proteran sa nebesa zbog određenog greha ili prestupa i da, u daljim svojim aktivnostima predstavlja personifikaciju zla. Pojam „palog andela” pojavljuje se već u *Postanju* (6, 2) u Knjizi Enoha a Isus Hrist

pominje Sotonu kao palog anđela u *Jevanđelju po Luki*: „Vratiše se pak sedamdesetora s radosti, govoreći: Gospode! i đavoli nam se pokoravaju u ime tvoje. A on im reče: Ja vidjeh sotonom gdje spade s neba kao munja” (*Novi Zavjet*, 1874: 10:17, 10:18.). Pojam anđela čuvara bi mogao biti i literarna aluzija na stare bogove paganskog perioda koji, ne pokorivši se novom konceptu božanskog padaju u nemilost i pretvaraju se u zle anđele, odnosno pale anđele o čemu nalazimo trag i u Miltonovom (*Milton*) *Izgubljenom raju*.

Organizovanje određene hijararhije anđela, kao što smo već pomenuli, pominje se u jevrejskoj religioznoj literaturi u periodu od 200. godine P.N.E. do 100. godine N.E. I dok nema čoveka koji nije čuo za „pale anđele”, retko ko zna o njihovom poreklu i razlozima „pada” budući da se te teme ne pominju eksplisitno u Bibliji. Stari bogovi su nazivani i Titanima, džinovima što se na hebrejskom izgovara *nefilim*, čiji je koren reč *nafal* koja označava pad. *Knjiga Enoha* govori o grupi pobunjenih anđela koji su napustili svoje prvobitno stanište (nebesa) i sišli na Zemlju da bi se ženili smrtnim ženama i s njima dobijali decu. To se pominje i kod Jude: „I anđele koji ne održaše svojega starješinstva nego ostaviše svoj stan čuva u vječnjem okovima pod mrakom za sud velikoga dana” (*Novi Zavjet*, 1874: 1:6).

Moguće je da je, verovatno zbog neusklađenosti prevoda, došlo do izvesne zamene teza budući da su drastične posledice koje su usledile nakon zabranjenog mešanja sveta ljudi i sveta anđela poistovetile „pad sa nebesa” sa „gubitkom božije milosti” (*fall from heaven/fall from grace*). Prvobitna smisao je jednostavno zabrana povratka na nebesa. U hrišćanstvu, „pali anđeo” je anđeo koji je proteran sa nebesa. Najčešći uzrok je anđeoski pokušaj da se ne poviňuje Božanskim naređenjima.

Jedan od najranijih primera primišljanja da je svaki demon u stvari bivši anđeo dolazi od persijskog proroka Zoraostera. Najpoznatiji „pali anđeo” je Lucifer. Nekada prvi od svih anđela, odmah do Božijeg trona, Lucifer je zbog svoje neposlušnosti i grehova prognan u Pakao. Najčešći razlog zbog koga anđeli bivaju prognani su ispoljavanje slobodne volje, ponosa, pohote ili sukobljavanja mišljenja sa Bogom. Ipak, postoje i tumačenja ranih hrišćana po kojima „pad” ne

mora nužno pretvoriti anđela u demona već, jednostavno, u smrtno ljudsko biće.

Mnogi delovi *Starog Zaveta* govore o tome da je Bog odredio grupu anđela Čuvara da pomognu arhanđelima u finalnom stvaranju Raja. Oni Čuvari koji su prilikom realizacije božanske namere boravili na Zemlji zaljubili su se u mlade smrtne devojke. Vremenom su počeli da otkrivaju određene nebeske tajne smrtnicima kao što je astrologija, oružarstvo, šminkanje i veštačko ulepšavanje. Neki od Čuvara su se oženili i sa smrtnim ženama dobili decu džinovskih proporcija i moći – *Nefilime*. Ljut, Bog je neke od Čuvara načinio običnim, smrtnim bićima a one koji su prednjačili u razbludnom životu pretvorio je u demone.

Luciferov gnev prema Bogu je poznat svim hrišćanima. Gordost, jedan od najozbiljnijih od sedam smrtnih grehova, osnovni je greh Lucifer-a. Lep, leporek, inteligentan i snažan, Lucifer je uskoro postao egocentričan i samosvestan do te mere da je poželeo da svrgne Boga sa trona i zauzme njegovo mesto. Zaveru su prvi prozreli anđeli i obavestili Boga. Lucifer je prognan iz nebesa.

U *Novom Zavetu*, o anđelima i demonima te i Luciferu detaljno piše jevanđelist Matija (3:16): „I krstivši se Isus izide odmah iz vode; i gle, otvoriše mu se nebesa, i vidje Duha Božijega gdje silazi kao golub i dođe na njega; I gle, glas s neba koji govori: Ovo je sin moj ljubazni koji je po mojoj volji; Tada Isusa odvede Duh u pustinju da ga Đavo kuša. I postivši se dana četrdeset i noći četrdeset, na pošljeku ogladnje; I pristupi k njemu kušać i reče: Ako si sin Božij, reci da kamenje ovo hljebovi postanu; A on odgovori i reče: Pisano je: ne živi čovjek o samom hljebu, no o svakoj riječi koja izlazi iz usta Božjih; Tada odvede ga đavo u sveti grad i postavi ga navrh crkve; Pa mu reče: Ako si sin Božij, skoči dolje; jer u pismu stoji da će anđelima svojijem zapovjediti za tebe, i uzeće te na ruke, da gdje ne zapneš za kamen nogom svojom; A Isus reče njemu: Ali i to stoji napisano: nemoj kušati Gospoda Boga svojega; Opet uze ga đavo i odvede na goru vrlo visoku, i pokaza mu sva carstva ovoga svijeta i slavu njihovu; I reče mu: Sve ovo daću tebi ako padneš i pokloniš mi se; Tada reče njemu Isus: Idi od mene, sotono; jer stoji napisano: Gospodu Bogu svojemu

poklanjaj se i njemu jedinome služi; Tada ostavi ga đavo, i gle, anđeli pristupiše i služahu mu” (*Novi Zavjet*, 1874: 3.18-4.11.).

Jedan od najmarkantnijih engleskih pesnika kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka, Vilijam Blejk (Blake, 1757-1827), i sam smatran hrišćanskim mistikom, u svojoj poeziji ali i teološkim spisima često se koristi motivom anđela. Kako je tvrdio da je u transcendentalnoj vezi sa starozavetnim prorocima, anđeli su - po njegovim tvrdnjama ali i u kontekstu nekolikih pesama koje se bave anđelima – upravo posrednici božanske misli i sveta smrtnih ljudi⁵.

Pali anđeo je, u Blejkovoj poeziji, božanski vesnik koji više ne želi da bude posrednik i prenosi božanske misli već teži da zameni Boga. Naravno, pojava ispravnih anđela, za Blejka, prethodi velikim duhovnim ili materijalnim promenama. Navodimo jednu od pesama Vilijema Blejka posvećenu anđelima: *The Angel* (Blake, 1991: 18).

„I dreamt a dream! What can it mean?
And that I was a maiden Queen
Guarded by an Angel mild:
Witless woe was ne'er beguiled!
And I wept both night and day,
And he wiped my tears away;
And I wept both day and night,
And hid from him my heart's delight.
So he took his wings, and fled;
Then the morn blushed rosy red.
I dried my tears, and armed my fears
With ten-thousand shields and spears.
Soon my Angel came again;
I was armed, he came in vain;
For the time of youth was fled,
And grey hairs were on my head.”

U Damijelovom slučaju se, naravno, ne radi o grehu ili neposlušnosti već o jednostavnom, u poetskom smislu demitoligizirajućem, umoru od anđeoskog posla. Kako je tokom

⁵ Nortrop Fraj (Fry) piše o Blejku u nekoliko svojih radova ali su najpozнатија pozivanja na pesnika u delima *The Return of Eden – Five Essays on Milton’s Epics*, Routledge&Kegan Paul, London 1966 i *The Grat Code – The Bible and literature*, University of Toronto Press, Toronto 2006.

večnosti posmatrao ljude i čitao im misli, Damijel je postao zavistan od ovozemaljske egizistencije. Ljubav prema Marion je samo povod, ali su razlozi njegove težnje za zemaljskim životom mnogo širi.

U Nahelovom slučaju reč je o želji za ljubavlju sa Rio ali i želji za pravom, riskantnom Podvižništvu (čitajmo Viteškom) u kome lično žrtvovanje predstavlja okosnicu hrabrosti.

Literatura:

1. Blake, William, *Songs of Innocence and of Experience* (1991): Princeton University Press, Princeton.
2. Desberg; Recule (2005): *Les Immortels; Le Tombeau de L Ange; La Volante Du Mal; La Passion Selon Nahel; Le Second Cavalier; Le Jour De La Colere*, Editions Glenat, Grenoble.
3. Fry, Northtrop (1966): *The Return of Eden – Five Essays on Milton's Epics*, Routledge&Kegan Paul, London.
4. Fry, Northtrop (2006): *The Grat Code – The Bible and literature*, University of Toronto Press, Toronto.
5. Jinger, Ernst (1990): *Odmetnik*, Gradac, Čačak.
6. *Knjiga Postanja*: 1:3; 3.
7. *Novi Zavjet, Jevangelje po Luki* (1874): prevod Vuk Stefanović Karadžić, Jermenski manastir, Beč.
8. *Novi Zavjet, Jevangelje po Matiji* (1874): prevod Vuk Stefanović Karadžić, Jermenski manastir, Beč.
9. *Novi Zavjet, Saborna poslanica svetog apostola Jude* (1874): prevod Vuk Stefanović Karadžić, Jermenski manastir, Beč.
10. *Sefer Yetzirah*: 1.7; S of S R. 10; T.Y. Rosh. H. 58.
11. Wenders, Wim (1989): *Emotion pictures*, Faber and Faber, London.

Principles of knighthood and perception of the union of a knight and an angel in Christianity, Judaism and Islam in case of a graphic novel „The immortals” (*Les Immortels*, Glenat, Grenoble 2005)

Summary: Writer of the graphical novels series *Immortals* (*Les Immortels*), Stephan Desberge once he onthologicly and in narration puts together the roles of the Knight and the Angel, wants to tell a different

version of the story of knighthood and angelhood. Desberge introduces different kinds of „rights” of the Knight and the Angel than the ones offered in the *Old* and the *New Testament*. However, he does not base the narrative story-line on the mythical phrases but uses the myth as an allegory in a segment of his narrative work. Intertextually, the myth is just a part of the structure, story within the story, part of a diegetic process. *Immortals* does not represent the story of Angels as much as it represents the story of the Knight’s ventures, human suffering, love and longing and at last angels in the given context. That is why the story of the mythical angels is simply a part of the narrative about the knights and not the purpose of the storytelling. Desberge uses the „fallen angels” concept when talking of people rather than using Gods, forces of nature thus uses a human as the center of the narrative. He addresses the living in contrast to the prayers or rituals that represent addressing a higher authority.

However, the differences that we establish is intertextual rather than psychological – most of the story’s plot is solved (resolved) through mythical nature of one of the main (lead) characters Knight/Angel Nahel, and not, as one would expect, through casualty of the dramatic in the sense of realism. Nahel is a Knight/Angel, he is what he is and being it, by doing nothing he provokes the events. Actually, that is a form of *deus ex machine* and not a form of motivational proceedings. Substitive presence of the mythological pattern is often found in art work so that it would make the story path easier and smoother so that the story that evolves from the fiction rather than reality can be told whilst the realistical is being skilfully avoided.

Key words: Knight, Lady, Angel, Archangel, Immortality, Heroic, Outcast/Rebel

ŽELIMIR KEŠETOVIĆ*

Fakultet bezbednosti

Beograd

SRĐAN MILAŠINOVIC**

Kriminalističko - policijska akademija

Beograd

UDK 27-67:316.647.5

RELIGIJSKA CENZURA KAO VID NETOLERANCIJE

Sažetak: U ovom radu religija se posmatra kao zatvoren, strog i dogmatski sistem ideja i verovanja koji u određenom socijalno-istorijskom kontekstu, rukovođen vrhovnom idejom, može preko verske organizacije (crkve), odnosno uz pomoć države, pored ostalih sredstava koristiti i cenzuru da nametne svoju viziju sveta, ciljeve, stavove, sistem vrednosti i norme ponašanja svim ostalim društvenim institucijama i delatnostima. Nakon analize cenzorskih potencijala i istorijata religijske cenzure u katoličanstvu i islamu razmatra se religijska cenzura u savremenom svetu. Autori konstatuju da je danas religijska cenzura, osim u nekim muslimanskim zemljama, znatno manje prisutna i izražena, no ipak nije sasvim stvar prošlosti. Razvoj ovih tendencijskih oslobađanja od religijske cenzure u budućnosti bi mogao da ima za posledicu kako oslobođenje čoveka, tako i pročišćenje samih religija, odnosno njihovo vraćanje izvornom duhu tolerancije i univerzalne ljubavi.

Ključne reči: religija, tolerancija, cenzura, zabrana, sloboda stvaralaštva

Uvodne napomene

Cenzura je veoma star fenomen. Netolerantni i moćni su oduvek pokušavali da ukrote i ograniče ljudsku misao i onemoguće slobodnu i

* zelimir.kesetovic@gmail.com

** srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

kritičku reč. Pritom često nisu prezali ni od upotrebe grube fizičke sile, ali su i u takvim slučajevima tražili opravdanja odnosno uporišta pozivajući se na neke ideje i vrednosti uklopljene u različite teorijske sisteme i konstrukcije. Kada je reč o cenzorskoj praksi nju su često u ime Boga vršile institucionalizovane religijske organizacije ali i neformalne verske grupe. „Nauka, religija, ideologija i politika jesu *relativno* zatvoreni, autonomni i isključivi sistemi ideja, verovanja i prakse. Svaki od ovih sistema predstavlja pokušaj *interpretacije* stvarnosti, *adaptacije* na stvarnost, *transformacije* stvarnosti u skladu sa ljudskim potrebama, *orientacije* u stvarnosti punoj neizvesnosti, *kontrole* stvarnosti, *integracije* razjedinjenih delova stvarnosti, *identifikacije* - pokušaj da se odgovori na pitanje „ko sam ja i gde pripadam” *mobilizacije* socijalnih snaga u svrhu postizanja određenih ciljeva” (Šušnjić, 1990b:9). Ovi sistemi ideja, verovanja i prakse nisu nužno u konfliktu, već do sukoba dolazi samo kada se merilima i kriterijumima jednog hoće vrednovati i razumeti ostali. Kroz istoriju smenjivala se ideološka hegemonija ovih diskursa, legitimizovanih u posebnim odgovarajućim institucijama. Tako je, bar kad je reč o evropskom kulturnom krugu, pod uticajem novog načina „proizvodnje života”, odnosno zbog vlastite istrošenosti i nemoći pred naletom nove duhovnosti, filozofija „smenila” mitologiju, da bi bila pobedena od teologije, koja ustupa mesto nauci, da bi postmoderna izvršila nivelicaciju svih diskursa (Cvetković, 1994:8).

Religija (zajedno sa ideologijom) spada u zatvorene, stroge i dogmatske sisteme ideja i verovanja koja služe kao sredstvo adaptacije (reda) u borbi za opstanak (haosu) i, kao takva, posredujući između bitka i trebanja, ima i određeni cenzorski potencijal. U određenom socijalno-istorijskom kontekstu, rukovođena vrhovnom idejom (S.Moravski) ona može uz ostala sredstva koristiti i cenzuru¹ (kako negativnu, tako i pozitivnu, tj. propagandu) da nametne svoju viziju

¹ Politička enciklopedija određuje cenzuru kao „kontrolu od strane organa vlasti, crkve, političkih organizacija ili čak privatnih lica, stvari namenjenih za štampu, radio i televizijske emisije, film, pozorište i slične priredbe (ili sadržaja u njima) pre publikovanja ili izvođenja (preventivna cenzura) ili naknadnu kontrolu štampanih stvari radi ograničenja ili zabrane rasturanja (suspenzivna cenzura), da se spriči publikovanje onog što bi bilo suprotno interesima države, javnog morala ili interesima crkve, odnosno političke organizacije kada ove uvode cenzuru.”

sveta ciljeve, stavove, terminologiju, sistem vrednosti, zakone i norme ponašanja svim ostalim društvenim institucijama i delatnostima, uključiv i moral, nauku, umetnost i ljudsko stvaralaštvo uopšte².

Religije se međusobno razlikuju po svom cenzorskom potencijalu, odnosno po tome koliko mogu biti osnov i inspiracija za cenzorsku praksu. U tom smislu značajno je samo religijsko učenje, pre svega njegov antropološki aspekt, tj. kako dolična religija gleda na čoveka, njegov odnos sa bogom (ili apsolutnom i mističnom moći), njegovo mesto u svetu, koje zahteve pred njega postavlja, gde su granice njegove slobode i u čemu je smisao njegove egzistencije. Važan je i stav religije prema „svetu”, odnosno svetovnom društvu, njegovim institucijama i problemima, a posebno da li određena religija (verska organizacija) teži da upravlja samim svetovnim društvom (islam), ili je ne zanimaju društveno-politički odnosi i institucije, već samo religiozno-moralni preporod pojedinca (budizam), ili pak teži da izmeni društvenu stvarnost u skladu sa svojim učenjem, ali pri tom ne pretenduje na direktnu političku vlast (Pavićević, 1980: 250). Pored sadržaja učenja, bitno je i to da li je ono strogo utvrđeno i kanonizovano, ili postoji (manja ili veća) sloboda u njegovoj interpretaciji. Netolerantnost prema različitim mišljenjima je u prirodi svake isključive i zatvorene religije. Sledeći važan momenat, inače neodvojiv od prethodnog, jeste verska organizacija, njen karakter, unutrašnji odnosi stepen centralizacije, hijerarhija, obaveznost njenih odluka, uloga sveštenstva, odnos sveštenstva i vernika itd.³

² Ovde se misli na religiju kao socijalno-istorijsku činjenicu. Onaj sloj religije koji se naziva religijom per se nije u direktnoj vezi sa cenzurom, dok je religija kao antropopsihološka činjenica u vezi sa autocenurom

³ „Izgleda da je pojam sveštenih tekstova ili božanski nadahnutih i, zato, nepogrešivih knjiga mnogo manje strog u budističkoj i indijskoj tradiciji, razlika koja je očigledno povezana sa visokim stepenom institucionalizacije u jevrejskoj, hrišćanskoj i islamskoj veri. Što su stroži institucionalizovani oblici religioznog bogoštovanja, to je veća potreba za strogo ustanovljenim zbornikom kanonskih spisa, zbirkom nepobitnih i nesumnjivih dogmi i za autoritetom ovlašćenim da ih tumači. U tom je pogledu upadljiva razlika između „Zapada” i „Istoka”, a unutar zapadne tradicije Rimska katolička crkva je očigledno dostigla najviši stepen institucionalizacije božanske reči” (Kolakovski, 1987:262-263). Međutim, i u budizmu se javljaju kanonizacije, pa Jaspers ističe da je njegova tibetanska varijanta pandan katoličanstvu.

Budući da je cenzura neodvojiva od vlasti, da bi se cenzorski potencijal neke religije zaista i realizovao u praksi, neophodno je ili da sama religijska organizacija poseduje vlast, ili da onemogući pojavu ideja koje se ne slažu sa njenim učenjem posredno - preko države⁴.

Imajući ovo u vidu, možemo konstatovati da religija sa razvijenim, kanonizovanim i dogmatizovanim verskim učenjem (dogmatskom teologijom)⁵, razvijenom i birokratizovanom organizacijom oslonjenom na svetovnu vlast (ili utopljenom u nju) ima velike šanse da postane osnova (teorijska, a ponekad, kao u slučaju inkvizicije i praktična) cenzure. „Kad god se vera vezala za svetovne moći, ona se izopačila u *autoritarnu* religiju....Da li je neka vera postala zvaničnom religijom - druga imena za nju su: crkvena, institucionalna, objektivna, javna, pozitivna, obredna itd.- ne tiče se toliko *sadržaja* njenih poruka, koliko oblika u kom se te poruke nameću kao jedine istine. A ti oblici se uglavnom preuzimaju iz riznice svetovnih moći, što čini da se ista religija uglavnom prilagođava raznim društveno-političkim sistemima” (Šušnjić, 1988:234). Naravno, da li će do ovoga stvarno i doći, zavisi od čitavog niza socijalnih momenata (ukupni nivo materijalnog i duhovnog razvoja društva, stepen ostvarene slobode čoveka, postojanje i uticaj alternativnih religijskih modela itd). S obzirom na pluralizam tendencija u okviru religija, posebno univerzalnih monoteističkih, kao i promenu istorijskih okolnosti nije moguće jednoznačno i bez ostatka odrediti ni njihove cenzorske potencijale, niti njihovo ozbiljenje.

Cenzorski potencijal jedne religije nije uvek isti, budući da se i same religijske organizacije, delujući u istoriskom mediju, prilagođavaju vremenu, tj. izmenama u društvenom okruženju⁶, menjajući pri tom i neke elemente religijskog učenja. Pored

⁴ Kao cenzori mogu delovati crkva i, ređe, denominacija. Sekta i kult uglavnom idu protiv matice religijskog i svetovnog mišljenja, pa su pre u situaciji da budu cenzurisani.

⁵ Veoma suptilnu razliku između dogme i dogmatizma pravi K. G. Jung u odeljku „Psihologija religije” u svojim „Psihološkim raspravama”.

⁶ Primera radi neki istoričari razlikuju pet razdoblja u istoriji hrišćanstva: 1) progonstvo, 2) hrišćansku državu, 3) afirmaciju političke autonomije, 4) laičke protivverske države (od francuske revolucije do kraja drugog svetskog rata) i 5) savremene demokratije (Religija i društvo, 1988:297)

hrišćanstva i druge religije kao što su konfučijanstvo, budizam, islam i dr. u određenim slučajevima i istorijskim epohama svojim kanonima i uticajem prožimali su čitav društveni život, a državni organi su postajali produžena ruka crkve. U drugim periodima religija je bila samo pomoć onima koji su vladali da lakše manipulišu potčinjenima i usmeravaju njihovo ponašanje na osnovu određenih principa i vrednosti.

Razlozi na koje se religijske institucije pozivaju pri vršenju ili iniciranju cenzure su uglavnom blasfemija, odnosno bogohuljenje, ili izražavanje izvesnih mišljenja, odnosno preuzimanje određenih postupaka koji nisu u skladu sa religijskim dogmama, normama i moralom, ali mogu da budu i drugi razlozi teorijske prirode koji se ne slažu sa religijskim učenjem (npr. naučna tvrdnja o suncu kao centru i geocentrična dogma crkve). Metodi, kao i kod svetovne cenzure, mogu biti sasvim različiti, počev od raznih oblika pritisaka, pa do fizičke likvidacije, odnosno atentata kao poslednjeg oblika cenzure (Dž.B.Šo), a njeni objekti su praktično sve oblasti ljudskog stvaralaštva i komunikacije. Religijska cenzura usmerena je i na unutra (crkva, odnosno zajednica vernika), što je njena konstanta, ali i prema spolju, odnosno ka društvenom totalitetu, što je, takođe, njena stalna težnja čija realizacija zavisi od konkretnih društveno-istorijskih okolnosti.

Učinićemo kratak i sasvim sumaran osvrt na istorijat religijske cenzure na primeru hrišćanske (u rimokatoličkoj varijanti) i islamske religije.

Istorijat religijske cenzure

Istorijski gledano cenzura i svi oblici gušenja slobode misli su veoma star fenomen, odnosno konstanta ljudskog društvenog komuniciranja, budući da je vlast oduvek težila da usmeri i ograniči ljudsku misao. Početci cenzure kao proširenja vlasti u područje duha i uma (Sklamel) vezani su za nastanak prvih država. Svaka tiranija u istoriji, kao i svaka oligarhija, teokratija, apsolutna monarhija, ukratko svaka diktatura, odnosno autoritarna vladavina koja upravlja radije silom nego pristankom podanika, negirala je ljudima pravo da slobodno pišu (i misle). Zavisno od vladalaca i vremena, smenjivali su

se periodi liberalizma i konzervativizma, odnosno cenzura je bila nekad više, a nekad manje drastična, ali je dominirala duhovnim životom ljudi. U pojedinim istorijskim periodima preovladavala je religijska jeres, u drugim politička pravovernost, a u trećim pitanja u vezi moralu.

Pojedinačni akti cenzure zabeleženi su još u staroj Kini, a kao sistematska društvena praksa javlja se u starom Rimu gde je 443. godine pre nove ere osnovana služba cenzure. „Ideja cenzure knjiga je papski izum i kao takva konzistentno je sprovedena od strane rimske crkve, a ne svetovnih vlasti. Početkom četvrtog veka veće Kartagine dekretom je zabranilo hrišćanima da rasturaju ili poseduju spise paganskih autora.” (The First Freedom, 1960:1-2)

Praksa cenzure na evropskom kontinentu najviše je povezana sa usponom i padom (katoličke) crkve, s obzirom da je ova institucija u dugom periodu bila nosilac političke moći, a da je uvek pretendovala na upravljanje duhovnim životom čoveka i društva⁷. Zato je borba za očuvanje čistote vere, odnosno borba protiv jeresi bila jedan od njenih glavnih zadataka. Tokom celog srednjovekovnog modela kulture postoji demarkaciona linija između „dozvoljenog” i „nedozvoljenog”.

U borbi protiv jeresi katolička crkva je odlukom pape Grgura IX 1231/32 ustanovila inkviziciju, službeno nazvanu Inquisitio haereticae pravitatis (Istraga jeretičkog zla) ili Sanctum officium (Sveta služba). U vreme njenog najšireg delovanja XIII-XVII v. pod njen udar su potpadali pored osumnjičenih za upražnjavanje magije i žena proglašenih za veštice i pisci, filozofi i naučnici čije su ideje bile u suprotnosti sa zvaničnim crkvenim učenjem. Među najpoznatije od oko 30.000 pogubljenih spadaju Jan Hus (zbog osporavanja Papi prava da

⁷ Pravoslavne crkve nikada nisu postale samostalni politički faktor koji je sebi prisvajao legitimitet političke vlasti, mada je takvih tendencija bilo (Religija i društvo, 1988:302). Ovo, uz činjenicu nepostojanja jednog centra (već većeg broja autokefalnih crkava), i usmerenost ka spasenju, odnosno tendenciju povlačenja iz sveta određuje slabiji cenzorski potencijal pravoslavlja, u odnosu na katoličanstvo. Ovo se u još većoj meri odnosi na protestantizam koji odbacuje centralizam, crkvenu tradiciju i hijerarhiju, a laicima daje odlučujuće mesto u tumačenju Biblije i obavljanju propovedi, insistirajući na ličnom odnosu vernika sa bogom. Ipak, uprkos tome, on je u svojoj kalvinističkoj varijanti doveo veoma strogog verskog režima, totalne kontrole vernika i ograničenja njihove slobode.

se meša u svetovne poslove) i Jordano Bruno (zbog teze o heliocentričnom sistemu), dok je Galileo Galilej izbegao lomaču, odrekavši se svog učenja o kretanju zemlje⁸.

Posao crkve na kontroli ljudske misli, s obzirom na ukupnu društvenu nerazvijenost, a naročito mali broj knjiga koje su se umnožavale prepisivanjem i veliki procenat nepismenog stanovništva, bio je relativno lak sve do 14. veka. Međutim, 1450. godine Gutenbergovim pronalaskom štamparije dolazi do revolucije pisane reči, odnosno do tada nezamislivih mogućnosti umnožavanja knjiga. Tako, 35 godina kasnije, odnosno 1485. godine, nadbiskup Majnca, inače grada u kome je Gutenberg živeo i radio, uspostavlja prvu sekularnu cenzorsku službu, a 1493. godine inkvizicija u Veneciji izdaje prvi (detaljan) crkveni spisak zabranjenih knjiga⁹. Narednih godina pariski Teološki fakultet je upotpunio spisak „nepodobnih“ knjiga i pooštio kazne za njihovu prodaju. Papa 1501. godine pokušava da ustoliči cenzuru u hrišćanskom svetu, a pošto je prvi pokušaj propao, Sveta stolica (Pavle IV) 1559. godine izdaje čuveni **Index librorum prohibitorum**, odnosno zbornik zabranjenih knjiga obavezujući za sve rimokatolike. Time je proradila najstrašnija mašina za literarnu tiraniju u katoličkom svetu. Sam indeks imao je tri dela: 1) alfabetski spisak autora čije je celokupno pisanje zabranjeno, 2) spisak zabranjenih dela autora koji su inače bezopasni, 3) dela čiji je autor nepoznat. Dodatak Indeksa sadržao je skoro sva postojeća izdanja Svetog pisma. Inače, sam Indeks je objavljen u celini posle konsultacija na teološkim fakultetima širom Evrope na zatvaranju sabora u Trentu 1564.

Od 1586. cenzorska nadležnost preneta je sa inkvizicije na posebno telo (Index Congregation) koje je ažuriralo listu zabranjenih knjiga i davalо posebne dozvole za njihovo čitanje u svete svrhe,

⁸ Ipak, imajući u vidu ukupne domete kulture, posebno umetnosti, arhitekture i filozofije, čini se da je slika „mračnog srednjeg veka“ kao doba lomača i apsolutne neslobode čoveka, isuviše uprošćena i pojednostavljena. Periodi represije u kojima je vera (a time i ideološko opravdanje vlasti koja je od Boga) bila ugrožena, smenjivali su se sa periodima liberalizma i relativne slobode. Ukupan broj žrtava inkvizicije je zanemarljiv u odnosu na stradanja u ratovima i sukobima modernog doba

⁹ Po nekim izvorima navodi se da je prvu listu zabranjenih knjiga napravio, po savetu klera, Čarls V u Belgiji 1524. godine.

pojedinim učenim i pobožnim ljudima¹⁰. Crkvene cenzorske službe postojale su u Francuskoj do 1774. godine i Španiji do 1834. godine, a sam Indeks je, doduše u savetodavnoj ulozi, za vernike na snazi i danas.

U početku glavna meta katoličkih cenzora nisu bili nemoralni sadržaji (osim veoma napadnih), već pre svega jeres, odnosno otpadničke, šizmatske i sektaške tendencije izražene kroz teološke i filozofske rasprave koje su odstupale od zvaničnog učenja.

Pored negativne cenzure kojom je branila teološke dogme, crkva je sprovodila i pozitivnu cenzuru tj. propagandu¹¹, odnosno širila je svoje učenje misionarskim radom, ali i ognjem i mačem (krstaški ratovi, konkivistadorski pohod na američki kontinent, prozelitizam i dr.)

Do 17. veka u praksi evropskih država (i crkava), kao i u političkoj filozofiji, nije se pravila razlika između delanja i izražavanja (mišljenja) kada su u pitanju verska jeres ili politički zločini. Zastupanje neortodoksnih gledišta bilo je isto što i napad na crkveno vlasništvo ili velikodostojnike, a zagovaranje političkih promena bilo je ravno (vele)izdaji.

Uloga crkve u razvoju evropske cenzure bila je veoma značajna, ali ne i jedinstvena. S obzirom na činjenicu da je hrišćanstvo u Evropi bilo vladajući oblik društvene svesti u periodu od bezmalo 1000 godina, kao i da su od zemlje do zemlje postojale značajne razlike u ukupnim društvenim prilikama svako uopštavanje je nezahvalno i problematično. Kroz vekove crkva i država su bile tako povezane, da je svaka povreda (uvreda) crkve, automatski smatrana napadom na državu. U evropskim državama se u dužem periodu odvijala borba oko prevlasti između crkve i države, koja se završila pobedom apsolutnih monarhija, ali je hrišćanska religija ostala i dalje zvanična ideologija ovih država. U vreme borbe za prevlast paralelno sa duhovnom (crkvenom) postojala je i svetovna cenzura, koju je uvodila država kada se osećala ugroženom. Istovremeno, a u vezi sa ovim procesima, došlo je i do borbe pojedinih nacionalnih crkava (država) protiv

¹⁰ Ovo telo nikad nije prestalo sa radom

¹¹ Papa Urban VIII osnovao je 1623. u Rimu posebno društvo (Congregatio de propaganda fide) u cilju širenja katoličke vere

neprikošnovenog uticaja centrale u Rimu. Britanski monarh Henri osmi raskinuo je 1529. godine odnose sa Papom i sačinio je svoj Indeks zabranjenih knjiga. Širenje reformacije imalo je slične posledice i u nekim drugim evropskim državama.

U celini gledano istorija zapadnoevropskih zemalja je istorija postepenog oslobođanja od cenzure koja se odvija uporedo sa oslobođanjem od vlasti apsolutnih monarhija, odnosno sa usponom i razvojem parlamentarnih demokratija. U ovim procesima veoma značajnu ulogu imala su dva duhovna pokreta: reformacija i prosvjetiteljstvo, bez čije pomoći bi se oni znatno sporije i teže odvijali. Upravo ovakva uloga reformacije kao verskog pokreta ukazuje na to da je pogrešan svaki jednostran pristup, odnosno svako posmatranje religije kao (potencijalno) isključivo cenzorske. Uopštavanje, slično kao i kod odnosa religije i društvenih promena (teologija oslobođenja) nužno vodi u jednostranost.

Stvaranjem sekularnih država koje su se politički emancipovale od religije, cenzura se, kao i vlast, odnosno moć, seli u ruke države (monarha, vlade), dok crkvena cenzura ima karakter preporuke za vernike. Tako se katolička crkva uprkos pretenzijama na prostornu univerzalnost, tj. na to da bude jedna, sveta, opšta, apostolska, morala, istina nerado, prilagoditi vremenu, odnosno i sama se prikloniti onom tipu ideologije koji joj omogućava lakšu adaptaciju na određeno vreme i socijalni prostor (Ćimić, 1988:69)¹² Odvajanje religije od društva (crkve od države) jest način na koji je religija učinjena nemoćnom u *javnoj sferi*, način na koji se crkva sprečava da utiče na odluke države¹³. Primena ovog principa u građanskom horizontu ima demokratske, političke i idejne aspekte., „Demokratske: utoliko što uklanja jedinog posrednika u sferi demokracije, u reguliranju odnosa

¹² U pastoralnoj konstituciji Gaudium et spes na Drugom vatikanskom koncilu piše: „Crkva po svojem poslanju i po svojoj naravi nije vezana ni uz koji posebni oblik ljudske kulture, niti uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sistem” navedeno prema Religija i društvo, 1988:302 . Činjenica da religija više nije sastavni deo oficijelne političke kulture, nikako ne znači da je crkva, pogotovo katoličke, posve izašla iz politike i postala beznačajan ideološki faktor.

¹³ Iz činjenice da je religija izgubila stvarni uticaj u *javnom životu*, često se izvlači pogrešan zaključak da je religija izgubila svaki uticaj u životu uopšte. Ono što se stvarno desilo jeste da se religioznost preselila iz *javne u privatnu sferu*. (Šušnjić, 1995:145)

među ljudima u svim domenima društva. Političke: što crkva prestaje biti subjekt političkog života u smislu nametanja. Idejne: što se ona (crkva) bori za svoj idejni koncept na ravnoj osnovi sa svim drugim činiocima u modernom svijetu.” (Čimić, 1985:136)

Elementi koji određuju cenzorski potencijal i s l a m s k e religije su pre svega činjenica da je on konsekventno monoteistička religija s apsolutno transcedentnim shvatanjem božanstva i, kao takav, predstavlja teološki determinizam, odnosno fatalizam. U njemu je apsolutizacija boga sprovedena doslednije nego u bilo kojoj drugoj religiji. Bog je uzvišen iznad svega, ali se u svetu ništa ne može desiti bez njegove volje i aktivnosti, tj. događaji u svetu nemaju autonomni izvor i snagu, već su izraz božanske suštine i volje. Islam je religija zapovesti, a njegove moralne norme crpe snagu iz toga što se shvataju kao neposredno propisane od božanskog autoriteta. Njegovom praktičnom, normativnom etikom iznetom u Kurantu i Hadisima propisan je znatan broj oblika ljudskih delatnosti, kao i načini njihovog vršenja¹⁴. Najvažnija dužnost je vera, odnosno usvajanje i ispovedanje bitnih teoloških postavki islama. Vernik mora da podredi sve svoje društvene obaveze i odnose i sve ostale vrednosti - veri, verskoj zajednici i religijskim vrednostima. Iz ovoga proizilazi i potreba da se svi društveni odnosi i oblici ličnog života usmeravaju prema Kurantu i tradiciji. U vezi sa ovim je i činjenica da ni u jednoj drugoj religiji pogledi na društvo i politiku nisu toliko povezani sa teološkim pogledima. „Onda i država, kao ujedinjavajući faktor celokupnog društvenog života, mora takođe i pogotovo imati osnovu u bogu; odnosno, određena ideja o bogu može i mora biti centar okupljanja države, princip njenog jedinstva.... Islamsku državu idejno povezuje verska ideologija, vladar upravlja u ime boga odnosno proroka, prema propisima datim u verskim izvorima. Odnosno, islam kao religija istovremeno je i politička, islamska država je teokratska” (Pavićević, 1980: 288). „Muslimanska zajednica, prema tomu, bitno religiozno uvjetovana i strukturirana, izražava univerzalistički duh Islama i njegova utemeljitelja. Ona nije ni administrativno-teritorijalna, a ni krvno-srodnička veza među ljudima, nego religiozno-ideologiska,

¹⁴ Odredbe se odnose na celokupni stil života i najraznovrsnije stvari kao što su ishrana, obrazovanje itd, a u okviru toga upotreba srebrnog i zlatnog posuđa, dopušteni i nedopušteni muzički instrumenti i sl.

okupljena oko vjere u Boga jednog jedinog i Muhameda kao njegova Poslanika” (Smailagić, 1973:26).

Slično hrišćanstvu, u početku i sam cenzurisan i progonjen, po svojoj konsolidaciji u toku koje insistira na toleranciji, islam kasnije i sam razvija svoje cenzorske potencijale. Svakako je jedan od najpoznatijih i po posledicama najpogubnijih cenzorskih akata bilo je spaljivanje aleksandrijske biblioteke¹⁵. Omar, drugi kalif, naredio je 642. ne. uništenje aleksandrijske biblioteke, koja je sa oko 700.000 rukopisa bila najveća riznica znanja starog sveta, s obrazloženjem da je ono što u tim rukopisima piše ili u skladu sa Kuronom, pa je kao takvo suvišno, jer je on dovoljan, ili je sa njim u suprotnosti, a onda su ti spisi opasni, pa moraju biti uništeni. Inače, bibliotečki fond nije spaljen odjednom, već je korišćen za zagrevanje luksuznih aleksandrijskih kupatila.

„Islam je nesumnjivo kočio razvitak izvesnih vidova kulture, ali mnoge od njih nije striktno kontrolisao niti onemogućavao... Budući da nije stvorio klerikalnu organizaciju čitave oblasti kulturnog života izmiču kontroli muslimanskih ulema” (Kultura i religija, 1985:449-450). Za razliku od katoličanstva, razvoj nauke u islamskom svetu nije dolazio u sukob sa temeljima vere, odnosno dogmatskom teologijom jer se ona i nije (kao katolička) bavila empirijskim svetom. Naučna saznanja (kao spoznaja logosa, tj. boga) su čak podsticana u skladu sa hadisima¹⁶. Međutim, pošto se stvaranje shvata isključivo kao privilegija Alaha, bile su zabranjene slikovne predstave ljudi i životinja pa među islamskim narodima, stoga ni slikarstvo ni vajarstvo nije imalo većih razmara, a još uvek postoje ortodokjni muslimani koji su protivnici fotografije (Smailagić, 1990:570). Slično je i sa pozorištem koje nije u skladu sa fatalizmom jer predstavlja oponašanje božjeg dela, pa ga, osim pozorišta senki i lutaka, pravoverni teolozi odbacuju.

Religija i cenzura u savremenom svetu

¹⁵ Nismo uspeli da ostvarimo potpuniji uvid u islamsku cenzuru, pored ostalog i zbog toga što se na ovaj fenomen u islamskom kulturnom krugu gleda iz optike koja je sasvim drugačija od modernog zapadnoevropskog koncepta ljudskih prava.

¹⁶ Jedan hadis kaže „Stiči znanje, jer onaj ko ga stiče čini bogobožljivo delo, a onaj ko ga širi slavi Alaha”

Na prvi pogled izgleda da je savremena zapadnoevropska civilizacija došla skoro do samog kraja na putu „napretka u svesti o slobodi” (Hegel) i stvaranju uslova za njen ozbiljenje. Ovo je, međutim, samo privid, ali je, ipak, činjenica da je u ovim društвима cenzura u svom klasičnom obliku uglavnom postala anahronizam. Formalno-pravno posmatrano, današnja razvijena demokratska društva prihvatile su princip prezumpcije slobode stvaralaštva i nužnosti dokazivanja štetnosti određenih sadržaja u konkretnim slučajevima primene cenzure. Sloboda izražavanja je pravilo, a cenzura izuzetak koji se, saglasno teoriji o „dozvoljenim ograničenjima”, primenjuje od strane nadležnih državnih organa: 1) samo kada je to neophodno, 2) u slučajevima koji su predviđeni zakonom i 3) u skladu sa zakonom. Dakle, danas je država praktično jedini ovlašćeni cenzor, a religijski (ili šire posmatrano na njima zasnovani etički¹⁷) kriterijumi i vrednosti izuzetno mogu biti osnov za cenzuru. „Svojina duha nije više privatna svojina sveštenika niti države, već je opšte čovekovo pravo” (Religija i društvo, 1988: 298).

Briga za javni moral i običaje zajednice u kontekstu savremenog međunarodnog prava i prihvачenih standarda ljudskih prava mogu biti osnov za ograničenje slobode izražavanja samo ukoliko je to zaista neophodno i predviđeno zakonom, pri čemu ne treba da se ugrožava sloboda izražavanja manjina¹⁸, čak iako je njihovo mišljenje uvredljivo i šokantno za većinu. U tom kontekstu, najčešći razlozi za restrikcije su opscenost, pod kojom se podrazumevaju uvredljivi, nepristojni i pornografski sadržaji, blasfemija (psovanje, bogohuljenje) i nasilje. Od ovih uticaja štiti se, pre svega, mlađi deo populacije.

Međunarodnim sporazumom o civilnim i političkim pravima zabranjeno je širenje nacionalne, rasne ili verske mržnje, odnosno nasilje i diskriminacija na ovim osnovama, te su rasizam i religijska netolerancija priznati osnovi za ograničavanje slobode izražavanja.

Verske organizacije mogu vršiti pozitivnu cenzuru, odnosno versku propagandu¹⁹, a svojim članovima koji na to dobrovoljno

¹⁷ Fundamentalne vrednosti judeohrišćanske etike ugrađene su u temelje zapadne civilizacije.

¹⁸ Misli se na manjinske i marginalne društvene grupe u celini.

¹⁹ U tom smislu posebno su aktivni i agresivni pripadnici pojedinih sekti

pristaju oni mogu nametati i različite restrikcije. Tako je npr. Kongregacija Svete stolice dekretom od 20.05.1952. stavila na Indeks sva dela Alberta Moravije, osuđujući „neprocenljivu štetu za ljudske duše zbog neograničene slobode objavljivanja i rasturanja knjiga, pamfleta i časopisa koji namerno pišu, opisuju ili poučavaju lascivnim i opscenim stvarima i želje da se ovo čita” (The First Freedom, 1960:8), Međutim, na širem društvenom planu one su lišene svih cenzorskih ovlašćenja, te su prinuđene da se protiv sadržaja koje su suprotni religijskim vrednostima bore organizovanjem različitih protesta i kampanja. I ovde postoje izuzeci. Tako je u Irskoj, neposredno po sticanju nezavisnosti od Velike Britanije za cenzuru bila zadužena katolička crkva, odnosno posebno religijsko-zakonodavno telo (Catholic Truth Society), za koje se doduše tvrdilo da sprovodi nacionalnu, a ne religijsku cenzuru. Kasnije je ovo telo zamenjeno drugim (Board of Censors) sastavljenim od 3 katolika i 2 protestanta koje je predlagalo Ministarstvu pravde da zabrani pojedina dela. Takođe, treba imati u vidu da se savremene države odnose prema religiji pragmatično, i da iako ona više nije sredstvo ideološke legitimacije poretka, one mogu sa njom koketirati u trenucima kada je to politički oportuno. U tom smislu, u određenim situacijama sadržaji koji su sa religijskog stanovišta neprihvativi, mogu biti osnov za cenzuru koju sprovodi država.

Takođe je izražena, naročito u SAD, cenzorska delatnost „grupa za pritisak”, odnosno pripadnika verskih organizacija koji organizuju bojkote knjiga, predstava, nekada i fizičke napade na knjižare i sl., a pokušavaju i da preko političkih i policijskih veza izdejstvuju zabrane pojedinih dela²⁰. Jedna od najpoznatijih organizacija je NODL (The National Organisation for Decent Literature) čiji su članovi vernici koji instrukcije primaju od zvaničnika RKC. Njen cilj je mobilizacija snaga društva protiv lascivne literature koja preti moralnom, socijalnom i nacionalnom životu, posebno zaštita mlađeg dela populacije od ovih

²⁰ Ozlojeđen cenurom religijskih fundamentalista, koji na police škola i biblioteka Minesote odbijaju da izlože neka savremena književna dela sa obrazloženjem da su nemoralna i da kvare mladež, izvesni Xin Kasmar je u svojoj knjizi „Izazov Bibliji: dokaz” (Bruklinski centar za visoko školstvo, Minnesota, 1995) povadio delove Svetog pisma da bi dokazao da bi oni, izvađeni iz konteksta, mogli da budu osuđeni kao pornografski. (Politika, 09.12.1995)

uticaja, kao i unapređenje „dobre” literature. Organizacija pravi svoju listu zabranjenih knjiga na kojoj su, pored ostalih, dela Selindžera, Zole, Foknera, Hakslija, Hemingveja i dr.). Aktivisti organizacije upoznaju sa listom vlasnike prodavnica i dilere knjiga i prete im bojkotom svih proizvoda, ako ne uklone nepodobne naslove²¹.

U islamskom svetu, zbog karakteristika ove religije o kojima je bilo reči situacija je znatno različita od zapadnoevropske. U celini gledano pravila islamskog verskog zakona su obavezujuća, a između zajednice vernika i države postoji jednakost. Naravno i ovde postoje značajne razlike između pojedinih islamskih zemalja. Tako je Turska, primenila zapadnoevropski model odvajanja crkve od države, tj. postala je laička država koja tretira vere kao privatnu stvar pojedinca²². Nasuprot njoj konzervativne teokratije (Iran, Saudijska Arabija i dr.) doslovno primenjuju šerijat u svim oblastima, pa i za gušenje slobode ljudskog stvaranja, izražavanja i komuniciranja. Ipak, može se konstatovati da se danas, pod uticajem moderne organizacije proizvodnje i njenih bitnih karakteristika, kao i sve veće povezanosti i međuzavisnosti u savremenom svetu, islamska kultura u celini nalazi pred ozbiljnim izazovima. Otvaraju se pitanja odvajanja religije od države, uvođenja čisto svetovnog zakonodavstva, emancipacije žene itd., a odgovori na njih se kreću između retradicionalizacije i modernizacije uz napore za očuvanje kulturnog identiteta. „Među značajnije preokupacije islamskog reformizma spada i razvoj moralne cenzure u cilju osiguranja ispunjenja verske obaveze pokornosti bogu, nagovaranja na dobro i odvraćanja od zla i ozdravljenje islamske zajednice (borba protiv poroka, hazardnih igara, upotrebe alkohola i droga itd.) što sve treba da doprinese pojavi novog islamskog čoveka sposobnog da se bez bojazni suoči sa problemima savremenog sveta”. (Smailagić, 1990:502).

Brojni su primeri cenzorskog delovanja u cilju očuvanja čistote vere i islamskog morala u islamskom svetu. Svakako su najpoznatiji

²¹ U mnogo slučajeva policija, vojska i tužilaštvo izdaju instrukcije i naređenja da se knjige i časopisi sa NODL liste ne smeju prodavati na njihovom području, čime se autoritet države stavlja u službu privatne organizacije (The First Freedom, 1960:136-137)

²² Poslednjih godina u Turskoj jačaju fundamentalističke snage koje se suprotstavljaju ovom konceptu

pojedinačni primeri pisca Salmana Ruždija, autora „Satanskih stihova” koji je preko decenije meta Homeinijeve strele, kao i pakistanske književnice Taslime Nasrin koju su osudili tamošnji fundamentalisti. Pojedine islamske države u pokušaju očuvanja vlastitog kulturnog identiteta u savremenom „globalnom selu” sistematski primenjuju cenzuru. Tako u Iranu pripadnici moralne policije, odnosno paravojne dobrovoljačke milicije Rasiđ zadužene za nadgledanje poštovanja islamskih normi ponašanja, u borbi protiv „poročnih stranih filmova” i zapadne kulturne invazije imaju, pored ostalog, zadatak da zaplenjuju satelitsku TV opremu koja je zabranjena zakonom, dok njenim korisnicima preti i kazna od tri miliona rijala, odnosno 1000 USD.²³ Prema izjavi sudske komisije na lokalnom radiju u Mogadišu (Somalija) novinari koji ne pišu u skladu sa Kuratom ili iznose neistine, rizikuju da budu kažnjeni smrću, ili da ostanu bez ruke.²⁴ U Saudijskoj Arabiji slike obnaženog ženskog dekoltea ili nogu u časopisima prekrivaju se crnim kvadratićima, sumnja u postojanje Boga kažnjava se smrću, a pristup na globalnu računarsku mrežu Internet strogog se kontroliše i dozvoljen je samo bolnicama i univerzitetima, budući da su na mreži prisutne i najosetljivije teme u kraljevstvu: seks, religija i politika. Policija Ujedinjenih Arapskih Emirata održala je seminar o borbi protiv pornografije i sličnih problematičnih sadržaja, a zaštita dece i porodice od nepoželjnih sadržaja briga je i zvaničnika u Bahreinu.²⁵

Čini se da je, bar u evropskom kulturnom krugu, iza nas doba u kome je religija preko svojih institucija ispoljavala autoritet kontrolišući obrazovanje, socijalno blagostanje, zabavu itd., odnosno da danas svetovne institucije dominiraju nad svim funkcijama koje su bile u ekskluzivnom domenu crkve. „U onim elementima strukture savremene crkve koji bilježe najviši domet inkorporiranja u savremena socijalna gibanja, religija nalazi svoju šansu za uspijeh u svijetu u tome što postaje sve više *moralna*, a sve manje *politička sila*” (Ćimić, 1984:36). Saglasno tome, danas je, osim u nekim muslimanskim zemljama, znatno manje prisutna i izražena, religijska cenzura, iako još uvek nije sasvim stvar prošlosti. Razvoj navedenih tendencija

²³ Politika, 18.12.1995

²⁴ Politika, 05.01.1996.

²⁵ Politika, 08.05.1996.

oslobađanja od religijske cenzure, čak i u delovima islamskog sveta, svakako bi u budućnosti doprineo kako oslobođenju čoveka, tako i (pr)očišćenju samih religija, odnosno njihovom vraćanju izvornom duhu tolerancije i univerzalne ljubavi svih božjih stvorenja.

Literatura:

1. Grupa autora.(1985).*Kultura i religija*.Beograd: Radnička štampa
2. Grupa autora.(1960).*The First Freedom*.Chicago:American Library Association
3. Grupa autora.(1988).*Religija i društvo*,Beograd:Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
4. Kolakovski,L.(1987).*Religija*.Beograd:BIGZ
5. Pavićević,V.(1980).*Sociologija religije*.Beograd:BIGZ
6. Smailagić,N.(1973).*Klasična kultura islama I*.Zagreb:Izdanje autora
7. Smailagić,N.(1990).*Leksikon islama*.Sarajevo:Svetlost
8. Cvetković,V.(1994).*Sociologija*.Beograd:Institut za političke studije
9. Ćimić,E.(1984).*Drama ateizacije*,Beograd:Mladost
10. Ćimić,E.(1985).*Dogma i sloboda*,Beograd: Književne novine
11. Ćimić,E.(1988).*Ateizam kao povijesni humanizam*, Zagreb/Bjelovar:Školske novine/ Prosvjeta
12. Šušnjić,Đ (1988).*Znati i verovati*,Zagreb:Stvarnost/Kršćanska sadašnjost
13. Šušnjić,Đ (1995a).*Dijalog i tolerancija*,Sremski Karlovci
14. Šušnjić,Đ (1995b).*Otpori kritičkom mišljenju*, Beograd:Čigoja štampa

Religious censorship as a form of intolerance

Summary: In this work religion is considered as an exclusive, strict, and dogmatic system of ideas and beliefs, that can, in certain social-historical circumstances, guided by the supreme idea, through the religious organisation (church) or with the help of the state, use censorship to impose its vision of world, aims, attitudes, values and norms of behavior to all the

social institutions and activities. The analysis of censor potentials and the history of religious censorship in Chatolicism and Islam is followed by analysis of religion censorship in the modern world. The authors concludes that nowadays religious censorship is less present, except in some Muslim countries, but it still isn't quite a matter of past. The development of these tendencies toward abolishing religious censorship in the future could result both in freeing man and (in) purifying religions themselves and their return to the original spirit of tolerance and universal love.

Key words: religion, tolerance, censorship, ban, freedom of creation

NENAD ĐURETIĆ*
JP „SPC Vojvodina”
Novi Sad

UDK 315.7:323.15(497.13)

MULTIKULTURALIZAM I NACIONALNE MANJINE vojvođanski kolorit

Sažetak: U radu se propituju aktuelne dileme i tendencije vezane za problem manjinskih grupa akcentujući na stanje u Vojvodini kao višenacionalnoj srpskoj regiji. Savremeni tokovi društvenih kretanja nose i određuju preoblikovanje karaktera međunacionalnih odnosa i zaštite manjinskih prava. U društvima kao što je srpsko tranzicioni procesi oviše dugo traju i višestruko se menjaju tako da i višenacionalni prostori kao što je vojvođanski trpe nesumnjive uticaje pomenutih procesa. Stoga se u radu ukazuje na određene probleme vezane za stepen ostvarenih prava manjinskih grupa i njihovu zaštitu kao i za međusobni nivo tolerancije koji u Vojvodini perzistira. Složenost samog tematiziranja uvek osetljivog manjinskog pitanja kroz sam rad je naglašena pa se u većem delu teksta markiraju osnovni pravci sagledavanja novih prilaza u rešavanju problema multietničkih zajednica koje nalikuju Vojvodini.

Ključne reči: manjine, multikulturalizam, tolerancija, tranzicija, Vojvodina, zaštita prava, suživot

Položaj i uloga nacionalnih manjina kao i međusobni odnosi koje oni tvore bili su ne retko predmet profane znatiželje i analitičke pažnje u našoj javnosti a sa sigurnošću se može reći i u okviru odnosnih društvenih nauka. Dakle onih nauka koje su imale za predmet

* nenad.djuretic@spens.rs

interesovanja i istraživanja kompleksa višenacionalnih odnosa i složen splet interakcije manjina i date zajednice. Sagledavanje višenacionalnih odnosa u Vojvodini nisu imala gotovo nikakvu različitost od pomenutih nastojanja i orientacija niti su po bilo čemu činila izuzetak. Najčešće su to bili radovi koja su naučno objašnjavali pojedine periode razvoja položaja i uloge nacionalnih manjina i promena koje su pratile višenacionalne odnose u određenim periodima istorijskog i političkog razvoja Vojvodine. Zapravo, problematizacija pitanja nacionalnih manjina i propitivanje njihove važnosti u društvenom životu Vojvodine nužno je morala da se saglašava menjanju ideooloških i političkih matrica koje su se pojavljuvale na našem političkom prostoru. Te promene su katkada veoma malo zadirale u samu suštinu statusa nacionalnih manjina a ponekad opet pravile dramatične rezove u bitisanju manjina kako u Vojvodini i Srbiji tako i u nekada široj političkoj zajednici, Jugoslaviji. Stoga su studije i stručni tekstovi u najvećoj meri bila bazirani na iskustvima vezanim za periode društvene i kulturne heterogenosti i buđenja nacionalnog identiteta manjina. Noviji iskoraci u pogledu propitivanja promena nastalih tranzisionim kretanjem srpskog društva a time i vojvođanskog dali su i nov impuls heurističkim izazovima agende manjinskih pitanja i dilema.. Upravo zbog takvih okolnosti a posebno zbog pretežno fragmentarnih analiza manjinskog pitanja u Vojvodini prepostavka je da postoji vapijuća potreba za jednim sveobuhvatnijim prilazom tom istom pitanju koji bi uz svu tematsku složenost i provokativnost morao da ima značajno širi teoretski obuhvat. Tim pre, jer preobražaji u srpskom društvu prete da svojim entropijskim karakterom pomenutu agendu manjinskih problema izostave i konačno marginalizuju.

Naime, u posleratnom periodu pa do danas vojvođanski prostor kao multikulturalni ambijent suočavao se problemima koje su donosile promene na globalnoj političkoj i kulturnoj ravni ali, kako je već ranije rečeno i prilično značajne promene u samom vojvođanskom nacionalnom biću. Dakle, sam odnos prema nacionalnim manjinama u periodu koji i dalje opstoji kao predmet šire zainteresovanosti naše društvene zajednice promenjen je na globalnoj mapi političkih i kulturnih dešavanja bitno ranije. Naime, između dva svetska rata došlo je do novog pristupa pitanju zaštite manjina koji je od direktnе

(izričite) zaštite manjina uobličen kroz zaštitu opštih prava i sloboda manjinskih prava.

Da bismo pomenuti period sagledali koncizno i selektivno (za potrebe ovog osvrta) potrebno je da usredsredimo napor ka elementarnom objašnjenju položaja nacionalnih manjina u Vojvodini kao multikulturalnoj sredini u kontekstu globalnih promena i promena koje su se desile u Srbiji i Vojvodini u posleratnom periodu pa do danas. Radovi i komentari koji budu usledili na tragu naše evidencije morali bi da odgovore konkretnom analitičkom izazovu i utemeljeno ekspliciraju svaki od pobrojanih elemenata naše primenjene selekcije.

To, pre svega, podrazumeva analizu razvoja ustavnog definisanja položaja nacionalnih manjina, zakonska rešenja koja se odnose na nacionalne manjine, sistemski okvir koji sadrži kongresne i partijske dokumente (naročito u periodu komunističke vlasti), institucionalni okvir, njegove demokratske kapacitete i funkcionalnost kao i stepen razvoja institucija vezanih za pitanje nacionalnih manjina.

Nadalje, u svetlu aktuelnih promena u društvu i državnim strukturama neophodno je sagledati uticaje i posledice koje su tranzicione promene imale na nacionalne manjine i njihove odnose, poglavito u odnosu na iskustva u našem okruženju sa posebnim akcentom i istraživačkim interesovanjem na dešavanja u ravni višenacionalnih odnosa u Vojvodini.

Konačno, potrebno je analitički sagledati i teorijski postaviti poželjan model suodnosa nacionalnih manjina u višenacionalnoj sredini kakva je Vojvodina, uzimajući u obzir tranzicione poteškoće i izazove u Srbiji i Vojvodini kao i veoma dinamične procese u neposrednom okruženju.

Naslanjajući se na prethodno, neophodna je suštinska analiza položaja nacionalnih manjina u kulturnoj, ekonomskoj i političkoj sferi srpskog društva sa posebnim akcentom na promene na polju prava i sloboda nacionalnih manjina i posledičnim uticajem pomenutih promena na ukupnost međunacionalnih odnosa u Vojvodini. Uporedo sa tim, potrebno je analizirati karakter i dubinu tranzicionih promena i utvrditi specifičnosti pomenutih promena u Vojvodini u odnosu na globalne promene u društvu.

Kada je reč o međunacionalnim odnosima u Vojvodini neophodno je utvrditi prava i slobode nacionalnih manjina sa aspekta ostvarivanja osnovne društvene i kulturne uloge u zajednici, ravnopravnosti nacionalnih manjina u pogledu jačanja njihove društvene pozicije kao i jačanja međunacionalne tolerancije u Vojvodini, saradnje i integracije nacionalnih manjina u interkulturni ambijent Vojvodine kao i ostvarivanje optimalnog društvenog poretku i razvoja kao značajnog preduslova omogućavanju uspostavljanja demokratskog poretku na ovim prostorima.

Stoga je bitno da se sagleda uloga i položaj najvećih manjinskih grupa na vojvođanskem prostoru u svetu postojiće prakse koja daje dobru osnovu za uočavanje čitavog kompleksa odnosa koja se tiče priznanja i zaštite prava manjina. Pomenuto treba uraditi saobrazno normativnoj uređenosti odnosno pravnoj regulativi gde, što treba posebno naglasiti, ne retko dolazi do neadekvatne primene onoga što je propisano. Naime, praksa tumačenja i primene kolektivnih prava nacionalnih manjina se sagledava kroz razvoj ustavno-pravne prakse i konceptualnog preciziranja individualnih i kolektivnih prava u periodu koji će biti predmet neke od budućih analiza. Tako se priroda ovih prava pored drugih zajemčenih prava definiše i precizira u skladu sa Ustavom i u Zakonskim odredbama kao i u odredbama pojedinih podzakonskih akata, pojedinim uredbama i Poveljama koje materiju u pitanju regulišu. U okviru manjinske teme nameće se potreba da se većina pitanja koja govore o kolektivnim pravima i onome što prati ista (pozitivnoj diskriminaciji na primer) propita stepen implementacije u određenim vremenskim periodima i kvalitativno analiziraju i uporede određeni istorijski periodi. Naročito zbog sve učestalije teorijske prakse prisutne u novije vreme koja ukazuje na ubrzano nestajanje klasičnog liberalnog stanovišta o kulturnoj homogenosti demokratskih društava činjenicom da sve više država imaju multinacionalnu strukturu i koncept pa se sledstveno postavlja krucijalno pitanje konstituisanja države koja će biti inkluzivna za sve svoje ključne zajednice. Dakle, opšti trend istorijski gledano je išao od nacionalne države ka građanskom modelu koji je opet evoluirao na širokom prostoru u multikulturalnu državu gde se manjinsko pitanje počelo nedvosmisleno javljati u smislu sve češćih izazova zajedničkom suživotu i uočljivoj marginalizaciji i potiskivanju različitosti.

Različitost etničkih i kulturnih grupa u okviru pluralističkog vojvođanskog prostora iziskuje tolerantan i jednakopravan ambijent koji će saglasno svom multikulturalnom idealu omogućavati koegzistenciju tih istih grupa. Takav ambijent u demokratskom društvu gotovo stalno ispostavlja pitanje odnosa većinske grupe i manjina kao i perspektivu njihovog odnosa. Naime, manjine u svom krajnjem cilju imaju želju da pravne garancije koje imaju ili pak traže zasvode teritorijalnom autonomijom dok po pravilu većinska grupa ima zebnju da bi davanje širih kolektivnih prava koja prati i autonomija moglo podstići dezintegraciju ili ireidentizam. U jednoj tako modeliranoj i strukturisanoj zajednici sve češće dolazi do politizacije etnosa gde se krucijalna pitanja demokratske perspektive vojvođanskog društva kao što su regionalizacija, autonomija i decentralizacija ignorisu. Poslednjih decenija očituje se stalna napetost na fonu pomenutih pitanja i prilično ozbiljan javni diskurs sa bezmalo čestim disonantnim tonovima i ponuđenim rešenjima. Manjinski ugao gledanja na oba pitanja ne retko je u oprečnoj ravni sa pogledima i rešenjima koja nude političke opcije i predstavnici srpskog većinskog naroda. Stoga nalazimo da su veoma instruktivni navodi našeg akademika, politikologa prof. Vojislava Stanovića koji veli da „perspektive za rešavanje niza problema svode se na : 1. vladavinu prava (pravna država) ;2. razuman, umeren, liberalan ustavni sistem i odgovarajući institucionalni aranžmani; 3. političku kulturu tolerancije i uvažavanja različitosti, prilagođavanja, kompromisa i dijaloga; 4. razvijeno građansko društvo u kojem živi i većinska grupa i sve manjinske grupe”.¹ Naime, ovi navodi bi mogli biti polazište za okvir rešavanja većine problema koji čine kulturno-politički ambijent u Vojvodini i čvorne tačke uravnoteženog pristupa u stvaranju što povoljnije atmosfere u društvu za osavremenjavanje koncepta međunacionalnih odnosa u pomenutoj sredini. Da bi se odnosi u jednoj multikulturalnoj i multinacionalnoj zajednici što bolje uskladili neophodno je motivisati celokupno političko društvo, u ovom slučaju srpsko društvo čiji je Vojvodina deo, na maksimalno zauzeće oko pitanja koje gotovo svakodnevno postavljaju etničke zajednice. Poznato je da su

¹ Vojislav Stanović, Perspektive multikulturalizma u državama zapadnog Balkana, Centar za istraživanje etniciteta, Bg, 2004 g. str.21

međunacionalni odnosi u svim etnički heterogenim sredinama podložni promenama koje društveni preobražaji i reforme nose i nameću. Naravno, a to je prethodno pomenuto, međunacionalni odnosi u najvećoj meri zavise od stepena ostvarenosti kulturne i nacionalne samobitnosti manjina u vojvođanskem okruženju koja su propisana Ustavom i drugim pratećim zakonskim aktima i pozitivnim pravnim propisima. Kako se politički i kulturni aspekti ne retko ukrštaju, prepliću ali i kontrapoliraju neophodno je uočiti njihov uticaj i domet respektujući promene koje nastaju u samoj vojvođanskoj stvarnosti koje opet gotovo neodstupno utiču na pomeranja i promene u delu sistemskih rešenja. Naročito uvažavajući svu slojevitost karaktera međunacionalnih odnosa. Preciznije rečeno, budući da se manjinski odnosi manifestuju u svetlu boljeg ostvarivanja i stalnog unapređivanja manjinskih prava, uvećanja međuetničke tolerancije i snažnijeg upliva na političko učestvovanje u lokalnim i pokrajinskim organima vlasti razgovetno upućuje na zaključak da pobrojane pretpostavke akademika Stanovičića jesu krucijalni činioci delotvornog koncepta etničkog suživota u Vojvodini. Kulturni i politički aspekti su magistralne sastavnice višenacionalne sredine kao što je Vojvodina čineći i u poznatom Semprinijevom konceptu dva određenja, dva pristupa višenacionalnom, odnosno multikulturalnom društvu. Politički aspekt se odnosi „na zahteve koje postavljaju manjine kako bi stekle posebna administrativna i ili politička prava unutar nacionalne države” dok se kulturološki odnosi na zahteve grupa koje se daju okarakterisati kao socijalni pokreti i koji se formiraju „oko sistema zajedničkih vrednosti oko stila homogenog života, oko osećanja identiteta ili kolektivne pripadnosti, ili oko zajedničkog iskustva marginalizacije”. Iz ovoga se luči često citiran stav, notoran po svojoj prepoznatljivosti da ukoliko se multikulturalna društva gledaju kao društva kulturne heterogenosti onda su danas gotovo sva društva multikulturalna. Multikulturalna stvarnost i jeste njihov zajednički imenitelj gde se da iščitati kao opšte mesto postojanje latentnog okidača potencijalnih konfliktova misleći na uvek osetljiv odnos manjine i većine. Od dinamike pomenutog odnosa zavisi čvrstina ili labavost sveukupnih međunacionalnih odnosa, njihova politička i kulturna dubina kao i demokratski potencijal celokupnog prostora na kojem se taj odnos odvija. Taj odnos nas dovodi i do učestalog propitivanja i jasnijeg identifikovanja same suštine

višenacionalnih relacija i njihovog karaktera u društvu kakvo je srpsko i njegov vojvođanski prostor sa posebnim akcentom na grupno diferencirana prava. Dakle jasno je da se nacionalnim manjinama i etničkim grupama moraju dati prava koja ne samo da nadilaze njihov status u društvu, odnosno njihova politička i građanska prava već da se pomenuta prava u praksi i ostvaruju. Zapravo reč je o stvaranju društvenih uslova da se manjinama u miljeu kakav je vojvođanski obezbede uslovi za promociju autentičnih interesa i autohtonih kultura u široj društvenoj ravni. Budući da ta prava nadilaze opšta prava građanstva u prilići smo da naznačimo jednu od najčešće pominjanih podela koju ćemo nadalje pobliže obrazložiti i staviti u kontekst strukture problema koje propituјemo. Reč je o 1. pravu na samoupravu ; 2. skupu polietničkih prava i 3. specijalnim predstavničkim pravima kojima nacionalne manjine bezmalo u svim slučajevima traže od države da im omogući i učini konkretne ustupke u pogledu zadovoljenja određene vrste političke autonomije, neke od modaliteta pozitivne diskriminacije unapredi ili uspostavi kao i da manjinske politike u javnom životu istinski budu predstavljenje sa što manje posredujućih institucija i tela. Očito je da je teško nasleđe prethodnih sistema u Srbiji i Vojvodini menjalo demokratske kapacitete kao i razvojne potencijale višenacionalnih odnosa i uticalo na demokratičnost društvenog bića u pojedinim periodima a time i na poziciju manjina u odnosnim političkim i ekonomskim sistemima. Sigurno je da su demokratski obeležja bila slabo vidljiva ako ne i uspavana u periodu kada se nacionalno pitanje tek ispostavljalo kao važno bi u nešto kasnijem razvoju društva nacionalne manjine postale kardinalno svojstvo mitologiziranog brastva i jedinstva a nedugo potom „eksplozijom etniciteta“ bile detronizirajuća karika u rastakanju bivše SFRJ. Nadalje, u periodu osamostaljivanja srpske države kao i nastajanja novog, liberalnog koncepta društva, odnos prema manjinama je bio prilično neuravnotežen sa uočljivim amplitudama u manifestovanju političke volje prema izazovima koje su produkovale kontinuirane etničke napetosti. Zato cenimo da je višenacionalni vojvođanski ambijent provocirao delikatniji pristup s obzirom na sveukupnost međunacionalnih veza i njihovog zajedničkog stremljenja ka jednoj politici koja je naglašenije širila i osvajala prostor za toleranciju, eliminisala većinsku dominaciju i diskriminišće

orientacije i tražila redefinisanje vladajućih politika koje su se gotovo u kontinuitetu oglušivale o principe etno- kulturne pravde. Upravo u toj dimenziji kroz jednu doslednu istorijsku vertikalnu treba tražiti odgovore o kakvoći višenacionalnih odnosa se radilo u nastajanju posleratne države, potom u jednom dugom ideoološkom periodu i na kraju u jednom naizgled dezideologiziranom ali košmarnom vremenu u Srbiji koja je i svoju provinciju činila veoma ustalasanom i praktično-politički otvorenom za sve mutacije koje su uticale na život manjina i etničkih grupa u Vojvodini. Određene poteškoće u teoriji i praksi višenacionalnih odnosa pričinjava činjenica da je vojvodanski prostor kao izrazito multikulturalan bio sve vreme pod snažnim uticajem pomenutih turbulencija u zamršenostima države i društva čiji je bio i ostao deo pa su se sledstveno tome i okolnosti u domenu pozicije i prava nacionalnih manjina menjale neobično često. Mada je u velikoj meri odgovor državnih institucija pokušavao da prati realnosti „na terenu” prilično je razgovetno da su prateći normativni a pogotovo praktični delovi oficijelnih politika prema manjinskom pitanju nedovoljno uspešno preslikavali realno stanje višenacionalnih odnosa. Odviše često su podbacivali u realizaciji onih zahteva koje su manjinske zajednice ispostavljale ili pak nestalna stvarnost nametala. Iz tih razloga je od sudbinskog interesa za celokupan vojvodanski prostor da utvrđimo koji su to uzroci, pojave, relacije i akteri koji su u datim, već pomenutim okolnostima i periodima, činili opstrukciju prenosa vlasti sa središnjeg nivoa na etničke grupe i pojedince tako da je izostala delotvorna manjinska politika razvijanja, očuvanja i negovanja kulturnih identiteta i u primetnoj meri se onemogućilo instaliranje nečega što je moglo imati primeće „multikulturalnog građanstva”.

U velikom broju javnih rasprava i studijskih radova mogle su se čuti tvrdnje da je Srbija pa otuda i Vojvodina sredina u kojoj se radi o „spiralnom” i nedoslednom primenjivanju i razvoju multikulturalnog koncepta, da se i pored eksplozije identiteta i jačanja potrebe da se izoštire problemi etniciteta i uvaži jačanje manjinske samosvesti nije daleko odmaklo. Kao što je poznato ogroman broj problema je i dalje ostao redukovani a mnogi uz njih i potisnuti jer je Srbija u godinama posle raspada jugoslovenske zajednice ostala u neskrivenoj zoni političke i državničke razobručenosti. Takvo stanje se najdirektnije

reperkutovalo na odnose između etničkih grupa u nacionalno koloritnoj Vojvodini sa ekstremno jakim konfliktnim dešavanjem u pokrajini Kosovo. Uz to, sa velikom sigurnošću možemo utvrditi da se u najneutralgičnjim periodima naše savremene istorije kosovski problem u poglavitoj meri reperkutovao i na vojvođansku višenacionalnu stvarnost i da je ionako mnoga otvorena i „zapaljiva“ pitanja dodatno usložnjavao i dramatizovao. Ukupna situacija nakon demokratskih promena u 2000 godini obećavala je da će se pored ostalih stvari, i u delu tretmana i zaštite manjine bitno promeniti, da će „politika priznanja“ u celosti zameniti „politiku dominacije i moći“, te da će se kapacitet društvene tolerancije radikalno uvećati uz kvalitetan rast preostalih nepokrivenih činilaca vezanih za rovite višenacionalne odnose. Uopšteno rečeno, očekivanja su bila da će se primetno uvećati šansa za integraciju manjina u nastajuće demokratsko društvo. Uz nabrojano, i sam vojvođanski milje je svaki put nanovo pokazivao senzitivnost i reakciju na bilo kakve nagoveštaje fragmentacije i na učestala manjinska ukazivanja na pojave getoizacije i manipulacije tako da je u jednom dugom periodu višenacionalna atmosfera bila opterećena strepnjom i očekivanjima da se u praksi celovitije i doslednije primenjuju propisi i zakonski akti koji regulišu manjinsku materiju. Možda najrečitiji opis stanja daju sledeći navodi pomenutog akademika Vojislava Stanovčića koji ukazujući na probleme primene zakona i nekih budućih opredeljenja u zaštiti manjina govoreći da „velike teškoće u ostvarivanju osnovnih zamisli, kao i osnovnih vrednosti i načela, predstavljaju zatečene ogromne razlike u ekonomskom položaju i u infrastrukturi obrazovne mreže i nivou obrazovanosti, te tako i u materijalnim i ljudskim resursima pojedinih manjina. Isto tako, možda i veće smetnje za napredak svih manjina i većina predstavljače široko rasprostanjene pojave korupcije, kriminala i anomije, koje su u nizu istočnoevropskih, pa i jugoistočnih evropskih zemalja, poodavno uzele maha, a naročito se razmahale u poslednjih desetak godina.“² Dakle veoma jasno i nedvosmisleno se naglašava, pored neizostavnih ekonomskih i političkih, i onaj korpus socijalnih problema koji svojim negativnim učincima hendikepiraju simultane napore državnih aktera, manjinskih udruženja i organizacija,

² Ibid, str.20

nevladinog sektora i međunarodnih organizacija da se, u ovom slučaju, srpski i vojvođanski prostor dekontaminira od loših i parališućih svojstava i učini značajniji iskorak u pogledu sistemskog rešavanja problema koji otežavaju integraciju manjina i etničkih grupa u pomenuti kulturno-politički prostor. U tranzicionom društvu kao što je srpsko profilisanje demokratskog ambijenta traži istinski napor da se najveći broj retrogradnih društvenih procesa stave pod kontrolu ili u najmanju ruku ograniče tako da ne budu smetnja daljoj demokratizaciji i da svojom postojanošću ne ugrožavaju noseće segmente državne i društvene konstitucije. Zbog svega navedenog potrebno je razgovetno uočiti koji su to činoci u višenacionalnoj zajednici koji su kroz istorijsku analizu omogućavali perspektivu dobrih međuetničkih odnosa i tolerancije i afirmisali funkcionalan i društveno prihvatljiv odnos manjine i većine i provocirali instaliranje konsensualnog modela etno-nacionalnih zajednica. Ako to na bilo koji način podrazumeva ostvarivanje etničke pravde i stvarenje jednog od modela multietničkog građanstva neophodno je razlučiti koji okvir zaštite manjina i razvoj konkretnih manjinskih politika vodi ka tom cilju. Držimo da komentar prof. Milan Tripković veoma sugestivno promišlja uočene implikacije kada kaže „istinski multikulturalna (višenacionalna) zajednica ne stvara samo dobre uslove za razvoj posebnih i kolektivnih prava i sloboda, već ona obezbeđuje i valjane prepostavke za skladniji razvoj svih delova društva i društva kao celine, u kome se različitosti iz potencijalnih ograničenja, preobražavaju u faktor podsticanja razvoja. Ali, baš zbog toga je pravu multikulturaciju veoma teško ostvariti i kontinuirano održavati.”³ Zapravo usklađivanje međusobno izukrštanih a katkada i suprostavljenih interesa pojedinih manjina sa interesima većinskog naroda prepostavlja umešno vođenje društvenog razvoja ka suštinskoj demokratizaciji koja omogućava kontinuiran rast međusobnog poverenja i tolerancije kao i širenje društvenog okvira za istinsko prepoznavanje i afirmisanje različitosti. To usklađivanje interesa podrazumeva stalno jačanje uloge manjinskog življa i njihovih predstavnika u celokupnom javnom i kulturnom životu kroz sve

³ Milan Tripković, Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006 g. str.21

prepozнате облике етничке коегзистенције и валијаног суžивота како се не би изнова обнављале stare нетрпеливости, мањински анимозитети као и облици нескривене дискриминације и већинске supremacije. Отуда проф. Трипковић наставља тако што указује да поменути процеси vezани за вишенационалне средине као што је Вojводина потврђују да „мултикултуралност чини потенцијални оквир и подлогу, како за културну интеракцију и плодотвorno меđuprožimanje različitih kultura (interkulturnaciju), тако и за културну separaciju i kulturnu asimilaciju. Добар предуслов за оно прво представља постојање неког zajedničkog темелjnog kulturnog obrasca – sa zajedničkim vrednostima, normama, simbolima, интересима i dr. - koji je по могуćству што универзалniji, koji je доброволjno i široko прихваћен od стране svih pripadnika datog društva i koji se smatra nesporним. Ово posebno važi за izrazito национално heterogeno društva i države, u kojima je, dakako, то опет најтеže постиći.”⁴ Очito је да је и сам автор свестан činjenice да се вишенационалне zajednice налазе готово по правилу у једној ambivalentnoj ulozi где са једне стране постоје очигледне предности života u različitosti a са друге небројени uzroci nestabilnosti i rizici društvene угрожености prilikom sučeljavanja мањinskih i већinskih интереса. Стога је од истinskog значаја kompletiranje uvida шта чини aktelni kontekst мањinskog пitanja u вишенационалnoj zajednici, trenutno stanje Сrbije i njenog vojvođanskog dela, какав је položaj националних мањина bio od 1945 па sve kroz periode које су karakterisale promene које су vodile, како rekosmo, do današnjih dana i najmarkantnije tačke tranzisionih preobražaje poslednjih 20 godina. Међuetnički odnosi су на veoma dinamičan ali i krajnje kritičan начин uticali na političke procese i političke ustanove tokom datog perioda naročito kada је u пitanju vojvođanski prostor тако да је, pored остalog, идеолошко-politički оквир kroz променljivost ustawno-pravnog položaja мањина ono што bi trebalo да чини okosnicu ширег интересovanja stručnih krugova i javnosti. Намера нам је да укаžemo на sveukupnost међунационалних односа u два разнородна система, социјалистичком i постсоцијалистичком, тако да се потенцијални напор мора ciljano usredsrediti na pažljivu razradу apostrofiranih пitanja i uočenih проблема uz realna očekivanja da ће se vremenom доћи до

⁴ Ibid, str.22

oportunih i valjanih rezultata. Kako je Vojvodina izrazito heterogena sredina rizikujući određeno nerazumevanje, ponovo ukazujemo na razvoj zaštite prava nacionalnih manjina i njihovu implementaciju koja nužno proširuje kapacitete višenacionalne zajednice i stvara delotvorno učešće manjina u javno-političkom životu i daje impuls zdravim i kvalitetnim višenacionalnim odnosima. Potencijalni konflikti manjinskih identiteta su nešto na šta se u potencijalnim konkretnim koracima posebno treba fokusirati iz prostog razloga jer je zakasnela tranzicija u srpskom, a prema tome i vojvođanskom, slučaju ishodovala nesređene višenacionalne odnose i u uslovima svakovrsnih nedovoljnosti (političkih, kulturnih, ekonomskih) učinila iste realnim i prisutnim. Konačno, važno je da se akcenat da uslovima i okolnostima koje unapređuju sadržaj i kvalitet međuetničkih odnosa u Vojvodini i koje na najdirektniji način čine te odnose potencijalno stabilnim i punovrednim.

Literatura:

1. Kimlika, Vil (2004) *Multikulturalizam*, Podgorica : CID
2. Krivokapić, Boris (2004) *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, Beograd
3. Obradović, Žarko (2002) *Manjine na Balkanu*, Čigoja, Beograd
4. Tripković, Milan (2006) *Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama*, Filozofski fakultet, Novi Sad
5. Zbornik (2004) *Perspektive multikulturalizma u državama zapadnog Balkana*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd
6. Jovanović, Miodrag (2009) *Kolektivna prava i pozitivna diskriminacija*, Službeni glasnik, Beograd
7. Jovanović, Miodrag (2004) *Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd

Multiculturalism and National Minorities - Vojvodina's Colorit

Summary: In the time when desires for changing a decrepit role of minority protection are increasing more and more, and when minorities and an issue of their positioning is being placed into the focus of public and cultural policies, it is evident that in our surrounding as well the mentioned

issues are gaining a wider and wider social significance. This is especially apparent in Vojvodina's social-cultural and political-economic area, where the processes of unfinished transition significantly, if not crucially, influence on movements in multinational tissue of the mentioned community. Very dynamic changes indicate a substantial change of minority groups' role in the processes of creation of new social relations and political connections, where a greater share of their perception and more active actions are required in a newly emergent constellation of social and political network. An issue of cooperation and integration of national minorities into the intercultural ambient of Vojvodina is a basic thread of the entire concept in this paper.

Key words: minorities, multiethnic, tolerance, Vojvodina, protection of rights, co-existence, intercultural